

Jele Ágnes

Az eurózóna másságretorikája

Az Európai Központi Bank és a német média hierarchikus Európa-képe az euróválságban

Kommunikáció és Médiatudomány Tanszék

Témavezető:

Dr. Böröcz József, DSc, PhD

© Jele Ágnes, 2022

Budapesti Corvinus Egyetem
Szociológia és Kommunikációtudományi Doktori Iskola

Az eurózóna másságretorikája
Az Európai Központi Bank és a német média hierarchikus Európa-képe az
euróválságban

doktori értekezés

Jele Ágnes

2022

TARTALOMJEGYZÉK

TÁBLÁZATOK ÉS ÁBRÁK JEGYZÉKE.....	6
1. BEVEZETÉS: HIERARCHIA ÉS MÁSSÁGKÉPZÉS.....	7
1.1. A KUTATÁS CÉLJA ÉS KÉRDÉSEI.....	10
1.2. A DISSZERTÁCIÓ TUDOMÁNYOS BEÁGYAZÓDÁSÁRÓL.....	11
1.2.1. Ernyőfogalmak.....	12
1.2.2. Az univerzalizmus és másságképzés gyökereiről.....	16
1.2.3. A diszkurzív gyarmatosítás mögött rejlő kognitív lépések.....	21
1.2.4. Morális jóság és nagyság.....	24
1.2.5. A „homogén” aktorok mítosza.....	26
2. A FOGALMI KERETEK.....	28
2.1. AZ „EURÓPA”-KONCEPCIÓ.....	28
2.2. HATÁR ÉS INFORMÁLIS AJTÓZÁRÓ MECHANIZMUSOK.....	34
2.3. „RASSZ” – EUROFEHÉRSÉG – KVÁZI RASSZIZMUS.....	38
3. A MÁSSÁGREPREZENTÁCIÓ FORMÁI.....	43
3.1. KLASSZIKUS ORIENTALIZMUS.....	43
3.2. KELET-EURÓPAI MÁSSÁG.....	46
3.3. BALKANIZMUS.....	50
3.4. DÉL-EURÓPAI MÁSSÁG.....	53
4. AZ EURÓPAI KÖZPONTI BANK MINT A HIERARCHIKUS EURÓZÓNA HATALMI BÁSTYÁJA.....	58
4.1. AZ EKB MINT A BUNDESBANK „ÖRÖKÖSE”.....	58
4.2. A NÉMET ORDOLIBERALIZMUS MINT FUNDAMENTALIZMUS.....	64
4.3. A MÁSIK MINT A VÁLSÁG ELSZENVEDŐJE.....	69
4.4. A „JÓ” JEGYBANK TERMÉSZETE.....	75
5. A KUTATÁS MÓDSZERTANA.....	82
5.1. TEMATIKUS VIZSGÁLAT.....	82
5.2. KRITIKAI DISKURZUSELEMZÉS.....	84
5.3. BIZONYÍTÉKPARADIGMA – GINZBURG NYOMÁN.....	87
5.4. A MÉDIAHATÁS KÉRDÉSE.....	88
6. AZ EMPIRIKUS KUTATÁS.....	92
7. ÖNREPREZENTÁCIÓ A VIZSGÁLT NÉMET SAJTÓBAN.....	96
7.1. ORDOLIBERALIZMUS ÉS KÖLTSÉGVETÉSI FEGYELEM.....	96
7.2. A NÉMET NYUGDÍJAS ÉS A MEGTAKARÍTÁSOK ELVESZTÉSÉTŐL VALÓ FÉLELEM.....	99
7.3. A SZIGORÚ JÁTÉKSZABÁLYOK ÉS A HÁZIFELADAT ELVÉGZÉSÉNEK IGÉNYE.....	103
7.4. MUNKA FEGYELEM ÉS PATERNALIZMUS.....	105
7.5. JÓ TERMÉSZET ÉS RENDÍTHETETLENSÉG.....	107
7.6. A FEJEZET ÖSSZEFOGLALÁSA.....	110
8. A FELTÉTELES TÁRSADALMI KIZÁRÁS ÉS BEENGEDÉS MECHANIZMUSAI MARIO DRAGHI MEGÍTÉLÉSE ALAPJÁN.....	115
8.1. AZ ÁRAMLÁSTÍPUSOK JELLEMZŐI.....	115
8.2. A „RASSZ” MINT AZ AJTÓ NYITÓDÁSÁNAK ÉS ZÁRÓDÁSÁNAK OKA.....	116
8.3. AZ ÁRUK, PÉNZ, TŐKE ÉS BEFEKTETÉS JELLEMZŐI MINT AJTÓNYITÓ ÉS –ZÁRÓ MECHANIZMUSOK.....	127
8.4. KULTURÁLIS MINŐSÉGEK MINT AJTÓZÁRÓ MECHANIZMUSOK.....	137
8.5. ÖSSZEFOGLALÁS: A FELTÉTELES TÁRSADALMI KIZÁRÁS ÉS BEENGEDÉS MOMENTUMAI A VIZSGÁLT SAJTÓBAN.....	138

9. DRAGHI SZEREPKÖRE EKB-ELNÖKKÉNT	142
9.1. A KARIZMATIKUS VEZETŐ JELLEMZŐI.....	146
9.2. DRAGHI MINT KARIZMATIKUS VEZETŐ	147
9.2.1. A kollektív történelemre való hivatkozás	148
9.2.2. A kollektív identitásra és kevesebb egyéni önérderekre való hivatkozás	150
9.2.3. Pozitív utalások arra, hogy az együttműködés hatékonyabb	152
9.2.4. Azonosulás a közönséggel, közös tapasztalatok és értékek hangsúlyozása	153
9.2.5. Értékek, erkölcsi igazolások megjelenése.....	155
9.2.6. A távoli célokra és jövőre történő utalások.....	156
9.2.7. Remény és hit megjelenése	158
10. DRAGHI EURÓPA-KÉPE.....	161
10.1. NEMZETEK FELETTI EURÓPAI SZFÉRA.....	161
10.2. EURÓPAI NYILVÁNOS TÉR.....	162
10.3. EURÓPA.....	162
10.4. EURÓPAI SZELLEMISSÉG, EURÓPAI ÉRTÉKEK.....	165
10.5. EURÓPAI POLGÁR/EURÓPAI EMBEREK.....	166
10.6. KÖVETKEZTETÉSEK	167
11. AZ EMPIRIKUS KUTATÁS ÖSSZEFOGLALÁSA	168
12. ZÁRÓ GONDOLATOK	172
A SZERZŐ TÉMÁBAN MEGJELENT PUBLIKÁCIÓI	174
FORRÁSJEGYZÉK	175
IRODALOMJEGYZÉK.....	197

TÁBLÁZATOK ÉS ÁBRÁK JEGYZÉKE

1. táblázat: Szegénység vagy társadalmi kirekesztés kockázatának kitett emberek száma 2010 és 2016 között (százalékban)	74
2. táblázat: Az „A” vizsgálat empirikus anyaga (az adatkorpuszból kiválasztott adatkészlet)	83
3. táblázat: A „B” vizsgálat empirikus anyaga (az adatkorpuszból kiválasztott adatkészlet)	83
4. táblázat: A vizsgált sajtó explicit önreprezentációja.....	111
5. táblázat: Átlagos éves valóban ledolgozott órák száma munkavállalónként.....	131
6. táblázat: Éves átlagbérek*	131
7. táblázat: Összefoglalás: A Másik és a Mi jellemzői a vizsgált sajtóban	140
1. ábra: A globális pénzügyi ágazat mérete a reálgazdasághoz képest 2010-ben.....	76

1. BEVEZETÉS: HIERARCHIA ÉS MÁSSÁGKÉPZÉS

Szerteágazó problémákkal és kikényszerített megoldásokkal terhelt jelenségek férnek az „euróválság” címkéje alá. A makrogazdasági folyamatok napi megélhetési gondná lényegüléséről a görög társadalom közelmúltbeli története tanúskodik. A hitelt nyújtó, komparatív előnyeik révén globálisan rendkívül egyenlőtlen piaci feltételeket teremtő nyugat-európai országokban a válságkezelés gazdaságpolitikai lépései hoztak ítéletet. Ugyanitt – „nyugaton” – a bajba jutott dél-európai országok megítélése az adósságcsapdában rekedt afrikai kölcsöngyarmatokéra emlékeztetett.

Azonban míg a Globális Déllal szembeni közöny „magától értetődő” viszonyulás, nem több mint Nyugat-Európa külső viszonyrendszerének egy távoli, „érdektelen” szelete, addig Görögország és a többi déli állam kirekesztettsége, a velük való bánásmód Európa „gazdagabbik” felétől már az idealizált belső viszonyrendszerekkel kapcsolatos hitvilágot ingatja meg. Ennek a belső bánásmódnak, a szempillantás alatt feltörő régiós ellenszenvnek a mozgatórugóit vizsgálom olyan fogalmak segítségével, amelyeket a Globális Dél adott a világnak éppen azért, hogy teljesebb képet nyújthasson „Európáról”, az „európai” mechanizmusokról.

Disszertációmban a média tudástermelése és a technokrata kommunikáció is szerepet kap, s mindkét vizsgálattal az a célom, hogy olyan diszkurzív gyakorlatokat mutassak be, amelyek segítenek rámutatni az eurózóna – mint „legeurópaibb” Európa – másságrepresentációs gyakorlataira és jellemzőire, és az ezáltal körvonalazódó hierarchizált Európa-képek mögött megbúvó társadalmi folyamatokra. Az euróválság eseményeit egy konkrét személy szűrőjén át vizsgálom: a vizsgált német sajtóban Mario Draghival, az Európai Központi Bank (EKB) akkori elnökével kapcsolatos cikkeket dolgozom fel, emellett Draghi EKB-elnökként mondott beszédeit és a vele készült interjúkat elemzem.² A vizsgálat az eurózóna válságának egy kiélezett gazdaságpolitikai időszakát öleli át (a 2010 és 2014 közötti időszakot). Két irányból közelítem a

¹ Európa fogalmi szinten a legtöbb esetben sokkal kisebb régióra alkalmazott megkülönböztető jelző és identitáskategória, mint azt a földrajzi, kontinens-szintű Európa-fogalom meghatározza. A disszertációban felvillan a fogalom sokrétűsége, amely gyakran a globális akadémiai tudástermelésben is e szűkített fogalmi mezőt jelenti (Európa=Nyugat), a nyugat-európai tudástermelésben pedig leginkább Nyugat-Európára, vagy az Európai Unióra, vagy csupán az eurózónára alkalmazott globális megkülönböztető fogalomként jelenik meg.

² A disszertáció egyes részeiben támaszkodom korábbi tudományos publikációimra, de az itt közzétett anyagok a korábbi verziók átdolgozott, bővített változatai.

másságrepresentáció és a hierarchikusság vizsgálatát, és mindkét esetben Mario Draghi áll az elemzés középpontjában:

(1) 2010-től az akkor még elnökjelölt, majd 2011-ben elnökké választott Draghi megítélésével kapcsolatban két sajtótermék tematikus vizsgálatát végzem el a diskurzuselemzés módszerét alkalmazva az elemzésben: a *Das Bild* bulvárlap és a *Der Spiegel* hetilap online kiadványait (2010 és 2014 között); valamint

(2) tematikus vizsgálatnak vetem alá és a diskurzuselemzés módszerével elemzem az EKB-elnökké választott Mario Draghi 2011 és 2014 között elmondott beszédeit (hivatalos beszédek, sajtótájékoztatók, egyéb konferenciabeszédek) és a vele készült, nemzetközi sajtóban megjelent interjúkat ugyanebben az időszakban.

A sajtóanyagok kiválasztásának szempontja a lapok fizetett példányszámának és az online kiadványok látogatottságának nagysága volt. A *Das Bild* 2010-ben nemcsak vezető bulvárlap, hanem 24,8 millió eladott példányával a világ ötödik legnagyobb példányszámú napilapja.³ A *Der Spiegel* 2010-ben majdnem egymillió fizetett példányával Európa legnagyobb példányszámban eladott hetilapja.⁴ A nyomtatott lapokhoz hasonlóan az online kiadványok havi látogatottsága is kirívóan magas mindkét esetben, a *Bild* és a *Spiegel Online* is stabilan vezet a német online sajtótermékek listáját a kétezres évek elejétől. A vizsgált időszakban, azaz a 2010-es évek első felében kétszáz- illetve háromszázmilliós látogatottságot tudhattak magukénak, megelőzve a *Focus Online*-t 60 milliós látogatottságával és a *süddeutsche.de* oldalt 40 milliós látogatói számával.⁵

Az empirikus vizsgálatom másik része a Mario Draghihoz köthető beszédeket és interjúkat elemzi. Draghi és az Európai Központi Bank szerepe az euróválság idején kiugróan megemelkedett, s Draghit „Európa kancellárjaként” és megmentőjeként emlegette a nemzetközi sajtó⁶. Az eurózóna tagországai közötti konfliktusok pedig az Európai Központi Bank elnökének megválasztása körüli eseményekre és elnöki éveire is

³ The worlds biggest selling newspapers, *Pressrun*, 2010.09.19.

⁴ Paid circulation of the news magazine *Der Spiegel* in Germany from 1995 to 2020, *Statista*, 2021.02.02.

⁵ Die Mediadaten der PZ-Verlage from 2003 to 2014, *PZ-Online*

⁶ Pl. "Sollte mich der Bundestag einladen, komme ich gerne", *Süddeutsche Zeitung*, 2012.09.14., 'We Couldn't Just Sit Back and Do Nothing', *Spiegel International*, 2012.10.29. Der mächtigste Mann Europas, *Der Tagesspiegel*, 2013.03.30. Was in der Euro-Krise wichtig wird, *Zeit Online*, 2012. 10. 04.

hatással voltak. A válság kirobbanásakor elnöklő Jean-Claude Trichet mandátumának lejártával az új elnök megválasztása körül komoly konfliktus robbant ki az országok között. A német politika Axel Weber német jegybankár elnökké választását szorgalmazta, azonban korán világossá vált, hogy az ortodox jegybankár nem élvezte az eurózóna politikusainak támogatását. Mario Draghi olasz jegybankár jelölése azonban heves tiltakozást váltott ki az északi országokban (Németországgal az élen), mégis, a kezdeti tiltakozások ellenére Draghi lett az az elnökjelölt, akit végül Angela Merkel is támogatott, s akinek hozzájárulásával lényegében eldőlt a későbbi elnök személye.

A sajtót vizsgálva érezhető, hogyan szivárgott be, terelődött állami szintre a tagországok közötti gazdaságpolitikai konfliktus, hogyan vált beszédtemává a „déli mentalitás” Draghi személyén keresztül, milyen sztereotípiákat erősített a média azért, mert féltette a német megtakarításokat „az olasz” jegybankár döntéseitől. Az ideológiai versengés és a hatalmi pozíció elvesztésétől való félelem a vizsgált sajtóban rassz-logikán alapuló érvelésbe és a gazdasági idegengyűlölet felszításába csapott át.

Az Európai Unióval kapcsolatos posztkoloniális és kritikai elemzések egyik legfőbb jellemzője, hogy történeti-összehasonlító makroszociológiai elemzéssel és a globális makrotörténekek hosszú távú elemzésével (*longue durée*) alakítja ki a kanonizált Európa-képtől eltérő megközelítést (Amin, 2009; Arrighi, 2007; Böröcz, 2009/2018; Chakrabarty 2000; Frank, 1998; Said, 1978; 1994). Disszertációm ebben a kritikai és posztkoloniális szellemben íródott. Ahhoz a hagyományhoz csatlakozik, amely – felfedve a széleskörű kommunikáció lehetőségét megakadályozó sztereotípiákat és reduktív kategóriákat (Said, 1994) –, vizsgálatának tárgyára – tágabban az Európai Unióra – úgy tekint, mint amely globálisan hozzáférhető és kritikailag megfigyelhető, s amely megkérdőjelezi a Nyugat-Európában bebetonozott tudományos diszkurzív stratégiákat. Ezek például azok a kollektív narratívát felerősítő gyakorlatok, amelyek „a nyugat” permanens felsőbbrendűségét, kultúrája, környezete, szellemi- és lelkiállapota minőségi különbözőségét terjesztik, támogatják, valamint azok a diskurzusok, amelyek szerint a nyugat-európai ember „sajátos gondolkodásmóddal” (*specific mindset*) bírna (Said, 1994: 30).

1.1. A kutatás célja és kérdései

E disszertáció tágabb célja olyan diszkurzív gyakorlatok megfigyelése, amelyek segítségével rá lehet mutatni az eurózóna másságrepresentációinak jellemzőire és az ezáltal körvonalazódó hierarchizált Európa-képek mögött megbúvó társadalmi mechanizmusokra az euróválság egy szakaszában. A disszertációban a gazdasági események sajtóbeli visszhangja és az ezzel kapcsolatos beszédmód vizsgálata egy konkrét személy, Mario Draghi, az Európai Központi Bank 2011 és 2019 közötti elnökének megítélésén keresztül történik. Az empirikus anyag alapján, a posztkoloniális társadalomtudomány másságrepresentációs irányának fogalmi készletét használva a disszertáció kutatási kérdései a következők:

1. Hogyan jelenik meg a dél-európai belső Másik⁷ ábrázolása a vizsgált német sajtóban Draghi kapcsán?
2. Mik azok a gyarmati jellegű diskurzusok, amelyeket a vizsgált sajtó aktivizál e másságképzés folyamatában?
3. Miként jelenik meg e másságképző diskurzusban a német önrepresentáció, mit jelent a Mi a Másik antitézisében?
4. Hogyan mutathatók ki a vizsgált sajtóban a feltételes társadalmi kizárás és beengedés mechanizmusai Draghi példáján keresztül?
5. Milyen szerepben jelenik meg Draghi a nyilvánosságban, és ez hogyan illeszkedik a hagyományos jegybankelnöki szerephez?
6. Milyen Európa-kép az, amelyet Draghi képvisel, és ez hogyan illeszkedik ahhoz a hierarchizált Európa-képhez, amely a vizsgált sajtót jellemzi?

A kutatás célkitűzései a következők:

- bemutatni a vizsgált sajtó alapján azokat a másságképző diszkurzív gyakorlatokat, amelyek meghatározzák, hogy (1) milyen tulajdonságokkal bír a német ember, a német társadalom, hogy mit jelent németnek lenni ellentétben a Másikkal, (2)

⁷ A Másiknak sokféle változata létezik, amelyek mind fontos szerepet játszottak a (nyugat-)európai identitás kialakulásának folyamatában legyen az az iszlámmal szembeni megkülönböztetés, a gyarmatosítók és a gyarmatosítottak megkülönböztetése, vagy akár belső Másik megteremtése az etnikai-kulturális perifériára szorított kisebbségektől a migráció során belső Másikká váló egykori külső Másikon át a regionálisan megkülönböztetett Másikig.

milyen tulajdonságok jellemzik a Másikat, mit jelent a Másiknak lenni ellentétben a némettel;

- összehasonlítani a Mi és a Másik jellemzőit a vizsgált sajtótermékek elemzése alapján;
- rámutatni, hogy ezek a másságképző diszkurzív gyakorlatok hogyan kapcsolhatók össze a gyarmati jellegű másságrepresentációkkal, bemutatni, hogy milyen ismerős másságképző fordulatokat aktivizál a vizsgált sajtó a déli országokkal kapcsolatban;
- azonosítani azokat a határképző mechanizmusokat, amelyeket a vizsgált sajtó alkalmazott Draghi megítélése kapcsán;
- megvizsgálni Draghi nyilvánosságban betöltött szerepét a beszédei, a vele készült interjúk, az általa tartott sajtótájékoztatók alapján;
- megérteni, hogy mit jelent Draghi számára az eurózóna;
- összehasonlítani a vizsgált sajtó és Draghi hierarchizált Európa-képét.

1.2. A disszertáció tudományos beágyazódásáról

Kutatásom középpontjában a vizsgált német sajtó Európai Központi Bankhoz és annak elnökéhez való viszonyának, valamint az EKB-elnök hatalmi pozíciójának vizsgálata áll. A belső viszonyok feltárása a monetáris politika fölötti hatalmi harc főbb narratíváinak feltárása felől történik az euróválság egy szakaszára fókuszálva. Dolgozatom a mediatizált társadalmi viszonyok megértéséhez több diszciplínát érint, kiterjed a történeti szociológia, a posztkoloniális elméletek és a politikai gazdaságtan területeire, szót ejtve a déli országok válságkezelésének következményeiről. Fogalmi és empirikus szinten a dolgozatom a posztkoloniális globális történeti eszköztárból és a dekolonizációs elméletekből merít, emellett röviden megjelenik az Európai Unió (és azon belül az eurózóna) mint tagállamok feletti közhatalmi rendszer természetének bemutatása, a szupraállami szuverenitás és a közös pénz tökéletlen átfedéséből fakadó szervezeti-gazdasági problémák ismertetése, a politikai hatalom és a pénz hatalom egymásba fonódásának következményei és ezek mediatizált társadalmi meggyőzésének kísérletei.

A disszertáció fő fogalmai a következők: Európa, eurófehérség, jóság, határ, másság. Dolgozatom nem „Európa-tanulmány” és csak röviden említi a modernitás majd kozmopolitanizmus által hangoztatott nézeteket⁸.

1.2.1. Ernyőfogalmak

Kutatásom fő iránya a másságrepresentáció vizsgálata, s bár a modernitáskritika csak röviden és elsősorban implicit módon jelenik meg a dolgozatban, az ehhez való kritikai viszony a disszertáció fő axiómája. A poszt-és dekoloniális fogalmak lehetővé teszik, hogy az olyan aktivitások, mint a sajtómegjelenések és beszédek regionális jelentésbeágyazottságára rávilágítva magának a jelentéstermelésnek a „háttértörténetét”, mozgatórugóit is szem előtt tartsuk. A poszt- és dekoloniális irányzatok némileg más implikációkkal és módszerekkel (valamint társadalmi aktivitásokkal), de hasonló alapokra építenek, így kutatói nézőpontomból a két irányzat egymást támogatva, egymással párbeszédet folytatva alakítja a narratívát: a hatalom, a diskurzus, a reprezentáció, a jelentés és az ezekhez szorosan kapcsolódó identitások viszonyainak, szövevényes hálózatainak feltárását, elemzését. E nézőpont egyben kutatói elköteleződés: a feltárt és elemzett kapcsolatok, viszonyok globális társadalmi-gazdasági viszonyok történetébe és szerkezetébe ágyazódnak be (Go, 2018).

A posztkoloniális nem az a történeti megközelítés, amely a gyarmatosítás utáni időszakot vizsgálja, két okból: egyrészt azt vallja, hogy a gyarmatosítás nem ért véget abban az értelemben, hogy bizonyos körülmények között a kolonializmus és az ehhez kapcsolódó viszonyrendszer továbbra is fennáll, másrészt nem egyedül az egykori gyarmatosított társadalmak szociológiai vizsgálata áll az érdeklődési körében (Go, 2018). Vagyis a gyarmatosítás következményei és hatásai messze meghaladják a gyarmatosítás tényleges időszakát, politikai-történelmi tapasztalatát; a gyarmatosítás mint tartós hatalmi struktúra (Maldonado-Torres, 2007) tudástermelése és más kortárs társadalmi gyakorlatai továbbra is jelen vannak (Quijano, 2000).

⁸ A disszertációban nem hivatkozom azokra az ún. „Európa-tanulmányokra”, amelyek az európai integráció történetét modernkori, idealizált, a globális történeti eseményeket figyelmen kívül hagyó módon dolgozzák fel, amelyek elméleti és gyakorlati kutatásaikban nem veszik figyelembe a világszisztéma-elemzés, a függőségelméletek és a posztkoloniális elemzések háttérfelvetéseit.

Ilyen tartós hierarchikus viszonyrendszer, a gyarmati hatalmi minta (patrón de poder colonial – Quijano, 2007, 2008) a kortárs társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális tengelyen határozza meg a globális realitásokat (Boatcă, 2020). A gyarmatosítás eredményeként kialakult hatalmi minták így éltek túl a gyarmatosítás formális adminisztratív státuszát, vagyis így éltek túl a gyarmatiság a gyarmatosítás időszaka után. Maldonado-Torres (2007) ezt úgy írja le, hogy a könyvekben, az akadémiai curriculumban, a kulturális mintákban, de az egyes népek önképében, a józan észben vagy törekvéseikben nap mint nap gyarmatiságra lehet lelteni.

A posztkoloniális nem nevezhető elméletnek, sokkal inkább világnézet, a világ szemlélésének olyan módja, amely a társadalmi kapcsolatokat, viszonyokat, formákat és a kultúrát „a globális viszonyok történetébe és szerkezetébe ágyazza be”, és ami szem előtt tartja a birodalom és a gyarmatosítás örökségét (Go, 2018: 440). A posztkoloniális megközelítés globálisan nem egységes, de vannak bizonyos axiomatikus közös pontjaik: eszerint a modern társadalmak kialakulásában a birodalmiság és a gyarmatosítás központi szerepet játszottak, illetve az, hogy a világ jelentős része vagy egykori gyarmatosító vagy korábbi kolónia, így maga a modernitás ezeknek a kapcsolatoknak a terméke (Go, 2018: 440). Tehát bár a birodalmakat lebontották, a gyarmatosítás és elnyomás hatásai továbbra is léteznek, s legfőképpen a globális egyenlőtlenségekben mutatkoznak meg, de a kulturális- és rasszdimenziók vagy a tudásrendszerek és diszkurzív stratégiák vizsgálatával is felszínre kerülhetnek (Go, 2018: 441). Mind a posztkoloniális, mind a dekoloniális megközelítés szerves része, hogy rávilágít és megkérdőjelezi a domináns diskurzusok előfeltevéseit (Bhambra, 2011).

A posztkoloniális és dekoloniális megközelítések tehát elengedhetetlen lépéseket tettek abba az irányba, hogy bemutassák, a gyarmatosítás milyen szerepet játszott a modernizáció és a modernizációhoz kapcsolódó fogalmak, tudományos hozzáállások kialakulásában. Aníbal Quijano (2007, 2008) és Walter Dignolo (2011) szerint a modernitás és a kolonialitás fogalmai nem függetleníthetők egymástól. Gurinder Bhambra (2011) pedig arra mutat rá, hogy a globalizáció-koncepció a modernizáció és a nyugatosodás szinonimájaként jelent meg, amelyek kognitív-logikai lépéseként a globalizmus ideája a modern nyugat ideájával vált egyenlővé.

Homi Bhabha (1994: 6) szerint a posztkolonialitás „üdvös emlékeztető az ’új’ világregre’ és a multinacionális munkamegosztásban fennálló ’neokoloniális’ kapcsolatokra”, amely nemcsak arra képes, hogy hitelesen bemutassa a kizsákmányolás

történetét, hanem arra is, hogy tanúságot tegyen azokról az országokról/régiókról (északon vagy délen, városon vagy vidéken), amelyek másként képzelik el a modernitást (s „kontra-modernitásként” vitába szállhatnak vele, ellenállhatnak elnyomó vagy asszimilációs törekvésekkel szemben), s újraírják „a modernitás társadalmi képzeletvilágát” (Bhabha, 1994: 6.).

A posztkoloniális gondolkodók vizsgálatának egyik fő fókusz, hogy a gyarmati diskurzus és a reprezentációk miként járultak hozzá a jelentés és az identitás kialakulásához, legyen az hivatalos gyarmati diskurzus vagy regény: eszerint a hatalmi diskurzusok észrevétlenül íródnak bele a gyarmatosított kultúrákba (Said, 1993), ahogy a tudásáramoltatás és általában a társadalomtudományos ismeret is a kolóniák felé irányul, látszólag objektív tudásformákat létrehozva a birodalom kultúráinak mélyszöveibe hatolva. Julian Go (2016) hívja fel a figyelmet arra, hogy ez a közös „birodalmi episztémé” az, amellyel fenn lehetett tartani a birodalmat. Edward Said (1993) pedig arról a bináris gondolkodást teremtő gyakorlatokról ír, amelyek során a centrum „széle” (margó, határvonal) szerepet játszik magának a centrumnak a megteremtésében, figyelmen kívül hagyva a társadalmi folyamatok, identitások hálózatának kapcsolatát. Így a „mi” és „ők” kategória megváltoztathatatlanul bekerül ebbe a hatalmi diskurzusba, és behatol a Másik diskurzusrendjébe is (Said, 1993: 36).

A posztkoloniális megközelítés a gyarmatosítás episztémikus alapjait, diszkurzív műveleteit és kulturális hatásait a jelenre és annak hatalmi struktúráira való befolyása szerint vizsgálja; így a célja egyrészt az, hogy felkutassa és bemutassa a gyarmatosítás e rétegeit, másrészt olyan alternatív episztémikus alapokat és diszkurzív műveleteket állítson fel, amelyek megkérdőjelezzik a korábbi domináns nyugati hatalmi stratégiákat (Young, 2001: 4).

A kognitív szociológia nézőpontjából vizsgálva a domináns kulturális normák erősödésének és elterjedésének erejét, Zerubavel (2015, 2018) kulturális szocializációnak hívja a domináns társadalomnak azt az ellenőrző szerepét, amely irányítja azt, amire emlékezzünk, és azt, ahogyan értelmezzük tapasztalatainkat (Zerubavel, 2018: 37), és hangsúlyozza, a domináns világ abszolútummal ruházza fel magát, így válik elkerülhetetlenné globálisan az a kulturális norma, ahogyan a dolgokat megfigyeljük. A cél ezzel kapcsolatban Grosfoguel (2011) szerint az, hogy ezt a világot egyféleképpen láttató megismerési „szabályrendet” és tudáselméletet (o.n.) episztemológiailag képes legyen a világ lebontani, hangsúlyosan nem esszencialista nézőpontból, hanem olyan

„távlati kitekintésként”, ahol az alárendelt és elhallgatott is láthatóvá, hallhatóvá válik. Az alávetett látászögének láthatóvá válásával az alulról jött tudás is észrevehetővé válik, amely képes létrehozni „a hatalmi viszonyokban benne foglalt hegemónikus tudás kritikus látásmódját” (Grosfoguel, 2011: o.n.).

Walter D. Mignolo (2011) határgondolkodásnak (border thinking) nevezi azt a diszkurzív gyakorlatot – amely egyben ontológiai irányelv is –, amely szerint a Másik állapota „a nem nyugati ember, közösség, civilizáció, vallás, gazdaság, szervezet alapvető és elkerülhetetlen állapota” (p. 70). Az alárendelt (alábbvaló), nemracionális ember (anthropos), az antropológiai tudás tárgya, aki a látásmódját, szükségleteit és jövőképét is az „ideális emberből” (humanitas) vezeti le (Mignolo, 2011: 329). Az „ideális ember” pedig a mindenkori tudás szubjektuma (Osamu, 2006: 25), maga a nyugati, modern ember. Osamu (2006) definíciója szerint az anthropos egyszerre jelenti az „Európán” kívüli mindenkori embert és a modern nyugati társadalmi ember előtti európaiakat. A felvilágosodás kitörli a görög-római ethoszt, a modern nyugati ember új ethosza a modernitás lesz. Így azok a népek, amelyek nyugat-európai szempontból nem részei a modernitás ethoszájának, az anthropos létállapotában, a „történelemben” ragadnak (Osamu, 2006).

A felvilágosodás diskurzusának középpontjában a nyugati társadalmi haladás mércéje, egyfajta prototípus (Hall, 1992: 221), amely a világ számára kész modellé válni (a Másik azonban esszenciális különbözősége miatt „nem méltányolja” ezeket az értékeket [Said, 1978: xv]). Már Descartes hozzájárul ahhoz a szemlélethez, hogy a nyugati ember mint az isteni attribútumokkal rendelkező, egyetemes tudás modern „földi helytartója” legyen számotartva. Az (európai) középkori tudás középpontjában álló Isten-mint-tudás áthelyeződik a nyugati – ego cogito – elmébe „azáltal, hogy dualizmust teremtett ész és test, ész és természet között, s képessé vált szituálatlan, egyetemes, mindentudó isteni ismeretre igényt tartani” (Grosfoguel, 2011: o.n.). Santiago Castro-Gómez (2003) idézve Grosfoguel (2011) rámutat, hogy az európai filozófiák (a „nulladik pont” nézőpontjába helyezkedve) úgy tüntetik fel saját nézőpontjukat, amely mintha elvont általánosítással túllépett volna bármely „nézőpont” képviselőjén, s az egyetemes tudat egyedüli birtokosaként jelennek meg. S ehhez a nulladik pont lényege szerint a nem-nyugati tudás természetesen különösége folytán képtelen felnőni, az egyetemességig sosem juthat el.

1.2.2. Az univerzalizmus és másságképzés gyökereiről

A posztkoloniális kritikák egyik fő észrevétele, hogy a főáramú társadalomtudományos kutatásokban rendre kimaradnak a francia forradalom, a felvilágosodás valamint az ipari forradalom tanulmányozásából olyan külső tényezők, mint a gyarmatosítás és a birodalmi kizsákmányolás (Boatcă, 2013a). Pedig a fenti jelenségeknek a kettős természete (vagyis hogy egyszerre van jelen a szabadság mint legmagasabb univerzális érték, mint az ember természetes állapota és elidegeníthetetlen joga, illetve a gyarmati rendszer és modern gazdaság összefüggései) más perspektívába helyezi a nyugat kanonizált történetét (ld. Buck-Morss, 2000; Böröcz, 2006).

Susan Buck-Morss (2000) mutatja be, hogy miként hiányzik szinte teljesen a század legnagyobb nyugati filozófusainak diskurzusából a forradalom és a modern kapitalizmus mögött megbújó Másik természet leírása, például a rabszolgaságot a háború következményeként és a hatalom logikájának a természeteként leíró Hobbes-nál ([1651] 1985), és a jogi zsarnokság metaforájaként értelmezhető vagy mint magántulajdon védelme alá tartozó jelenség Locke-nál ([1823] 2016) (ld. erről bővebben pl. Dainotto, 2006; Dussel, 2008). Hegel dialektikáját vizsgálva mutat rá Buck-Morss (2002), hogy az uralom és szolgaság nem absztrakt, metaforikus jelentéssel bíró, s nem is osztályharcot jelölő (Marx-i) elgondolás, hanem a történelmi valóság leírása. Az egykori leggazdagabb francia gyarmat, Saint-Domingue (a későbbi Haiti) példáján keresztül bemutatott úrszolga viszonyban az úr, a fizikai szükségletekben bővelkedő, szabad, önmagáért létező ember áll szemben a rabszolgával, a tárgyiasult lénnel, aki folyamatos függő állapotban él, és létének esszenciája a másokért való létezés (Buck-Morss, 2000).

Miközben a nyugat-európai filozófia hangsúlyozza a maga univerzalitását, közben leértékeli, lekicsinyli a kívül rekedteket (Mignolo, 2015). A felvilágosodás vívmányaként meghatározott episztemológiai nullpont lényege, hogy az angol, francia, német nyelvű filozófia, társadalomtudomány nem tűr meg maga mellett mást. Hegel számára Európa a történelem kezdete és vége (Dussel, 1993: 71), s a Nagy Britannia, Franciaország, Németország hármában dobog „Európa szíve”, ez a térség „Európa végzete.” S bár volt idő, hogy a „Szellem” Dél-Európában honolt, a fejlődés magját mégsem ezek az országok képezik (Hegel, 1892) – a fejlődés garanciái már északabbra vannak, központjában Németországgal⁹. Hegel (1892) számára Európa (e szűk verziója) a gondolkodás, a

⁹ Wagner operái ennél még konkrétabban jelzik, hogy a német Szellem az új világ Szelleme, az abszolút igazság birtokosa.

társadalmi szerveződés és a kultúra végső fejlődésének a kifejeződése, a világ legjelentősebb „helye”. Mate (2004) szerint Hegel számára a „nyugat” a politikai gondolkodás beteljesedése, a Világsszellem pedig a keresztény-germán Európában valósítja meg önmagát. E centrumon kívüli államok – nemcsak globálisan, hanem Európán belül is – nyíltan gyanússá válnak a racionalitás szempontjait figyelembe véve.

A felvilágosodás tehát jelentős területi/regionális elmozdulást jelent a diskurzusok szintjén: a centrum északi-észak-nyugati elmozdulásával az európaiság öndefiníciója is megváltozott, s ez az elmozdulás a metszéspontot észak-déli irányban kettéhasította. A következő idézet például azt illusztrálja, hogyan segítette a felvilágosodás ön/és másságdefinícióját Montesquieu, aki a régiók közötti éghajlati különbségek és az egyes régiók népeinek „jellemvilága” között (is) ok-okozati összefüggést feltételezett:

Az emberiséget különböző okok befolyásolják; az éghajlat, a vallás, a törvények, a kormányzás elvei, a precedensek, az erkölcs és a szokások; ebből alakul ki a nemzetek általános szelleme. Amilyen mértékben az egyes országokban ezen okok közül valamelyik nagyobb erővel hat, olyan mértékben gyengül a többi. A természet és az éghajlat szinte egyedül uralkodik a vadak felett; a kínaiakat a szokások irányítják; Japánban a törvények zsarnokoskodnak; Spártában az erkölcsnek korábban minden befolyása megvolt; a kormányzás elvei és az ősi egyszerűség az erkölcsök egyszerűsége uralkodott Rómában. (Montesquieu, 1748: XIX. könyv, 4. fejezet).

Az éghajlat, a szokások és a jellem közötti ilyen torz kauzális feltételezés elterjedése a felvilágosodás egyik kulcsmomentuma, annak kinyilvánítása, hogy a felvilágosodás „nem szól mindenkinek” (Mignolo, 2009: 11).

Az éghajlat, amely egy népet arra készítet, hogy örömét lelje a kommunikációban, a változásban is örömét leli; és az, ami örömét leli a változásban, formálja az ízlését (Montesquieu, 1748: XIX. könyv, 8. fejezet).

A vérmérséklet, az erkölcs hiánya és a változékonyság (jellemtelenség, ingatagság) mint a déli népekre jellemző tulajdonság és életvitel szemben áll az északi józansággal:

Az északi éghajlaton olyan népeket találsz, akiknek kevés a hibájuk, elegendő az erényük, bőséges az őszinteségük (...) erények, sok őszinteség és nyíltság. Közelíts a déli országok felé, s azt hiheted, eltávolodtál magától az erkölcsösségtől: élénkebb szenvedélyeik a bűnöket szaporítják (...) (Montesquieu, 1748: XX. könyv, 2. fejezet)

Észak és dél ellentéte Montesquieu számára gazdaságilag tökéletes rendszert alkotott, hiszen míg a délt az erőforrások gazdagsága jellemezte (amely Montesquieu szerint számukra teljesen felesleges volt, hiszen képtelenek voltak kiaknázni), az északi dolgos népek, ellenőrzésük alá vonva őket kiaknázhatták ezt a gazdagságot (jóval könnyebben hozzájutva, mint az afrikai kontinens erőforrásaihoz) (Dainotto, 2006: 68). Észak mint a józan, dolgos és hűvös emberek hazája, a görög-római civilizáció valódi „örököse”, a független emberek hazája lett a közös alap, amelytől a dél végleg leválasztódott. Dél jellemzőjét Goethe a következőképpen foglalta össze:

Verona, szeptember 17-e. (...)

A terek nagyon zsúfoltak a piaci napokon, a zöldségek és gyümölcsök kihagyhatatlanok, hemzseg a fokhagyma és a hagyma. Egyébként egész nap kiabálnak, viccelődnek és énekelnek, dobálóznak és verekednek, szüntelenül éljeneznek és nevetnek. Az enyhe levegő és a jó ételek miatt könnyen élnek. Minden, amit csak meg lehet tenni, a szabad ég alatt történik.

Éjszaka valóban megindul az éneklés és a zajongás. (...) A legszeszélyesebb hangok törnek elő mindenhol. Ez a létérzés még a szegénységnek is enyhe léghő kölcsonöz, és maga a nép árnyéka még mindig tiszteletreméltónak tűnik (Goethe, 1816).

Megfigyelhető az az antagonisztikus irány, amellyel Dainotto (2006) szerint az orientális és az okcidentális paradigmája Európán belülre sodródott: az ellenség, a Másik már nemcsak a távoli periférián volt megtalálható, hanem Európában is megjelent (Dainotto, 2006: 55). Barni (2019) „ördögi alteritásnak” nevezi a Másikat, és arra mutat rá, hogy a régi kelet immár a mediterrán dél lett, és az előbbi „tulajdonságait” a nyugat a belső déllel kezdte azonosítani, ahol az atavisztikus ösztönök uralkodnak. Enrico Ferri kriminológus

(idézi Dainotto, 2006: 56) a 19. század végén arról ír, hogy az északi éghajlaton tapasztalható kevésbé nagylelkű természettel szemben a makacs szembenállás és a „végtelen szellemi és fizikai” kényszer hatására az északi népek jelleme robosztussá válik, akik szemben a művészi hajlamú, élvezeteket kereső déliekkel „vasból vannak”. Kant így fogalmaz „Mi a felvilágosodás” című esszéjében:

A felvilágosodás az ember felemelkedése az önmaga okozta éretlenségből. Az éretlenség az értelem irányítás nélküli használatára való képtelenséget jelenti. (...) Könnyű másokat gyámnak tenni. Olyan könnyű kiskorúnak lenni. (...) Csak keveseknek sikerült megszabadulniuk az éretlenségtől a saját elméjükön való munkálkodással. (...) (Kant, [1784] 2004)

Chatterjee az esszé kapcsán rámutat Kant szándékos vagy szándék nélküli hallgatására azzal kapcsolatban, hogy egész koncepciója, emberségfogalma a reneszánsztól a felvilágosodásig terjedő európai „emberfogalmára” épül, és e szabadságot és értelmi felemelkedést ünneplő felfogás Európa „szívéről” szól (Mingolo, 2009). Emmanuel Chukwudi Eze (1997) óva int attól, hogy Kantot csak a Kritikák (A tiszta ész kritikája, A gyakorlati ész kritikája, Az ítélőerő kritikája) „tiszta” filozófusaként lássuk. Az értelem színe: A rassz eszméje Kant antropológiájában című esszéjében (Eze, 1997) a kanonikus értelmezést félretéve Kant antropológiai és „fizikai földrajzról” (Physical Geography) szóló előadásait eleveníti fel (amelyből egyébként számottevően több volt a Königsbergi Egyetemen, mint bármilyen más témában tartott előadásából), és elemzi néhány a témában írt kisebb művét.

Eze (1997) arra mutat rá, hogy Kant számára az antropológia és a fizikai földrajz ikertudományokként jelennek meg, s míg az előbbi az emberi valóságot a belső érzék számára hozzáférhető szempontok szerint tanulmányozza (mint morális lényt, a jellemfejlődés és a morális tökéletesség osztályozásával), a „földrajz” ugyanezt a külső érzékek szerint vizsgálja. Vagyis a test tanulmányozása a „földrajz” területe, és olyan osztályozó értékek találhatók benne, mint a rassz és a rasszra jellemző külső tényezők – mint például a bőrszín – vizsgálata. Ez alapján Kant négy csoportba sorolja az embereket bőrszínük szerint (fehérek, sárgák, feketék és vörösek), s amelyekhez szorosan kapcsolható morális/kulturális geográfiát vázol fel (meggondolatlan erkölcsökről és szokásokról, s „természetes ösztönökről” értekezve). A meggondolatlan erkölcsök és

szokások természetesen a nem „európai” népekre jellemző sajátosságok, akik – Kant érvelése szerint – híján vannak az etikai elveknek, ugyanis képtelenek a jellemfejlődésre. S valószínűsíti, hogy ez a jellem fejlesztésével szembeni képtelenség a megfelelő öntudat és racionális akarat hiánya miatt lehetséges. Kant szerint ugyanis „az önreflexivitás (az én-fogalom) és a racionális elvi akarat teszi lehetővé a (morális) jellem kialakulását az emberi természetben lappangó jóság (nevelési) fejlődési folyamatán keresztül” (Eze, 1997: 115). Feltételezi továbbá, hogy ami más, legfőképp, ami „fekete”, az „rossz, gonosz, alantas, a fehér, a világos és a jó erkölcsi tagadása” (Eze, 1997: 117).

Manuela Boatcă (2013a) hívja fel a figyelmet arra, hogy Max Weber társadalomelméletének és modernitáskonceptiójának elemzése sem lehetséges faj- etnikai koncepciójának figyelembevétele nélkül. A posztkoloniális elemzések sarokpontja annak hangsúlyozása, hogy Weber (1995) miként hangsúlyozza a nyugat egyediségét, így be lehet mutatni általa, hogyan rejthetők el a történelemnek azon részei, amelyek nem szolgálják a kívánt diskurzust (Blaut, 2000; Ginelli, 2017; Zimmerman, 2006). Mind Boatcă (2013a), mind Ginelli Zoltán (2017) rámutat Weber „eurocentrikus szelekciós módszerére” (Ginelli, 2017: 135), amellyel az eurocentrikus világkép (Amin, 2009) szerinti civilizációs fejlődés egyetlen útként megjelenő fejlődési irányok kizárólag jó, pozitív és előremutató, míg a Másik által felmutatott „eredmények” valójában ezt a civilizációs fejlődést hátráltató tényezőkként jelennek meg.

Weber és a főáramú nyugati társadalomelmélet képviselői azonban nemcsak megszüntetnek bizonyos narratívákat, hanem monopolizálják a meglévőket, mint például a modernitás, racionalitás és kapitalizmus definiálását (Boatcă, 2013a). Emellett Weber „rendszerszerű eurocentrizmusában” (Ginelli, 2017: 135) a nyugati tudományos tudás egyetemessége, általános érvényűsége és globális érvényessége (a helyhez kötöttség láncá nélkül) úgy tud felépülni, hogy közben degradálja, helyi-partikuláris és ebből kifolyólag nem általánosítható tudásként tünteti fel a nem nyugati tudást (Boatcă, 2013a; Said, 1978). Boatcă (2013a) amellett érvel, hogy Weber elsődleges gondja nem a kapitalizmus volt, hanem „a” nyugat egyedisége és annak eredete (a modern kapitalizmus ennek az egyediségnek egy alkotóeleme). S bár Weber elismeri a nyugatin kívüli tudományos eredményeket, a szisztematikus és racionális tudományt a „görög értelemből” eredeztetve „a” nyugatból szándékolja eredeztetni. Mindeközben – ahogy arról Kishore Mahbubani (1998) *Can Asians think?* című könyvében a nyugati világban

meglévő „szent tehennel” kapcsolatos illúzióról ír – a nyugat meggyőződése szerint szellemi és kulturális értelemben nyitott a világra, valamint önkritikus a gondolkodása.

E paradigmák lényege, hogy az egyetemlegesség és objektivitás látszatát keltve szolgálnak tájékozási pontként a „modern/kapitalista/patriarchális világrendszerben” (Grosfoguel, 2011: o.n.). E látszat lényege, hogy „a beszélő mindig rejtve, álcázva marad, ki van iktatva az elemzésből” (Grosfoguel, 2011: o.n.), a megismerési terület és a beszélő alany közötti kapcsolat meg van szakítva, ezáltal képes a beszélő a hitelesség és egyetemes tudás mítosza mögé bújva a hatalom és tudás geopolitikai-politikai episztemikus helyét elfedni.

1.2.3. A diszkurzív gyarmatosítás mögött rejlő kognitív lépések

Robert Bernasconi (1997) az afrikai filozófia és a kontinentális filozófia kapcsán értekezik arról, hogy a nyugati filozófia kettős csapdába (double bind) ejti az afrikait, amellyel átjárhatatlanná teszi az utat a kettő között. Vagyis láthatatlanná válik az afrikai filozófia minden gondolata, amennyiben az alapjául a nyugati filozófiát teszi, s kétségessé, hogy valóban filozófiának tekinthető-e akkor, ha más filozófiai irányt képzel el magának. Vagyis, ha lényegi különbség híján nem ad többlettudást, vagy ha gyökeresen mást mond, elenyésszik. Mignolo (2015: 13) ezt úgy írja le, mint azt „a diszciplináris normativitás[t, amely] a tudás feltételezett geopolitikáján alapul”. Az „európai tudat” univerzalizálása a „politikai és erkölcsi egység megkülönböztetése más entitásoktól” (Dainotto, 2006: 17), amely szemben áll a keleti önkénnyel.

Dipesh Chakrabarty (2000) úgy fogalmaz ezzel a jelenséggel kapcsolatban, hogy a tudásrendszerből a nem nyugati gondolkodás következetesen ki van zárva. Bernasconi kettős kötését az egész „harmadik világ” felől bemutatva azt írja, hogy míg a nem nyugati történészek szükségszerűen hivatkoznak a nyugati munkákra, a nyugati fél nem érzi szükségét, hogy hasonlóképp hivatkozzon nem nyugati tudóstársaira. Ezzel kapcsolatban így ír: „Még a tudatlanság egyenlőségét vagy szimmetriáját sem engedhetjük meg magunknak ezen a szinten anélkül, hogy kockáztatnánk, hogy ’régimódinak’ vagy ’elavultnak’ tűnjünk” (Chakrabarty, 2000: 28.).

Leela Gandhi (1998) a kettős kötéssel kapcsolatban megállapítja, hogy a kölcsönösség elmaradása azért igazán súlyos, mert a nyugat kulturális ignoranciája mellé

a saját kultúra egyetemességébe vetett megkérdőjelezhetetlen hite is társul (p. 44). A főáramú társadalomtudományok természete, hogy az emberiség egészére vonatkozó elméleteket alkotnak úgy, hogy közben figyelmen kívül hagyják az emberiség nagyobbik felét – azt a felét, amely nem a nyugati kultúra része (Chakrabarty, 2000). Ugyanezen logika mentén lehetséges az, hogy míg az „európai” tudás (Arisztotelész kanonizálása mellett) a „keleti” tudást tanulmányozhatta, fordítva, a keleti tudás számára a nyugati nem volt tanulmányozható (Dainotto, 2006).

Mignolo (2009) szerint a rasszizmus és az uralkodó episztemológia kapcsolatáról beszélni kell: míg a tudományos periférián a tudós a kultúra jelzője kell, hogy legyen, vagyis egy latin-amerikainak Latin-Amerikáról „kell beszélnie”, Németország, Franciaország, Anglia vagy az Egyesült Államok kutatói számára ilyen nyomás nincsen (azaz a harmadik világnak kultúrája, egy őslakosnak bölcsessége, az első világnak tudásélménye és tudománya van). Mignolo (2011) rámutat, hogy bár a „nyugati civilizáció” későn érkezett, a kezdetektől globális ambíciói voltak, úgy definiálva magát központi szerepben, hogy a Másikat alacsonyabb rendűként értékeli (p. 340.). Az „északi normatíva” (Borba et al., 2014) önmagát objektívnek, míg a Másikat („a” délt) csupán adatforrásnak tekinti, kizárva a periféria társadalomtörténetének tapasztalatait. Egy kognitív érvelési csapdával diszkurzív gyarmatosítást (Lazar, 2020) követ el a Másikkal szemben, amelynek következtében a Másik, az egzotikusan eltérő az észak tudására, elméleti megvilágosítására, felzárkóztatásra szorul.

Az északi központ egyben az egész valóságot lefedő, az emberi élet minden területére behatoló totalitás (Knezevic, 2015: 112), és ami ezen kívül esik, az a nem-lét, ontológiai értelemben a semmi (Dussel, 1996: 17). Knezevic (2015) ezt a birodalmi ontológiát és filozófiát az „emberi létezés hegemon beszédeként” írja le (p. 107), amely a centrum/nyugat gyakorlatában megvalósuló hozzáállás elméleti megtestesülése. A centrum-periféria dialektikában az előbbi testesíti meg a civilizált, fejlett világot, míg a Másik megsemmisítésre kerül: hiszen az ő nem az én, és a Másik először másodrendűvé, vagyis kevésbé értékessé válik, pusztán azért, mert nem képviseli az „európaiságot” (paradigmatikus jelleg), majd olyanná, amelyet könnyedén a nem létezésbe lehet taszítani (Knezevic, 2015).

A szenvedés és az áldozat Enrique Dussel (1993: 75) szerint a modernitásnak az a költsége, amelyet „fejletlen” és „éretlen” emberek viselnek. A modernitás Dussel (1993) alapján a következő mítoszelemeket hordozza magában:

- (1) A modern-nyugati, nyugat-európai civilizáció a legfejlettebb, a legmagasabb szinten álló civilizáció a világon, önmagát felsőbbrendűként értékeli, az eurocentrizmus győzedelmeskedik a világ felett.
- (2) Ez a nagyság azonban kategorikus imperativuszként kötelezi Európát arra, hogy a Másikat, a barbár, primitív civilizációkat felemelje, civilizálja. Erre vállalkozott többek között a spanyol Ginés de Sepúlveda vagy Kant és Hegel.
- (3) Ezeknek az alulfejlett civilizációknak ugyanazt az utat kell bejárniuk, mint Európának. Ez az egyvonalú európai fejlődés az a modell, amelyet ezzel az „oktatási folyamattal” el kellene sajátítani.
- (4) Ha ezek a barbár civilizációk a modernitás ellen fellépnének, végső esetben erőszakot is lehet alkalmazni, hogy ezt az akadályt elgördítsék. A modernitást akadályozó gátakat el kell hárítani minden áron.
- (5) A „civilizációs küldetés” során elkerülhetetlen cselekvésként kell értelmezni a vele járó erőszakot. Ennek az erőszaknak kvázi-rituális jellege van, egyfajta megváltó áldozati szereplőkké ruházza fel a civilizáló hős az áldozatait (Dussel itt nemcsak a gyarmatosított őslakosokra gondol, de kiterjeszti gondolatmenetét a nőkre és a természet ökológiai pusztítására is.)
- (6) A modernitás szempontjából a primitív ember bűnös, ha másért nem, az ellenállásáért, tehát a modernitás nevében ezeket az áldozatokat meg kell váltani, hogy megszabaduljanak bűneiktől. A „civilizációs folyamattal” szembeni ellenállás, a modern civilizáló hibáztatása e folyamatban megjelenik, lényeges a civilizáló számára, hogy ez a Másikban, a civilizálandóban megszülető hibáztató attitűd kifejezésre kerüljön.
- (7) Az éretlen emberekre, rabszolgákra stb. kiszabott ár (a szenvedés és az áldozat) elkerülhetetlenül szükséges. A civilizálódás felé vezető útnak költsége van (Dussel, 1993).

Dussel (1993) tehát arra mutat rá, hogy a modernitás ártatlanságának a tagadásával, a Másik „másságának” leleplezésével lehet meglátni a modernitás rejtett, kevésbé ártatlan oldalát a periférikus gyarmati világtól a feláldozott őslakosokon át a leigázott, elnyomott társadalmi rétegekig.

1.2.4. Morális jóság és nagyság

Böröcz József (2006) ír arról a gondolkodási/és információfeldolgozási stratégiáról, amelyben Európa elkülöníti magát a világ többi részétől, egyfajta morális falat építve maga köré, amelyben egy sor történelmi tényt diszkrét elhallgatásba burkolnak. E „globális beágyazottságának tagadásával (...) kétféle valóság-meghamisító műveletet végez el” (Böröcz, 2006: 4), amelyet Partha Chatterjee (1993) a gyarmati másság szabályával (rule of colonial difference) ír le. A gyarmati másság szabálya „a Másik alsóbbrendűnek és radikálisan különbözőnek, tehát javíthatatlanul alsóbbrendűnek való megjelenítése” (Chatterjee, 1993: 33), és e tekintetben a gyarmati állam feladata, hogy „soha ne teljesítse normalizáló küldetését, mert hatalmának előfeltétele a gyarmati különbség szabálya, nevezetesen az uralkodó csoport idegenségének megőrzése” (p. 10).

Aníbal Quijano (2007, 2008) a gyarmati hatalmi mintával (patrón de poder colonial, coloniality of power) azonosította az eurocentrizmus hatalmi-irányítási, hegemon struktúráit, amelynek alapja a rassz mint társadalmi osztályozási rend kialakulása. „A sokszínű, heterogén kulturális világkép, a tapasztalatok, történelmek, erőforrások és kulturális termékek egyetlen globális kulturális rendben kötöttek ki” (Quijano, 2008: 188—189), amelyek a nyugati-, nyugat-európai hegemonia alá rendeltettek, különösképpen a tudás és a tudásellenőrzés minden formájára. Quijano (2007) szerint a nyugati kultúra és a más kultúrák közötti viszonyt a szubjektum-objektum bináris oppozíció mentén lehet leírni, amelyben a tárgyiasított Másik a racionalitás hiánya miatt nem lehet szubjektum (p. 173). Hasonlóan Bernasconihoz és Chakrabartyhoz, Quijano (2007) is amellet érvel, hogy a kommunikáció minden lehetősége blokkolva van, és nincs lehetőség a tudás, vagy egyáltalán a kultúrák közötti tudástermelés cseréjére (p. 174).

Chatterjee gyarmati másság szabályát tovább gondolva Böröcz (2006, 2020) az európai másság szabályaival (rule of European difference) kapcsolatban a következőt írja:

(...) Az európai másság szabálya szerint az európai jóság példa nélkül álló, megismételhetetlen minőség – olyannyira unikális, hogy még Európának sem minden pontján elérhető. (...) [A]z európai másság szabálya annak azon hierarchikus világkép kiterjesztése, amely a nyugat-Európa és a világ többi része közti kontrasztot és elkülönülést strukturálja (Böröcz, 2020: 90).

Az európai másság szabálya tehát éppen abban érhető tetten, amelynek segítségével Nyugat-Európa mint „Európa” mozaikszerűen kizárja a jóság köréből azokat, akik a földrajzi értelemben vett Európán belül nem tartoznak az „igazi”, morális értelemben lényegében feddhetetlen „Európa” népei közé (Böröcz, 2020). A fentiek alapján megállapítható, hogy az Európán belüli viszonyok leírásának axiomatikus pontja az európai másság szabályának megértése.

A tudás egyirányú áramlásának az egyik következménye az egyik irányból (nyugatról kifele) tartó nagylelkűség, a másik irányból pedig a (nem nyugati) áldozathozatal (vagy másképp, ahogy Böröcz Nyugat-Európa morális fensőbbrendűségével kapcsolatban fogalmaz, „a jóság centrifugális kisugárzása, a megbecsülés centripetális áramlása” [Böröcz, 2020: 75]). Böröcz szerint az alábbi kognitív lépésekkel juthatunk el a világ morális hierarchiájának megértéséhez:

1. A morális jó és a morális gonosz mint erkölcsi minőségek adott történelmi szubjektumokhoz rendelhetők;
2. lehetséges adott geopolitikai régiókhoz kapcsolódó társadalmakat felruházni a morális jó vagy gonosz tulajdonságával;
3. a világon egyetlen helyre illik a morális jóság definíciója, és ez (egy leszűkített régiót nevezve ennek:) „Európa”, ami a térség nyugati (/észak-nyugati) felét szimbolizálja, s ennek következtében az ettől kívül eső régiók/társadalmak nem birtokolják a morális jót;
4. eszerint a jóság nemcsak hogy érvénytelennek tekinthető a világ más tájaira, Európán belül is egyenlőtlenül oszlik el („mozaikszerűen rakja össze a nyugat-Európa-mint-[„Európa”=jóság] mintáját”) (Böröcz, 2020: 89);
5. a geopolitikai térben a jóság elhatárolódik a peremterületektől, hol észak – déli, hol nyugat – keleti vagy máskor észak-nyugati – dél-keleti, egymástól masszívan elváló területekre osztva fel Európát, minden esetben egy érzékelhető centrum köré összpontosulva; és
6. tiszta formájában kizárólag e geopolitikai téren belül található rá az emberiség legmagasabb szintű jóságrára (Böröcz, 2006, 2020).

1.2.5. A „homogén” aktorok mítosza

Az eurocentrizmus tendenciózusán kihagyja a történelem magyarázatából mindazt, amit Európán kívülről kaphat (kettős kötés illetve gyarmati hatalmi minta), így szüksége van egy belső antitézisre az önmeghatározáshoz. Dipesh Chakrabarty (2000) szerint mindez a nem nyugati akadémiai tudásra is hatással van, ugyanis ezáltal a nem nyugati beszédmód szerint is a nyugat lesz a viszonyítási pont, a saját történelmüket is a nyugathoz képest, velük való viszonyukban határozzák meg – azonban ez visszafelé nem történik meg, a nyugati akadémiák részéről ez a reflexió teljes mértékben hiányzik.

Nem véletlen, hogy a globális világról alkotott elképzelések a modern „nyugat” elképzeléseivel azonosultak. Ennek egy „továbbfejlesztett” változata a kozmopolitizmus paradigmája, amely – s ebben az egyben hasonló a posztkolonializmushoz – arra keresi a választ, hogy milyen utak állnak az emberiség előtt az együttélésre a különbözőségek ellenére. A kozmopolitizmus mint az eurocentrikus világkép tipikus huszonegyedik századi képviselője Ulrich Beck (2000) amellet érvel, hogy meg kell haladni a globalizmus-koncepciót, és a világbékét hirdető, együttműködő és más kultúrák és a párbeszéd felé nyitott európai kozmopolitizmusra kell a hangsúlyt fektetni, ahogy azt Habermas (2003) is vallja. Valójában ez ugyanaz a kirekesztő perspektíva, amellyel a nyugatot teszi a globális folyamatok középpontjává, és zárja ki a tőle radikálisan mást gondoló Másikat. (Ranjit Guha [1997: 6] a liberális történetírás központi elemeként épp „az ideológiai semlegesség mítoszat” emelte ki.) Beck a hegeli hagyományt követi, amikor elutasítja a Másiktól kapható tudást, ugyanúgy, ahogy a hegeli modern keresztény Európának sincs mit tanulnia más kultúráktól, mert megvannak a saját princípiumai és a megvalósításához szükséges eszköztár (Dussel, 1993: 72).

Ahogy arra Bhambra (2016) rámutat, a kozmopolitizmus európai címkéje a történelem egyedi értelmezése alapján kizárja (az európai) történelemelbeszélésből azokat a tényeket, amelyek magának a kozmopolitizmus ideájának nem feleltethetők meg. Beck kozmopolitizmusa, bár globális inkluzív babérokra tör, szellemisége ugyanazon a modernizációs mechanizmuson alapul, amely szerint a Másik befogadhatósága attól függ, hogy a Mi modellünkhöz képest mennyire van távol az ideáltipikustól (Bhambra, 2011: 325). Ahogy a felvilágosodás által hirdetett emberség- és társadalmiságtudatból kimarad a saját modelltől távol eső Másik, ugyanígy kétséges a helye a kozmopolitizmus paradigmájában (Bhambra, 2011).

Beck (2002 idézi Bhambra, 2011) álláspontja szerint a globális történelmi emlékezet a jövő szempontjából érdektelen, a múltbeli örökség a jelen implikációinak megértéséhez és a jövő kialakításához nem szükségszerű ismeret. Véleménye szerint a nyugat és a nem nyugat két homogén masszaként, két jelenkori aktorként állnak egymással szemben, miközben a történelmi örökségből fakadó egyenlőtlenségeket, mint európai hagyatékot nem indokolt figyelembe venni (Bhambra, 2011). Beck (2012) az „északi narratívákkal” kapcsolatos kritikákról megjegyzi, hogy ezekkel az ellentmondásos keretekkel együtt kell élni, és nem kíván a kozmopolitizmussal kapcsolatos vitákban ehhez hasonló etikai kérdéseket mérlegelni (p. 9).

Delanty Beckhez hasonlóan a kozmopolita Európa híveként azt vallja, hogy már nincs szükség Európának a „nyugattal” vagy a modernitással való megfeleltetésére, hiszen „a nyugati civilizáció egész világon való elterjedése miatt ez a civilizáció már nem nyugati, hanem globalizálódott civilizáció” (Delanty, 2006:1). Ennek a gondolatnak a háttérével kapcsolatban Blaut (1993) arra hívja fel a figyelmet, hogy az európai hiedelmek egyike, hogy ők a „történelem megalkotói” (p. 1), s ez a köz(ép)pont örökké halad és modernizál, szemben a perifériával, amelyik jóval lassabban halad előre vagy épp stagnál. Így a központ, a „benti” létforma folyamatosan vezet, innovál, a periféria pedig lemaradva követ és imitál (Blaut, 1993).

A kozmopolitizmus eurocentrizmusa közel sem partvonalra kényszerített világnézet, azonban a posztkoloniális társadalomtudomány éppen az eurocentrizmus-kritikájával képes arra, hogy megfelelő forrása legyen a kortárs világ értelmezésének (Bhambra, 2007). A „kvázi-rassz” logikával működő „európai” beszédmód, ahogy azt az elemzésben is látni fogjuk, az úgynevezett közös „európai” nyilvánosság egyik legfeltűnőbb ismertetőjegye, de a megfelelő diszkurzív feltárás nélkül rejtve marad, észrevétlenül ivódik bele a napi narratívákba. Böröcz (2020: 93) szerint „[a] kirekesztő és magasabbrendűség-alacsonyabbrendűség kódot alkalmazó, kvázi-„rassz” logikával működő ’európai’ beszédmód nyílt és következetes kritikájával pontosabban meghatározhatjuk a piac, a közhatalom és az identitás páneurópai hálózatának létrehozását célzó jelenlegi geopolitikai projektek tartalmát.”

2. A FOGALMI KERETEK

2.1. Az „Európa”-konceptió

Az Európai Unió nem más, mint a világ többi része feletti uralomra való törekvés legújabb megnyilvánulása az európai civilizáció felől – de ez túlságosan nyilvánvaló igazság ahhoz, hogy dokumentálásra vagy érvelésre szoruljon.

(White, 2000: 68)

A posztkoloniális szakirodalom alaptétele, hogy a nyugat-konceptió nem létezhetne a Másik nélkül. Ez a Másik, amely egyfajta tükörképként önmagát láttatja egy alábbvaló, alacsonyabb rendű, minőségében megfosztott állapotban az, amely által meg tudja határozni önmagát. Ez az Európa elsősorban identitáskategória, vagyis a nyugat-európai országok – történelmi helyzettől függően változó – kisebb-nagyobb régiós tömörüléseire alkalmazott globális distinkció. Az, hogy Európa csak a Másik tükrében valósulhat meg, többet mond a konstruálóról, mint az általa konstruált célponttól (Stráth, 2002: 361).

Az „európai” identitással kapcsolatos kutatásokban Bhambra (2009) azt találta, hogy közös aspektusként mindegyikben megjelenik Európának mint egyedülálló, páratlan képződménynek a képe, egy olyan civilizációé (vagy más kutatásokban konstrukcióé, esetleg nemzeti kultúrák egyedülálló keverékéé), amely megkülönböztetett globális aspirációival és immanens természetének kiválóságával semmi máshoz nem hasonlítható képződmény. Az európai egység alapjául pedig az „európai kultúrát”, „európai szellemet (Szellemet)” vagy „európai ethoszt” teszi (Bhambra, 2009: 8), amellyel vindikálja magának kivételességét. Történelmi helyzettől függően ez az Európa hol erősítheti, hol gyengítheti a nemzeti és régiós identitásokat, s így az identitások (és nemzeti érdekek) egyben a belső alá-fölérendeltségeket is változtatják. E tekintetben a szubalternista episztemológia (ld. pl. Enrique Dussel, Walter Dignolo) vagy történetírás (pl. Ranajit Guha, Homi Bhabha, Dipesh Chakrabarty) megalapozza a belső marginalitásából feltett kérdéseket az eurocentrizmusról.

Dainotto (2006) hívja fel a figyelmet arra, hogy az eurocentrizmust meg lehet ítélni a belső határok, belső törésvonalak mentén, vagyis a saját szubaltern területekről tekintve az epicentrum felé. Jürgen Habermas, „Európa vezető nyilvános értelmiségije, aki megkísérelte meghatározni Európa normatív és politikai projektjeit” (Bhambra, 2016: 189) 2001-ben az akkor kizárólag nyugat-európai tagországokkal rendelkező EU-hoz

intézett írásában (Why Europe Needs a Constitution?) azt írja, nehéz elkülöníteni azt a kérdést, hogy mi Európa, attól a kérdéstől, hogy melyek azok a dolgok, amelyeket Európa kulturális eredményeiként lehet megnevezni. Habermas szerint Európa eredményei (mint a kereszténység, a modern tudomány és technológia, a római jog, az emberi jogok, a demokrácia és a nemzetállam) szétterjedtek az egész glóbuszon (Habermas, 2001).

Az európaiság koncepció nemcsak szellemi kivételesség, hanem morális kategória is. Míg egyesek megérdemli, hogy odatartozzanak, vannak olyanok, akik talán sosem kerülhetnek a morálisan jó Európa belső körébe, vagy csak rendkívüli áldozat árán (Böröcz, 2006, 2020). E belső körben ülnek a döntnökök, akik kizárják e körből mindazokat az országokat/térségeket, amelyek nem tartoznak közéjük (legnagyobb sajnálatukra nem érik el azt a szintet, amely alapvetően szükséges lenne az Európába való bekerüléshez). A külső identitásviszonyok („Európa” és a „világ”) belső leképeződéseként ez az Európa megteremti belső, gyengébbik, lesajnált mását, s hatalmi- és beszédhelyzettől függően hol kelet felé, hol dél felé irányítja lekicsinylő pillantását.

Ez az Európa pars pro toto válik egyre kisebbé (az Európai Unióval Európa kizárólag e térségre vonatkoztatott magasabb rendű kategória, majd az EU túlzott bővülésével egyre szűkebb kizárólagosságot jelent). Ahogy arra Böröcz József több ízben (2001; 2005; 2018) rámutatott, a fogalmak határainak ilyenén manipulációja uralkodó és megmásíthatatlan politikai diskurzusa az EU-politikának: „[a]z EU-t mind a saját politikai beszédmódja, mind pedig a róla szóló tudományos viták jelentős része kizárólag mint részeinek valamiféle összegét képzelel el” (Böröcz-Sarkar, 2005: 163). Ez azért tűnik természetesnek, mert „az 'Európai Unió' intézményi mátrixát már a kezdetektől úgy definiálták, mint Európa társadalmi-kulturális-anyagi valóságát” (Burgess, 2002: 469).

Bár Európa sosem volt csupán földrajzi fogalom, „mindig tükrözte a különféle történelmi pillanatok geopolitikáját és episztemológiáját” (Boatcă, 2013b: o.n.). Boatcă (2013b) továbbá megjegyzi, hogy „a morális földrajz arra a civilizáló diskurzusra utal, amely az Európai Uniót a történelmi öröksége okán és a tagállamok jelenlegi politikai szerepéből fakadóan az értékhierarchia tetején helyezi el – a morális földrajz az európai kontinensnek azt a szimbolikus ábrázolását jelöli, amely ezt a diskurzust tükrözi” (o.n.).

A „keleti bővítésként” és az „európanizációs folyamatként” értelmezett EU-csatlakozási folyamatok során a 19. és 20. században Nyugat-Európára (illetve Észak- és Dél-Európa egyes régióira) értelmezett Európa-fogalom az Európa Unió szinonimájává vált. Ennek megfelelően a csatlakozó országok olyan régiókká váltak, amelyek sem

politikailag, sem szociokulturálisan nem felelnek meg az európaiság kitételének, gazdasági és jogi normáik pedig teljes újradefiniálásra szorulnak (Boatcă 2010). A modernitás és civilizációs fejlettség mércéjévé tett régiók pedig egyúttal a kisebbségi komplexust is mozgósítani tudták (Boatcă, 2010, Böröcz, 2001).

A csatlakozással, az Európai Unió kiterjesztésével újabb határt kellett szabni az európaiságnak, hiszen a civilizációs tökéletesség mércéjével ezek az országok továbbra sem voltak képesek megközelíteni az értékhierarchia csúcsán lévő régiókat. Nyugat-Európa (valamint az Észak- és Dél-Európába tartozó egyes országok) ismét maguknak követelték az elsőbbségi európai címet ugyanazon distinkciókat alkalmazva a „többi” országra: gazdasági és politikai értelemben, társadalomszervezés tekintetében jobb és rosszabb régiók láncolata kezdett kialakulni. Ezúttal már mozgatni is lehet ezt az Európa-fogalmat: akár Nyugat-Kelet, akár Nyugat/Észak-Nyugat és Dél irányban.

Az Európáról alkotott képek diszkurzívan formálódnak, emellett érvel Stråth (2002), aki szerint „nehéz úgy gondolni Európára, hogy közben ne gondoljunk nem Európára is” (p. 396). Hayden White (2000) mutat rá arra a kétszínű diszkurzív gyakorlatra, amelynek során Európa (nem mint konkrét hely, amely a belső szolidaritás hangsúlyozásával határozza meg magát, hanem mint „ötlet”) identitáskeresése közben olyan diszkurzív megnyilvánulásokban igyekszik meghatározni magát, amely a régiót mint történelme során „mindig is” jót és nemest jeleníti meg a világ többi része felé. White (2000) szerint ez nem több mint alibikesés egy olyan térségtől („civilizációtól”), amellyel kapcsolatban a legfőbb történelmi tapasztalat az, hogy egyetemességre és hegemoniára törekszik, vagy pedig arra, hogy elpusztítsa azt, amit nem tud „isteni jogán uralni, asszimilálni vagy felfalni” (p. 67).

A (Nyugat-)Európa morális felsőbbrendűségéről, jóságáról és progresszivitásáról szóló beszédmód beleillik abba a látásmódba, amely szerint a térség a világ hierarchiájának csúcsán áll (Böröcz, 2006, 2020). Ahogy a modernitást a világnak ajándékozó nyugat nagylelkűsége találkozik a helyi társadalmak áldozathozatalával, úgy kapcsolódik össze a jóság kisugárzása a megbecsülés beáramlásával a geopolitikai térben (Böröcz 2006, 2020). Az, hogy mely társadalmak milyen közel kerülhetnek a geopolitikai térben a középponthoz, vagyis mekkora esélyük van arra, hogy e morális jósággal rendelkezzenek, hasonlóan a jövőépítő modern-kozopolita képzetekhez, akkor van esélyük, ha lemásolják a „tisza forrást”. Ez a különbözőségontológia az, amelynek révén mind a tudományos életben, mind a hétköznapi diskurzusban fellelhető episztemikus

manőverezés folytán Európa a világ minőségileg legmagasabb kategóriájába sorolódik. Chakrabarty (2000) Európa „provincializálásában” látta a megoldást, s arra mutat rá, hogy nem elegendő hangsúlyozni a Másik tapasztalatát, a Másik történetét, a cél a privilegizált narratívák dekonstrukciója (majd rekonstrukciója).

Dainotto (2006) hangsúlyozza, hogy a történeti megértés nem lehetséges a kanonizált történelmi és etikai paraméterek legitimitásának és érvényességének a megkérdőjelezése nélkül (p. 7.). Ugyanerről ír Keita (2002), aki a történelem újraértelmezését úgy definiálja, mint a posztkoloniális Európa új tényeinek világossá tételét. Vagyis nem elegendő a modern Európával kapcsolatban rögzült tények újraértelmezése, olyan kritikára van szükség, amely megkérdőjelezi az európai tudás iránti igényt és Európa sajátos identitását. Holmwood és Stewart (1991) szerint a dekonstrukció/rekonstrukció folyamata a határok és önjelölt történetek, valamint a fejlődésmagyarázatok részletes kritikája kell, hogy legyen – a tipikus narratívák, az univerzalizmus-tudat felismerésére és az azzal való leszámolásra, valamint a marginalizált tapasztalatok hangjainak felerősítésére, a múlt újraértelmezésére van szükség.

Ahogy arra Giovanni Arrighi (1997) és Böröcz József (2009, 2018) a wallersteini világrendszer-elemzéssel és az összehasonlító-történeti megközelítéssel kapcsolatban rámutat, az államnál nagyobb, de a világrendszerénél kisebb átalakulási folyamatok és szervezetek, mint a regionális államcsoportok vagy államok fölötti intézmények vizsgálata által megragadhatóvá válik az újfajta hatalom- és tekintélykoncentráló intézményeknek a természete és sajátos hálózatai. Chorev (2018) a nemzetek feletti intézményekkel kapcsolatban – mint az IMF vagy a Világbank – arra hívja fel a figyelmet, hogy ezek az intézmények több szempontból is szerepet játszottak a neoliberalizmus projektjének elterjedésében és intézményesülésében.

Az Európai Unió mint szupraállami szerveződéssel kapcsolatban Hansen és Johsson (2012) úgy véli, hogy a birodalmiság fogalmában lehet megragani a helyes elemzéshez szükséges nézőpontot, amennyiben a koncepció arra készíti az elemzőt, hogy végiggondolja, a közösség hogyan kapcsolódik a nemzetek feletti politikához és regionális formációkhoz. Böröcz József és Mahua Sarkar (2005) amellet érvelnek, hogy az EU megértéséhez szükséges volna az EU-nak mint „hálózati logika mentén szerveződött politikai közhatalomnak” a hagyományos fogalmi apparátusát – elméleti hátterét és diszkurzív gyakorlatait – felülvizsgálni. Ezen kívül felülvizsgálatra szorul az

az eurocentrikus világgép is, amely szerint Európa különleges képződmény, miután mind empirikus, mind elméleti szinten fenntarthatatlan az ezzel kapcsolatos elemzés, „nem több mint mítosz” (Frank, 1998: 21).

A prekapitalista afro-eurázsiai kereskedelmi hálózatok elemzéséből kiinduló alaptétel szerint Nyugat-Európa marginális szerepet töltött be a világ gazdaságban mind mérete, mind lakosság száma, mind perifériális helyzete miatt (Böröcz, 2009, 2018). Ennek a pozíciónak a jelenkori kivételése az Európai Unió megszületése, amely ezt a „kicsinységet” próbálja kompenzálni hatalmának mind szélesebb kiterjesztésével, amely megmutatkozhat úgy is, mint egység, amennyiben geopolitikai hatalmi pozicionálásról van szó, és úgy is, mint „nemzetállamok policentrikus együttese” (Engel-di Mauro, 2001), amennyiben a nemzetközi szervezetekben kell minél nagyobb pozíciót betölteni. A súlynak e rugalmassága (elasticity of weight) adja az Európai Unió erején felüli hatalmát geopolitikailag (Böröcz, 2009, 2018). A Nyugat-Európa marginalitásának és méretbeli hátrányainak (Böröcz, 2009, 2018) ellensúlyozására kialakuló új geopolitikai stratégia, a modern gyarmatosítás még ma is hatással van az Európai Unió belső és külső viszonyrendszerére. Böröcz József *Az EU és a világ* (2018) című könyvének kiindulópontja szerint széles körű kritikai elemzéseknek kellene felváltani az eurobeszédet, amely vizsgálatok az európai központú multinacionális vállalatok, a hatalmi érdekek és a társadalmi-kulturális dinamikák felszínre hozatalát jelentik (Böröcz 2009, 2018).

Európa gazdasági súlya, a termelés mértéke, a technológiai fejlettség vagy a termelékenység szempontjából nem volt központ, inkább „halmozottan hátrányos helyzetben” volt (Böröcz, 2008: 43). Abu-Lughod (majd korrigált formában Chase-Dunn és Thomas Hall) vázolta fel azt a 13. századi térképet, amelyben bemutatták, hogy mennyire csekély volt a jelentősége kereskedelmi szempontból a nyugat-európai régiónak (Böröcz, 2008). Ezáltal kiderül, hogy az akkori afro-eurázsiai világrész kilenc kereskedelmi régiója közül Nyugat-Európa mind földrajzi periférikussága, mind a hálózati logikát tekintve marginális szerepet töltött be. Vagyis nemcsak a legkisebb régió volt a nyugat-európai, hanem a legkevésbé integrált kereskedelmi régió egyike is, tehát „Nyugat-Európa helyzetét a modern világrendszer kialakulása előtt e hátrányok kombinációja jellemzi” (Böröcz, 2008: 45.). A globális gyarmati rendszer kiépítésével Nyugat-Európa államai ebbe az afro-ázsiai kereskedelmi rendszerbe csatlakoztak be, és „nemzetközi kereskedelem erőszakkal keresztülvitt válfajára szakosodó magánvállalatai

irigylésre méltó harmóniában léptek föl az Európán kívüli világban” (Böröcz, 2008: 55). A gyarmati birodalom e globális hálózati rendszerének két minőségi jellemzője pedig az erőszak és egyenlőtlen csere (ld. például a „kereskedelemfinanszírozási vállalkozásként indult” rabszolga-kereskedelmet [Merrit, 1960 idézi Böröcz 2008]. Nyugat-Európa belső politikai folyamatait és átalakulásait tekintve pedig (ide tartozik az EU létrejötte is) ezek nem választhatók el a gyarmati birodalomrendszer jellegétől, hanem azok a történelmi változásokra adott „alkalmazkodási reakciósorozatait” (Böröcz, 2008: 59).

A mai Európai Uniót érintő méret-és közösségproblémák tehát a birodalmi nyugat-európai múltban gyökereznek. Hansen és Jonsson (2012) mutat rá arra a nyugat-európai államok közötti nacionalista versengésre és a gyarmatosított népek öntudatos rassz-alapú leigázására, amely e térséget jellemezte, amelyben a kormányzási stratégiák a felhalmozási központok és a kitermelő és alávetett periféria közti viszonyra épültek (Wallerstein, 1979, Hansen – Jonhsson 2012). Doyle (1986) szerint a tengerentúli verseny ilyen szintje megakadályozta, hogy Európában együttműködés jöhessen létre, s így Európa egyidőben volt „koherens nemzetállamokból” (p. 246) álló kontinens, és ezeknek az egymással versengő birodalmi projekteknek a területi bázisa. „Ez az összetett birodalmi dinamika formálta a nem gyarmati jellegű európai államokat is, miközben gazdaságukat ezekhez a geopolitikai mintákhoz igazították” (Hansen - Johnson, 2012).

A birodalmi pozíció magának az Európai Gazdasági Közösségnek a megalapítása körül is fontos tényező maradt. Mind Monnet, Schuman, Adenauer és a többi „alapítóatyá” úgy vélte, hogy az európai közösség felépítéséhez elengedhetetlen a térség birodalmi pozícióinak valamilyen formájú fenntartása, új fejezetet nyitva az európai birodalmak történetében (Hansen – Jonsson, 2012). Az euroafrikai projekt nyilvánvaló célja a méretarányok javítása lett volna, a természeti erőforrásokkal szűkösen rendelkező kontinens életképességének fenntartásához, a geopolitikailag számottevő hatalmi tényezővé váláshoz, amely képes felvenni a versenyt a nagyhatalmakkal, szembeszállni ezekkel a hegemon ambíciókkal (Hansen – Jonsson, 2012). Miközben „harmadik gazdasági csoporttá” (Európa Tanács, 1952: 15) kívánt válni a „kommunizmus és a dollárövezet között félúton” (p. 15), a kezdetektől mint a béke nagykövete lépett fel. „Európa (...) nem csupán hatalom, amely megőrizte a helyét a világban, hanem hivatkozási pont és remény a béke és az emberi jogok tiszteletben tartásához ragaszkodó népek számára” (CEC, 2000: 7, idézi Hansen – Jonsson, 2012).

Grosfoguel (2011) mutat rá arra, hogy a kapitalizmus mint a profitcsinálás logikájára épülő gazdasági rendszer „az értéktöbblet kiaknázásában és a világméretű szakadatlan tőkefölhalmozásban” (o.n.) határozza meg a hegemon szereplők viselkedését. A posztkoloniális elemzés a kapitalizmust mint kulturális rendszert írja le, amelyben a kultúra olyan alkotóelemként van jelen, amely meghatározza a gazdasági és politikai viszonyokat (Said, 1978; Grosfoguel, 2011).

Nyugat-Európa történeti nézőpontját figyelembe véve különösen érdekes vállalkozásnak tűnhet az EU mint koherens és egymás iránt szolidáris közhatalom fenntartása, amely az „alapítóatyák” egyik eredeti célja volt (Schuman, 1950). Az EU belső viszonyát vizsgálva azonban olyan társadalmi ellentéteket találni, amelyek ellehetetlenítik a gazdasági-pénzügyi problémák kölcsönösen elfogadható megoldását. A közös társadalmiságtudat hiánya cselekvésképtelenségbe torkollt az euróválság kitörésekor, amit felerősít, hogy a hitelező, gazdagabb nyugat-/észak-nyugat-európai országok és a szegényebb déli államok sem ideológiai, sem narratív szinten nem beszéltek ugyanazt a nyelvet. Nyugat-Európa (meta)narratívája, amely a békére és konszenzusra törekvés példajaként igyekszik ábrázolni a térséget, a gyakorlatban – politikai és gazdasági döntésekben, médiareprezentációkban – hamisnak bizonyul.

2.2. Határ és informális ajtózáró mechanizmusok

Különösen hangsúlyos a disszertációban használt határfogalom tisztázása a kollektív hovatarozás, a közös identitásalapok, valamint a politikai tér konstruktumának régiós megosztottságban való részesedése miatt. Az Európai Unió formális intézményi határfogalmát csak részlegesen érintve a hangsúly a kollektív identitás igénye és magának a megfelelő identitást birtoklóknak a változó „befogadóképessége” közötti ellentmondásban létrejövő feszültségre terelődik. Vagyis az „európai identitás” mint mozgó definíció aktuális jelentéstartománya szerint változnak a formális vagy szimbolikus határok: míg az előbbi egyértelmű kizárás ebből a közös identitásból (kivételek persze vannak, lásd például Norvégia, Svájc), az utóbbit meg lehet húzni azzal együtt is, hogy a formális határokon (pl. Schengen) belül van egy adott ország/régió.

Úgy tűnik, a regionális identitásképző folyamatok diszkurzivitása idővel sem csökken, a szimbolikus (és térbeli) határok explicit vagy implicit kinyilvánításával egyidőben hatalmi-hegemon-jellegű határ- és centrumkijelölések is történnek. A hatalmi

szándékok által kijelölt határok a gazdasági térség szignifikánsai: az euróválságban a „reformok” és „konszolidációs programok” lesznek a jelölők, ehhez képest csökkenhet vagy nőhet a távolság az egyes országok/régiók és a centrum (vagy elképzelt ideális vagy utópisztikus¹⁰ között). Ez a dinamikus és összetett határ-(és ezzel együtt másság-) képzés aduásként működik, és szándéktól függően nyitott a Másik (a különböző „másságok”) eredményeire vagy ítéli el „kudarcait”.

A határ Böröcz (2002) megfogalmazásában: gyakran ingadozó morális fal, amelynek a belső felén lévő országok – leszámítva bizonyos stabil státuszú országokat – és a kívül rekedtek folytonos áramlásban vannak. Leegyszerűsítve, az euróválság idejének hitelező és hitelfelvevő („PIGS”-nek gúnyolt) déli országai reprezentálják a határon belüli és a határon kívüli, morális szempontból jól és rosszul teljesítő társadalmakat. Ez a határ több, mint formális intézményi döntések vagy konfliktusok és megállapodások története (Balibar, 2010: 316), és akár belső vagy külső, objektív vagy szubjektív, kitapinthatók benne a nemzetek vagy régiók közötti egyenlőtlenségek (Böröcz, 2002: 316).

Georg Simmel (1908) híd- és ajtómetaforáját használva Böröcz (2002) rámutat arra, hogy „a határ: ajtókkal felszerelt híd”, ahol kapcsolódásra és leválasztásra is lehetőség van a társadalmi akarat, pozitív vagy negatív szándék esetén. Az ajtó a határátkelő, ahol informális és formális módon is szabályozhatók a kinti és benti áramlások – ha nyitódik, akkor megtörténik az átkelés, ha záródik, akkor elbukik az. Ezzel kapcsolatban Böröcz (2002) a következő megfigyelést teszi:

A feltételes társadalmi zármechanizmusok kirekesztő-bevonó társadalmi gyakorlatában szétválaszthatatlanul keverednek az egyenlőtlenségek hierarchikus és társashálózati jellegzetességei (Böröcz, 2002: 135).

Zygmunt Bauman (1993) osztályozásnak hívja az elkülönítés mechanizmusát – vagyis elsősorban természetesnek vesszük és feltételezzük, hogy a világ olyan entitásokból áll, amelyek megkülönböztethetők egymástól. Az ezen alapuló következő feltételezés, hogy ezek az entítások egy csoporthoz tartoznak, amely szemben áll más entításokkal. A különbséget úgy lehet vélhető valósággá tenni, hogy a különböző csoportokhoz tartozó

¹⁰ Melegh Attila hívta fel a kézirat egy korábbi változatával kapcsolatban a figyelmet arra, hogy az Európai Unió elemzésekor elengedhetetlen az ezt működtető neoliberais utópiáról beszélni az ezzel összefüggő dinamikus gazdasági határképzés kapcsán. Erről bővebben a disszertáció későbbi fejezeteimben beszélek.

entitásokhoz különböző cselekvési mintákat kapcsolunk, s ez a cselekvési/viselkedési minta válik a csoport „operatív definíciójává” (Bauman, 1993:1). Az osztályozás tehát ebben az értelemben a világ valószínűségeinek manipulálása oly módon, hogy egyes eseményeket, viselkedésformákat vagy cselekvéseket valószínűbbnek fogunk gondolni, úgy vélekedni egyes eseményekről, mintha azok „nem véletlenül” történtek volna (Bauman, 1993). Az osztályozás mechanizmusa, csakúgy, mint az ajtó záró-és nyitómechanizmusai feltételes társadalmi kizárás vagy beengedés esetén, kizárás és befogadás aktusaiból állnak. Bauman (1993) szerint e befogadás és kizárás művelete mindig erőszakos cselekedet a világ ellen (p.2.).

Balibar (2010: 319) különbséget tesz a „kevésbé külföldi” és az „abszolút idegen” között: míg az előbbiek lehetnek akár „európai honfitársak” is, valójában nem is egészen idegenek, társadalmi státuszukat figyelembe véve „kevésbé külföldiek”, addig az utóbbiak a „közösségen kívüliek”, bevándorlók, menekültek, az intézményes és kulturális rasszizmusnak kitett idegenek. Az Idegen sohasem individuumként van jelen (Simmel, 1908), és van, hogy a kívülálló, van, hogy a benti állapotában van (Balibar, 2010: 320), attól függően, hogy a „bent” lévők hogyan ítélik meg.

Az Idegen azonban kétes figura, mert a barát és ellenség dichotómián kívül esik; ellentmondásos alak, „maga a megtestesült és két lábon járó ambivalencia” (Papp, 2011: o.n.). Simmel (1995) szerint Idegen az a tegnap érkezett valaki, aki holnap is itt marad. „Európa” a kettős mássággal (double otherness – Balibar, 2002) kell, hogy megküzdjön: a külső és a belső mássággal, illetve a belső határokkal (vagyis a tagállamok közöttivel) és a külső határaival (ami leginkább „a” dél, vagy néha „a” kelet, esetleg az amerikai nyugat) (Balibar, 2010: 319). Balibar (2002: 44) úgy fogalmaz, hogy az „európai identitás” bár lehet a tömeges elutasítás és rasszizmus egyik tényezője, de mégsem ez a legfontosabb, hiszen Európán belül legalább annyira nagy az elutasítása ennek a közös identitásnak, mint amennyi annak védelme. Vagyis nemcsak rassz- és kulturális megbélyegzéssel találkozhatunk Európában, hanem a belső különbségek miatti „saját rasszizálással is, vagyis Európa ebben az értelemben maga ellen fordul” (Balibar, 2002: 44).

Ezek az esszencializált „kvázi-rassz” ítéletek szimbolikus jelzések azzal kapcsolatban, hogy milyen morális elhatárolódásra van szükség bizonyos helyzetekben bizonyos társadalmakkal szemben. A feltételes társadalmi kizárással („ajtózáró mechanizmus”) fenyegető, majd jó magaviselet esetén szimbolikusan is visszaengedő

(„ajtónyitó mechanizmus”) csoportosulások, mint a kívánatos és nem kívánatos viselkedés elbírálói, (mint a hitelező országok) így morális döntési pozícióba kerülnek, amely folyamatosan mozgásban tartja az Európa-fogalmat, s az eleve igen szűk értelmezési tartomány néha végletekig leszűkítetté válik.

A szociálpszichológia másságfogalma a diszkurzívan konstruált identitáskategóra mentén határozza meg a Másikat, s e kognitív és diskurzív lépések járulnak hozzá ahhoz, hogy egy (nemzeti) közösség hatékonyabban tudja körberajzolni saját identitását. Vagyis e szerint a másság elkerülhetetlen a Másik társadalmi szereplő (akár egyén, akár kollektív identitású) megkülönböztetése a saját közösségtől/egyéni identitástól. Tajfel (1982) társas identitáselmélete e belsőcsoport- és külsőcsoport-dinamikán és megkülönböztető mechanizmuson alapul. Giddens (1990) és Bauman (1998) pedig azon az állásponton vannak, hogy az önazonosság fejlődéséhez szükségeszerű az interakciókból építkező újrakonstruálás. A „külső csoport” és „belső csoport” dinamikus egymásra hatása azonban könnyedén állandósulhat, ilyen formán a Másik állandó kulturális Idegenné válik (ahogy azt Simmel [1995] leírta), s akár fizikai, akár intézményi közelsége ellenére az Idegen reprezentatív megjelenési formája lesz (ezzel kapcsolatban ld. pl. Molek-Kozakowska – Chovanec, 2017). Ennek paradox megnyilvánulási formája a toleráns és támogató hangnem az egyik oldalon, és a rutinszerű kirekesztő diszkurzivitás a másik oldalon.

Gary A. Olson (1998) amellettt érvel, hogy a régiók és „civilizációk” az emberi cselekvés termékei, a földrajzi valóság a történelem terméke, s nem előre meghatározott fizikai valóságként, hanem aktorok, projektek eredményeként kellene tekinteni rájuk. Európa ebben a tekintetben folyamatosan újratermeli önmaga igazságát, miközben egyetlen biztos pontként az univerzalizmus mítosza áll. Ez látszik egyfajta válasznak a globális hatalmi újraszerveződésekkel, a szuperhatalmak hegemonikus kihívásaival, a nemzetállamok bizonytalan jövőjével kapcsolatban.

Molek-Kozakowska és Chovanec (2017) arra mutat rá, hogy az európai kontextusban tapasztalt diszkurzív mássággyakorlatok vagy kísérletek lehetnek a hatalmi csoportok saját identitásának élesebb körülhatárolására (akár a társadalmi széttöredezettségre, akár az integrációval szembeni ellenreakcióként), vagy a hatalom megszilárdítására adott kísérletek politikai instabilitás vagy gazdasági válságra adott reakcióként.

Bo Stráth (2002) ír arról, hogy ezek a sztereotípiák miként épülnek bele az önértelmezésekbe, és hogyan idézik elő ezekben az identitás- és értékképződés folyamatokban az autosztereotípiák kialakulását. A Másikról alkotott képek saját normatív és politikai kivetítések révén születhetnek, amelynek következménye, hogy a Másik is gyakran beépíti azt a saját önazonosítási folyamatába. Így például az orientalizmus nem csupán arról szól, hogyan értékeli a „nyugat” a „keletet”, hanem arról is, hogy a „kelet” megértésében milyen torzítások, xenosztereotípiák alakulnak ki az önképek kifejlődésekor, és hogy miként erősítik egymást, hogyan hatnak egymásra ezek a másság- és önképek (Boukala, 2018).

Európa önreprezentációja és folyton újraképzelt konstrukciója egyfajta láthatatlan, de mindenki által „tudott”, többé-kevésbé azonos centrum köré szerveződve az elképzelt „egységét” különböző térben és időben különböző Másokkal szemben építette fel. E szimbolikus identitáskonstruktum finom jelzésként lebeg mindenki más előtt: különbözünk, sőt: különbek vagyunk. E különbözőségrepresentáció továbbra is minden esetben jó stratégiának bizonyul, ha az áhított stabilitás és egység hiánya szembetűnővé válik. A liberális, demokratikus, toleráns és szabadpiaci utópia gyakran beledöngöli a földre a nem eléggé jót, nem eléggé „nyugatot”. Így lesz a belső Másik benne, de mégsem benne (Hall, 2002/2003) Európában.

A belső Másik mint (belső) Idegen e – belső – határképzésben ugyanúgy szerepet kap, mint a kívülről jövő asszimilációs törekvéseihez viszonyuló magatartásban. Boacă (2015) szerint ez a kirekesztettség-állapot hiányos kulturális identitást alakít ki a kirekesztettségben, mint a „keleti bővítésben” vagy az „európanizációs folyamatokban”. A „nyugat” pedig mint Európa kvázi szinonimája ebben a formájában „exportálandó modellként” (Boacă 2015) kíván fellépni a globális szintén. Mint elérendő modell mögött/alatt kialakul a rétegzett régiók és társadalmak képe egy egyenlőtlen és hierarchizált Európa-kép alatt.

2.3. „Rassz” – eurofehérség – kvázi rasszizmus

Grosfoguel (2011) szerint rasszizmus az a folyamat, amelynek során a csoportok (gyakran uralkodó csoportok) kulturális és/vagy biológiai jellemzők strukturálásával és kritériumrendszer kialakításával a kollektív társadalmi szereplők között felsőbbrendűségi/ alacsonyabbrendűségi hierarchiát állítanak fel (p. 326-327). Azonban

míg a rasszizmus mint társadalmi probléma valós (Smedley – Smedley, 2005), a rassz- és etnikai jellegű szociológiai problémákkal a szociológia nem tud megküzdeni (Banton, 2016).

Quijano (2007) a hatalom gyarmatosítása egyik alaptételeként fogalmazza meg, hogy az „európai”, „fekete”, „indiai”, „mesztic” kifejezések épp a vertikális társadalmi besorolás következtében keletkeztek az európai gyarmatosítás kontextusában. E vertikális önmagában feltételezi, hogy egyes társadalmak fenntebb, mások lentebb helyezkednek el az elképzelt hierarchiában. Az emberiség ilyen „fokozatos” minőségi emelkedésében a pigmentáció szerepe jelentős: tehát minél világosabb az ember bőre, annál feljebb van az emberiség e létráján, az alacsonyabb- és felsőbbrendűség minőség-hierarchiáján.

Foucault, Balibar és Hall emellett azon az állásponton helyezkedik el, hogy a modern rasszizmus kérdését már nem lehet csupán a W.E.B. Du Bois által leírt bőrszín szerinti hierarchiára szűkíteni; „a modern rasszizmus technológiákon, intézményeken, diskurzusokon, társadalmi viszonyrendszereken keresztül működik, amelynek következtében a tisztas élethez való lehetőség csoportspecifikus tulajdonságok alapján egyenlőtlenül oszlik el” (Chari – Verdery, 2009: 26). Gagy Ágnes (2014) hívja fel a figyelmet arra, hogy ebben az értelemben, ha „azt a szimbolikus rendszert, amely a globális hierarchiákat a hierarchia különböző pozícióiban levő csoportok belső tulajdonságainak az esszencializálásával legitimálja, rasszistának nevezünk, akkor a ’magasabb rendű nyugathoz’ [kiemelés tőlem] való felzárkózás projektje rasszista projekt”¹¹ (p. 302). Stuart Hall szerint bármely új hatalmi diskurzus képes természetesként hatni, ha korán megtanult kódokon alapszik (Hall, 2005), s e fenti gyűlöletformák meglévő kognitív sémákra építve látszólag objektív tudásformákat alkalmazva képesek alakítani a beszédmódot.

Balibar (2002) szerint ugyan látszólag lehet „tisztá differencializmusról” beszélni, a megkülönböztetés alapjául szolgáló kritériumok valójában sosem semlegesek, s maguknak a kritériumoknak a kiválasztása olyan társadalompolitikai értékek mentén történik, amelyet a hétköznapi tapasztalat nem igazol. Balibar naturalizáló eljárásnak hívja, amikor a történelmi és társadalmi különbségeket egy képzeletbeli természet horizontjára vetítjük ki. A rasszista elméletek szükségképpen tartalmazzák a „rassz”-

¹¹ Gagy Ágnes (2014) a „rasszizmus bőrszínhez kapcsolódó jelentését” megtartva amellyel érvel, hogy például a kelet-európai félperiféria alárendelődésének e szimbolikus struktúrájára az antipopulizmus kifejezés helytállóbb (p. 302.)

fogalom idealizációjának mozzanatait. Balibar szerint ennek legnyilvánvalóbb formája, hogy bizonyos embertípusokat idealizálnak, az eszményi embert a tökéletesség képviselőjeként emelve a „rassz” tetejére. A „nyugat” Balibar meghatározásában olyan rasszista szupranacionalizmus, amely az adott közösség idealizására épül, s középpontjában a közös „fehérség” áll. Mignolo (2015) úgy határozza meg a rasszizmust, mint amely univerzális ontológiai igazságként tűnik fel, amelyhez kapcsolódóan egy olyan episztemikus manőverezést lehet feltételezni, amely azonnali kódokat képes előhívni egy társadalomban (ld. a kódokról Hall, 2005).

Hall (2021) szerint tarthatatlanok azok a kísérletek, amelyek a rassz fogalmát kizárólag biológiai vagy genetikai alapon magyarázzák, s amellet a rassz-jelleggel összefüggő diszkurzivitás mellett érvel, amely azáltal telítődik tartalommal, ahogyan a különbségek a változó viszonyok között megjelennek, s egy adott szignifikációs mezőben más fogalmakkal kapcsolatba lépnek. Így tehát a jelentés sosem lesz végleges, hanem „az újrafogalmazás és a kisajátítás állandó folyamatának van kitéve” és „mást és mást jelent különböző kultúrákban, különböző történelmi helyzetekben, az idő különböző pillanataiban” (Hall, 2021: 421).

Hall (2021) Európával kapcsolatban megállapítja, hogy (Nyugat-)Európa sajátossága a folyamatos, különböző időben és módokon, a különböző Másikkal szemben megalapozott identitása, amely szerint úgy igazolja saját identitását, hogy szimbolikusan jelzi, hogyan különbözik az éppen aktuális Másiktól. Amennyiben ez a stabil egység krízisponthoz ér, újra kell képzelnie és másként kell reprezentálnia magát (Hall, 2021: 442). Ez a másokhoz viszonyított identitás, a különbségek megtalálása és nyilvánvalóvá tétele Stuart Hall szerint európai „találmány”. Ez a Máságban megtalált oppozicionális kiállítás „mint a legtöbb mitikus struktúra, sorsszerű módon visszatér” (Hall, 2021: 443). Az Európa kapuján bebocsátást kérők az euró modern mítoszának másik oldalát is tapasztalják: a „közös európai otthon” belső körének húzódozását, a „tágabb Európa” integrációjával szembeni eltartott kisujjú fanyalgását.

Böröcz (2006, 2020) az „európai másság szabályának” leírásával mutatja be tételesen, hogy milyen kognitív lépéseken keresztül vezet az út addig, hogy Európa végletekig leszűkített térséggé váljon, ahol az unikális jóság és morális szint olyan magas, hogy csupán igen kevés országra, igen szűk régióra alkalmazható egyáltalán az Európa elnevezés, s amelynek határai szimbolikusan mozgathatók, folyton változtathatók történelmi pillanat és társadalmi-gazdasági helyzet függvényében. Az európai e

tekintetben nem kelet-európai és/vagy nem dél-európai; utóbbiak a fehérség-dimenzióban nem feketék, de nem is igazán fehérek, európaiak is és nem is. E felsőbbrendűségi/alacsonyabbrendűségi kód aktiválható a hétköznapi médiában éppúgy, mint a tudományos diskurzusban. E lényegében gyarmati beszédmód meghatározza, hogy mit jelent a belső-„igazi”-Európába tartozás, melyek a peremterületei, s mely vidékek csusszannak be épp a kategorizálás szerint a belső körbe.

A peremterületek határai akár adott társadalmi-gazdasági döntésektől vagy épp közelmúltbeli gazdasági eredményektől függően is mozoghatnak. E fehér – nem teljesen fehér – nem fehér tengelyen a „középutasság” kvázi-bennmaradást vagy kvázi-kirekesztést eredményez kvázi-rassz-logikán alapuló beszédmód eredményeképp. Garner (2007) „köztes embereknek” nevezi a fehérség-skála szélén rekedteket, a „kevésbé fehéreket”, akik a belső határok létrehozásával és fenntartásával a mesterséges társadalmi hierarchián alább/kijebb sorolódnak. Ez a „köztes” zóna (nem fekete, nem is fehér) arra ad lehetőséget a „köztes” csoportnak, hogy fehéreként azonosuljon, de a domináns-centrum csoporthoz képest marginális helyzetben akár arra is lehetőség van, hogy adott pillanatban marginalitása elhalványodjon, s a domináns kultúra megengedje a „hozzádörgölözést”.

Böröcz József és Mahua Sarkar a Lengyel Vízszelű toposzán keresztül mutat rá a kelet-európai társadalmakkal szembeni „eurofehér-euroszolipszista beszédmód”-ra (Böröcz – Sarkar, 2018: 355), miközben felteszi a kérdést, létezhez-e olyan lealacsonyítás, etnikai, osztály vagy társadalmi-alapú távolságtartás, amely nem kelti a rasszizálás érzését. Egyben rámutatnak a szerzők a kelet-európai munkavállalók Egyesült Királyságba való kivándorlásával kapcsolatban arra, hogy már a kezdetektől „egyfajta rasszizálási folyamat” indult be velük szemben (p. 336). Fox, Moroşanu és Szilassy (2012) mutatnak rá arra, hogy a fizikai különbségek (mint például a bőrpigmentáció különbségének) hiánya nem jelenti azt, hogy nem jön létre idegengyűlölő rasszizmus, vagyis azokat a különbözőségeket, amelyek a rasszizálás – s ezzel együtt a „diszkurzív és intézményi gyakorlatok” (p. 682) – alapjaivá válnak, bármilyen helyzetben „újra meg újra meg lehet konstruálni” (p. 682).

Mignolo (2002) a rasszizmus mögött sokkal inkább episztemikus manővert, semmint ontológiai entitást sejtet, s véleménye szerint a rasszizmus ontológiai igazságként való feltüntetése valójában következmény, a hegemon vagy domináns hatalmi szereplők és intézmények által létrehozott osztályozási rendszer. Ontológiai

igazságként való feltüntetése egyben magába foglalja univerzalizmusigényét is, azonban Mignolo (2002) szerint a globális birodalmi terjeszkedés következtében fennálló társadalmi rend nem egyenlő annak egyetemességével. A rasszizmus e rend egyetemessége nevében kicsinyli le, utasítja el a Másikat. A dominancia kiváltságos létéből megítélve az egyetemes mérce aberráltként definiálhatja a partvonalra szorított gondolkodásmódot (Mignolo, 2002).

3. A MÁSSÁGREPREZENTÁCIÓ FORMÁI

3.1. *Klasszikus orientalizmus*

Coronil (1996) úgy írta le Edward Said *Orientalizmus* (1978) című művét, mint amely “meggyőzően nézett szembe a világot reprezentáló kategóriák értékelésének problémájával” (Coronil, 1996: 55), és amely “magasabb szintre emelte a gyarmati diskurzusról folytatott vitát az Egyesült Államokban” (Coronil, 1996: 55). S bár Said munkáját komoly kritika kísérte, az *Orientalizmus* – amely Foucault diskurzusfogalmára alapozva fekteti le az orientalizmus működési elvét – a posztkoloniális irodalom és posztkolonializmus alapműve.

Foucault (1987) a tudás előállításának és szétterjedésének valamint a hatalmi struktúrák működésének és szétterjedésének metszéspontját ábrázolva arra világít rá, hogy miként tud a tudás a társadalmi-politikai hatalmi struktúrákat fenntartó rendszer része lenni, hogyan alakul ki egy olyan rendszer, amelyben azok a tudások, amelyekre a domináns diskurzus normái nem érvényesek, marginalizálódni és elnyomás alá kerülni (Hiddleston, 2009). Erre építve mind Said, mind a szubaltern tanulmányok szerzői előtt megnyílt az út, hogy a gyarmati tudás formáiról és működési módjairól beszéljenek. Said *Culture and Imperialism* (1993) című könyvében Foucault tudás és hatalom fogalmait segítségével arra volt kíváncsi, hogy miként tudta az európai imperializmus diszkurzíván megalkotni a Másikat, és a kettejük közötti folyamatos hatalmi egyenlőtlenség hogyan jelent meg olyan ártatlannak tűnő, valójában erős diszkurzív bázist jelentő írásokban, mint a regény vagy a történelmi diskurzusok (Said, 1994: 230).

„Az orientális: irracionális, romlott (bukott), gyerekes, ’más’; míg az európai: racionális, erényes, érett, ’normális’” (Said, 1978: 40). A diszkurzivitás mindig a hatalom gyakorlatához köthető (Foucault, 1987; Gandhi, 1998), és az orientalista diskurzus tipikusan olyan aktivitás, amelyben a nyugat jogot formál arra, hogy az értetlen és néma kelethez szóljon (Gandhi, 1998). Ginzburg (2011) ezt úgy fogalmazza meg, hogy „az üldözöttek hangja az üldözök kérdéseinek szűrőjén át jut el (ha eljut egyáltalán) a fülünkhöz” (p. 8.). Said (1978) úgy érvel, hogy Európa saját identitásának kialakításához a kelet azáltal járult hozzá, s az európai kultúra azáltal tudott megerősödni, hogy a kelettel szemben polarizálta magát. Ez az elhatárolódás egyben alkalmat adott arra, hogy a tudományos és irodalmi diskurzusok a keletet elmaradottnak, irracionálisnak ábrázolják, olyan térségnek, amely civilizálásra szorul. Ennek egyenes következménye a biológiai

felsőbbrendűségébe vetett hit terjesztése, amely hozzájárult a gyarmatosítás és az ellenőrzés legitimé tételéhez.

A Kipling gyarmati terjeszkedésre felszólító, háborús propagandaversében vázolt vízió, a „fehér ember terhe” a nyugati ember civilizációs küldetése, amely hozzájárulhatott ahhoz, hogy a kapitalizmus fejlődhessen és elterjedhessen a világon (Kipling, 1890). Ez „Európa és a Nyugat ajándéka az emberiség számára” – vázolja fel André Gunder Frank (1998: 16) a gondolkodásmódot. A nyugat mint örökkévaló és egyedülálló konstrukció önkényesen, saját mítoszselemeit a világra erőltetve megteremti antitézisé, amely ugyanolyan önkényes, mitikus és egyben mesterséges konstrukció, mint maga a nyugat (Amin, 2009: 165). Said (1978) mutatja be az orientalizmus jelenségén keresztül, hogy a nyugati törekvések szellemében miként tudta a nyugat a világ többi részét elhatárolni annak érdekében, hogy megkülönböztesse saját kivételességét. Frank (1998) pedig feltárta, hogy miként sugallták a történészek ideológiailag, politikailag, és az uralkodó osztályok gazdasági érdekeinek megfelelően, hogy a „nyugat” a világ szíve és lelke (p. 2).

Said (1978) az orientalizmus három formáját mutatja be, melyek: (1) „a Kelet” tanulmányozása, (2) egyfajta gondolkodásmód és (3) összefüggő intézményi keretrendszer. A kelet mint Európa legnagyobb, legrégebbi gyarmatainak helye, kulturális vetélytársa a nyugat Másikról alkotott egyik legmélyebb és leginkább visszatérő képe: a romantikus képzettől az egzotikus lényekig és misztikus tájakig már az ókor óta visszatérő képzet az európai felfogásban. Said (1978) a keresztény világ iszlámelfogásán keresztül mutatta be a „mi” és „ők” kettős rendszerét, amelyben a nyugati felsőbbrendűség a keleti alávetettséggel párosul, s amely az iszlámot a kulturális eltévelyedés iskolapéldájaként fogja fel.

Said (1978) leírása szerint az orientalizmus eszmerendszerének alapja a kritikátlan esszencialista nézőpont, amelyben heterogén, komplex valóságokat általánosít és homogenizál, amelyben az iszlám egységes vallásként/társadalomként/prototípusként/aktualitásként jelenik meg, s amely szerint az irracionális csordaszellem egyik formája, ami a szenvedélyek, ösztönök, zsigeri gyűlölet tengelyén tudja kordában tartani híveit. Said leírásában a gyarmati orientalista gyakorlat alaptétele, hogy a Másik: primitív entitás, amelyet kontrollálni és fejleszteni kell, s ez a gyakorlat válhat a gyarmati dominancia alapjává. Mivel a Másik fékezhetetlen természetű, csak az erőszakból és a kényszerítésből ért, s meg is érdemli, sőt vágyik arra, hogy uralkodjanak fölötté (Said,

1993: xi-xii). A Másik alsóbbrendű, az alárendelt, „alávetett rassz”; az emberiségre jellemző megvetendő tulajdonságok az alávetettekben összegyúrva: könnyörtelen, alulfejlett, gyenge és erkölcselen entitások (Said, 1993: 8).

Coronil (1996) szerint az orientalizmus előfeltétele az okcidentalizmus, s a „kulturális különbségek nyugati reprezentációi és a globális nyugati uralom közötti konstitutív kapcsolat” (p. 57) kifejeződéseként az okcidentalizmus diskurzusa az orientalizmusról. Said orientalizmusának alaptétele, hogy az orient és az okcident (a kelet és a nyugat) közötti vélt ontológiai és episztemológiai távolság teszi lehetővé az utóbbi számára, hogy „feltérképezze” a keletet, és olyan diskurzusokat teremtsen, amelyek révén az okcident felhatalmazva érezze magát a dominanciára; olyan diskurzust, amely lehetővé teszi az „európai” kultúra számára, hogy egyrészt uralja az eszmét, másrészt hogy magát az „európai kultúrát” ennek nyomán megerősítse (Said, 1994).

Dussel (1993) leírja, hogy a gyarmatosítást általában könnyebb volt elfogadni akkor, ha az európaiak nem találtak „magasabb” kultúrát – azaz nem ütköztek olyan társadalomba, amely képes lett volna katonai vagy kulturális ellenállást tanúsítani az erőszakkal szemben (p. 141.) – s így Afrika „szabad préda” volt, szemben például Kínával vagy Japánnal. Az orientalizmus mint összefüggő intézményi keretrendszer úgy foglalkozik a kelettel, hogy átstrukturálja, uralma alá hatja azt: „megállapításokat tesz róla, engedélyez róla alkotott nézeteket, leírja, tanítja, letelepíti, uralkodik felette” (Said, 1978: 11). S míg Európán belül maga Európa a szabadság, az emberi jogok és a demokrácia földje (amelynek képzete ma is él), külső kapcsolatait tekintve a mások feletti uralom, a kizsákmányolás, az erőszakos leigázás – mai napig szinte teljesen reflektálatlan – megtestesítője.

A Said (1978) által megfogalmazott orientalizálás máig ható intézményesített diskurzusa, amely hozzájárult a nyugat-európai kultúra megszilárdulásához és önazonosságtudatának kialakulásához. Said (1978) bemutatja, hogy miként tudta a nyugati szellemtörténet és a társadalmi lét minden szférája megteremteni és alárendelt szerepbe kényszeríteni a Másik világot, az általa alacsonyabb rendűnek értékelt, egyfajta „ideaként” elképzelt, változásra képtelen, az idő múlásának ellenálló rendszerként ábrázolt „keletet”.

Ranjit Guha (1997) olyan különbözőség-dimenziókat (Böröcz, 2006, 2020) írt le, amelyek „átfogó mércéjét szolgáltatták” a két ország (India és Nagy-Britannia) népei közötti különbségeknek. Politikailag az uralkodó és az uralt, etnikailag a fehér és a fekete,

anyagilag a virágzó nyugat és a szegény ázsiai alattvaló, kulturálisan a magasabb és az alacsonyabb civilizáció, vallás tekintetében a felsőbbrendű kereszténység és az őslakos babonáság: és mindezek a különbségek a két fél, a gyarmatosító és a gyarmatosított közötti „kibékíthetetlen különbséget jelentették” (Guha, 1997: 6).

Stuart Hall (1992) mutatja be, hogy a nyugat urbanizáltságával, fejlettségével áll szemben a nem-nyugati világ alulfejlettsége, vidékisége, a Másik, a maradék pedig ennek tükörképe: lényegében minden, ami a nyugat nem. A nyugat összehasonlítási sztenderd: vagyis az alapján, hogy az egyes társadalmak mennyire hasonlítanak egymásra vagy különböznek, megállapítható, hogy a nyugat szempontjából közeli vagy távoli társadalmak, vagy épp felzárkózóknak tekinthetők. S mivel a társadalmak e sztenderd alapján rangsorolhatók, pozitív vagy negatív klaszterekbe kerülnek, amelynek következtében minden, ami nyugati az nemcsak fejlett lesz, hanem jó és kívánatos is, a nem nyugat pedig nemcsak alulfejlett, hanem rossz és nem kívánatos. Így lehetséges, hogy a nyugatról és a nem nyugatról való tudás és attitűd ideológiaként működik (Hall, 1992: 186).

3.2. Kelet-európai Máság

Európa belső viszonyait vizsgálva megállapítható, hogy a Másikkal kapcsolatos reprezentációk ugyanúgy megjelentek a belső Másik megteremtésével, mint külső viszonyaiban. Said (1978) amellett érvel, hogy a nyugatnak ugyanúgy szüksége volt a belső Másik megteremtésére, akár keleti-nyugati, akár északi-déli irányban. Ezeknek az Európa – kvázi-Európa viszonyoknak a dinamikája nagyon emlékeztet a külső, alárendelt Másikkal szembeni hegemon gyakorlatra.

A keleti-európai orientalizmus mint másságrepresentációs forma kialakulását mutatja be Larry Wolff *Inventing Eastern Europe* című könyvében (Wolff, 1994). A 18. századi úti leírások és a „filozófiai földrajz” (vagyis egy térség szellemi „felfedezése”) kutatásainak vizsgálatából kitűnik, hogy Kelet-Európa mint felvilágosodás kori szellemi és kulturális konstrukció – hasonlóan a Said-i orientalizmushoz – a nyugat szellemi fölényével és civilizáltságával szemben alul marad: nem teljes ellentét, inkább csak félig-meddig orientális képként jelent meg a diskurzusban. Olyan, sem Európának, sem Ázsiának nem nevezhető térség, amely óceánként jelenti a határt a civilizáció és a

barbárság között. Ez a határ egyben filozófiai határ is, a civilizáció kezdeti szakaszában lévő félvad emberek, és a gyümölcsöző, de műveletlen és lakatlan föld területe.

Az európai Másik egyfajta tökéletlen tükörképe a „nyugatnak” – ez utóbbi mind társadalmilag, mind morálisan a felsőbbrendűségi hierarchia legmagasabb pontján helyezkedik el (Bakic-Hayden, 1995; Böröcz, 2006; Melegh, 2003; 2006; Todorova, 1997; Wolff, 1994), s míg ezt a térséget a racionalitás fogalmával ragadják meg, a Másik az irracionalitás hibájába esik (Hudabiunigg, 2004). Ez a „kelet” kevésbé elmaradott és barbár, egyidejűleg befogadható és kizárható, egyszerre Európa és nem Európa (Stráth: 2002): paradox és kétértelmű, ingatag térség.

A felvilágosodás felsőbbrendű Európa és alsóbbrendű Másik diskurzusának feltámasztását lehetett tapasztalni több mint kétszáz évvel később, az Európai Unió bővítése során. Az EU mint igazi Európa és a kérelmező Másik közötti diskurzus egy újrafogalmazott hatalmi aszimmetria megteremtésére utal (Filipescu, 2015). Stráth (2002) emellett úgy érvel, hogy a nyugat-európai politikai diskurzus alapja a hidegháborús dichotomikus gondolkodás, ahol a kapitalista, liberális, demokratikus nyugat áll szemben az egykori szocialista tervgazdaság és totalitárius társadalommal, nyilvánvalóan az egyikhez abszolút pozitív, a másikhoz abszolút negatív értékeket rendelve. Stráth (2002) szerint ez a mentális és politikai dichotómia képes a mai napig meghatározni Kelet- és Nyugat-Európát, az identitáskategóriákat ebben a dichotóm rendszerben elképzelve.

Az Európai Unió belső viszonyainak posztkoloniális elemzésére az EU „keleti bővítésével” kapcsolatos irodalomban bőségesen találunk példákat (pl. Bhambra, 2007; Böröcz, 2000, 2006, 2009; Böröcz and Kovács, 2001; Böröcz and Sarkar, 2005; Engel-Di Mauro, 2001, 2006; Filipescu, 2015; Hansen and Jonsson, 2014; Hooper and Kramsch, 2007; Kovács, 2001; Kovács – Kabachnik, 2001; Melegh, 2003, 2006; Sher, 2001). Ez az ötödik bővítés, amelynek során 2004-ben az Európai Unióhoz csatlakozott Ciprus, Csehország, Észtország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Málta, Szlovákia és Szlovénia. Filipescu (2015) arra mutatott rá, hogy a nyugat-európai politikusok a csatlakozó országokat a rosszul nevelt, infantilis, veszélyes címkékkel illették, olyan országokként feltüntetve, amelyek nem tudják, hogyan kell viselkedni.

A kelet-európai népekre tekintő lekicsinylő magatartásra talált bizonyítékot Kovács Melinda és Peter Kabachnik (2001) illetve Kovács Melinda (2001) a csatlakozni kívánó országokkal kapcsolatos EU-s országjelentések diskurzusának vizsgálatakor.

Elemzésük szerint az országjelentésekben az EU „újraírja” Kelet-Európa felvilágosodási kori fogalmát (Kovács – Kabachnik 2001). Ugyanerre az attitűdre talál bizonyítékot az EU politikusainak beszédeit vizsgálva Anna Sher (2001), aki a kirekesztés folyamatát kapcsolja össze Bourdieu hatalom- és tudásfogalmával, és Dancsi Katalin (2001), aki az Osztrák Szabadság Párt egykori elnökének, Jörg Haidernek és pártjának politikai szólamaikat elemezve mutatja be, a keleti bővítéssel kapcsolatban miként lehet kirekesztő politikai megnyilatkozásokat elfogadható hangnemben tálalni.

Az EU-csatlakozással kapcsolatos „döntő mérce” (Rehn, 2006: 5) a kelet-európai tagjelöltek alkalmasságát a térség kellő mértékű haladásának mércéjében látta. Ha ezek alapján megvizsgáljuk az Európai Unió bővítési stratégiáit, felfedezhetők benne a koloniális tónus jellegzetességei, a gazdasági függés, az egyenlőtlen csere, az exportált kormányzatiság, és egyfajta lenéző attitűd, amelyben alacsonyabb rendűnek tekintik a keleti bővítéssel csatlakozó országokat. Boatcă (2010) szerint a haladás kritériumai az orientalizmusra emlékeztető jelleget öltöttek, s olyan – csatlakozást halogató – problémákat emeltek ki az értékelt országokkal kapcsolatban, amelyek alapján ezek az országok alsóbbrendűként és „egzotikusként” jelentek meg a jelentésekben.

Hudabiunigg (2004) részletesen bemutatja, hogyan jelenik meg a lengyel társadalom a német sajtóban: összehasonlítva a racionális, intellektuális és individuális némettel, a lengyel eszerint irracionális, túlzottan kollektivista, és a hiedelmek fontosabbak számára, mint a történelmi tények; emellett a lengyel embereknek túlságosan mély a vallásos katolikus hitük és meggyőződésük, és felfoghatatlan a Mária-áhitatuk és vallási rituáléik. A „szegényházakként” emlegetett csatlakozó országok közül pedig a kiemelt Szlovénia, mint „mintatanuló” metafora arra enged következtetni, hogy az EU intézményeinek a kiváltsága értékelnit ezeket az országokat, mintha tanárok lennének az iskolában (Hudabiunigg, 2004). Ez a fehér(es), keresztény és európai(as), de inkább elmaradott és túlzottan tradicionális agrárregió Nyugat-Európa „hiányos énjeként került be az európai énképbe”, a nyugati modernitás egyfajta nyúlványaként (Boatcă, 2015).

Samuel Huntington (1993) a civilizációk összecsapásáról értekezve úgy érvelt, hogy a globális konfliktusok jövőbeni modelljében a nyugati kereszténységet az ortodox keletitől és az iszlámtól mintegy ötszáz évvel ezelőtti „határt” Európa legfontosabb demarkációs vonalaként kell értelmezni. Huntington a kultúra bársonyfüggönyének nevezte e demarkációs vonalat, a 20. században felelevenítve, ezzel új alapokra helyezve a félévezredes vallási-civilizációs konfliktust. E felfogás szerint legalább két Európát

különböztethetünk meg (nyugati és keleti), amelyek gazdasági fejlettségben, politikai kultúrában és vallási különbségekben változatlanul fennállnak. Vagyis érvelése szerint a fentiekből fakadó, s a reformáció, felvilágosodás, francia forradalom és iparosításhoz való „hozzájárulásuk” különbözősége okán legitim következtetés e kettéosztott térséget két külön civilizáció részének tekinteni (Huntington, 1993).

Boatcă (2010) arra hívja fel a figyelmet, hogy Huntington e bársonyfüggőnye annak a diskurzusnak az újraélesztését jelentette, amelyben a nyugat-európai öndefinícióban a jóindulatúság, a felszabadító-attitűd és a civilizáltság emelkedik ki a tartósan elmaradott, többszörösen elnyomott kelettel szemben. A kelet-európai társadalmak e bársonyfüggőny „szegélyén” helyezkednek el, s az EU-projekt e társadalmakban felélesztett egyfajta identitásversenyt (Boatcă, 2010), amelyben a belépési nyilatkozat maga a nyugatosodási szándék, s a keleti identitás elutasítása, és a tét a nyugati piacokból, a munkalehetőségekből és a pénzügyi segítségnyújtásból való minél nagyobb részesedés.

Ez az identitásbeszéd, az „Európába való visszatérés víziója” (Boatcă, 2010) a csatlakozó országok politikai diskurzusképzésében olyan bináris, kizáró ellentéteket szült, amelyekben a kulturális és gazdasági nyitással „elnyert” civilizációs felfelé lépés – a felvilágosodással, a francia forradalom eszméivel azonosított nyugati jövőkép – egyszerre a sötét és barbár múlt elhagyását jelentette (ld. Boatcă, 2010). E „saját létezési mód” érvénytelenítése (Melegh, 2003) a másságprezentációban a Mi és Másik interakciójának szerves része, amelyet Melegh Attila (2003, 2006) a kelet/nyugat lejtő metaforával szemléltet.

Ez az önérvénytelenítés egy olyan „önpusztító” mentális-ontológiai állapotba sodorja e társadalmakat, amelyek egyfajta „felfelé alárendelődő”, lefelé kizáró” (Melegh, 2003: o.n.) mechanizmus mentén a saját társadalmukat az egymásba ékelődő orientalizmus logikájával helyezik el a kelet/nyugat mentális térképén. Maga a lejtő olyan „civilizatorikus térképként” ábrázolja a nyugati és keleti társadalmakat, amelyen térben és időben elhelyezhetők akár társadalmi csoportok, de országok és régiók is. E lejtő gondolatán alapuló „térképén” (a kulturális különbségek hangsúlyozása mellett) a nyugat társadalmi és politikai berendezkedése olyan eszményi viszonyítási pontként jelenik meg, amelyben az ettől való minél nagyobb eltérés az ideálistól való nagyobb távolságot jelenti, s „lényege bizonyos, teljes egészében megvalósíthatatlan civilizatorikus

eszmények kijelölése, majd ezen ideálok használata a világ kritikai érzékelése és átalakítása érdekében” (Melegh, 2003, 2006).

Boatcă (2010) szerint a csatlakozás körüli időhúzás, a „köztes státusz” időbeli kiterjesztése egy kvázi-gyarmati helyzetbe sodorja ezeket a térségeket, amelyben a jogi és gazdasági függés mellett egy „európaibb identitásért” folyó versenybe sodorja ezeket a társadalmakat.

3.3. *Balkanizmus*

Milica Bakic-Haydentől (Nesting Orientalism, 1995) Maria Todorován át (Imagining the Balkans, 1997) Vesna Goldsworthyig (Inventing Ruritania, 1998) a „Balkánról” a kilencvenes években rendkívül fontos munkák születtek. Bakic-Hayden az egymásba ékelt orientalizmusok (Böröcz József fordítása [Böröcz, 2020]) láncolatáról Wolff Inventing Eastern Europe című könyvét megelőzve írt (Bakic-Hayden – Hayden, 1992). Ezek a művek Said orientalizmus fogalmát alapul véve, s egyben távolságot tartva a balkanizmusnak egy egyedi másságrepresentációját fogalmazták meg, amelyben a Balkán egyedi tulajdonságokkal rendelkezik, és a balkanizmus „a kisebbségi beszédet marginalizáló szabályokra reagál” (Bjelić, 2005: 3).

A Balkán (vagy másképpen: Délkelet-Európa) gyakran jelenik meg hídként kelet és nyugat között Ázsia közelsége és az oszmán örökség miatt. Boatcă (2006) a keleten belüli legkeletebb régióként írja le, amely mostanra elmozdult a köztes lét irányába (félleg fejlett, félgyarmati, félcivilizált), a balkáni jelzőnek továbbra is megbélyegzést jelentő konnotatív tartalma van. Ez megfigyelhető a politikai és társadalomtudományi diskurzusban éppúgy, mint a médiabeszédben (Boatcă, 2006), amikor a „balkáni identitás” sztereotípiáit emlegetik az „Európába igyekvő”, oda „belesimulni” akaró társadalmakkal szemben.

Liridona Veliu (2018) mutat rá, hogy a balkanizáció mi mindent jelent egyszerre: míg egyik meghatározásban a szuverenitás, öngondoskodás, autonómia hiányát vetik a szemükre, a másik oldalon a közösség harmonikus együttélésének, a közös és kollektív funkcionalitásnak a hiányát: így jelenti a Balkán egyszerre az individualizmust és az önellátást akadályozó tényezőt, és a kollektívizmusra és egységre való képtelenséget (Veliu, 2018: 36). Európa a Balkántól való megkülönböztetésekor egyenértékű azzal, ami haladás, rend, prosperitás (Veliu, 2018: 3), tehát a fejlődés szinonimáival. Veliu

felsorolásában a következő pejoratív tulajdonságokkal lehet egyenértékű a „Balkán” diszkurzív szituációban: másság, barbarizmus, törzsiség, alulfejlettség, együttműködni képtelenség, felbomlás, töredezettség, felbontás, instabilitás, megbízhatatlanság, dehumanizáltság, a civilizáció pusztulása (Veliu, 2018: xi).

Bakic-Hayden a balkanizmust mint Nyugat-Európa által megteremtett természetet vizsgálva rámutat, hogy ez a konstruktum a Balkán népeit természetükből fakadó erőszakossággal teszi egyenlővé, primitív szláv torzulásként ábrázolja, amely szemben áll a nyugati civilizáltsággal (Bakic-Hayden, 1995). Todorova (1997) leírásában a Balkán a visszamaradottság, a primitívség és a barbárság szimbólumává vált, s álláspontja szerint a Balkán fő karaktere az átmenetisége, amellyel hidat képez nyugat és kelet, Európa és Ázsia között. Olyan köztes állapotként (in-betweenness) írja le Todorova a Balkánt, amely „hiányos énné” vált a nyugati diskurzusban (ahelyett például, hogy teljes/hiányos Másikká alakult volna). Miközben a Balkán egyfajta üres név (nomen nudum), amely önmagában egy megtévesztő, tudás és hatalom által előállított diskurzus, főként zszurnaliszta/kvázi-zszurnaliszta gyakorlatból szivárgott át az akadémiai térbe. Ez a Balkán „mantraszerű metaforává” vált, amelyben az „orientális Südländer” balsorstól tépett csomópontjában találkozik a nyugati és a keleti kultúra, és az emberek sokféleségének és vallásainak szérűje (Todorova, 1997). A nyugat és az orientális kelet inkompatibilis entitások, mutat rá Todorova, teljes antivilágai egymásnak (Todorova, 1997).

A Balkán tehát önmagában negatív értékítéletet hordoz, egyfajta megbélyegzés, és sokkal inkább ideológiai fogalom, mint földrajzi (Hudabiunigg, 2004), sőt, gyakran az úgynevezett „balkáni országok” között is megfigyelhető a lejtő-érzése, amikor önmagát nem, de a például a szomszédos „balkáni országokat” abba a (negatív Másik) csoportba sorolja (Melegh, 2003).

Hudabiunigg (2004) a nyugati sajtót elemezve mutatja be azt a diszkurzív gyakorlatot, amely szerint az egész balkáni régió mint idegen jelenik meg a maga pogány istenségeivel, pusztító szellemeivel. A balkáni Másik a nyugat számára reménytelenül széttöredezett és belsőleg megosztott, olyannyira, s ez mutatja a teljes paradoxonát az értékítéletnek, hogy mindeközben mégis egyformának tűnik (Blejic – Savić, 2005):

Ki tud értelmet adni ennyi különbségnek? Könnyebb elvetni [ezeket a különbségeket] és [mindet] egyformaként kezelni (Herzfeld, 2005: ix).

A posztkoloniális elemzések közhelye, hogy a Nyugat számára a Kelet az érzékiséggel, a szexualitással és a nőiességgel társul. A Balkán nehezen illeszkedik az imént ismertetett orientalista paradigmába, részben azért, mert a Balkánról szóló ábrázolásokból látszólag hiányzik az, amit Maria Todorova az orientalizmus nyíltan szexuális felhangjainak nevez (Todorova, 1997). Todorova (1997) felhívja a figyelmet arra, hogy az orientalizmus egzotikus és titokzatos világa helyett a Balkán a negatív férfiasság sztereotípiáit veszi alapul. A Balkán a férfiak és a férfias nők hazája, ahol civilizálatlan, primitív, durva és kegyetlen életvilágokkal találkozunk. A Balkánról szóló irodalomban megjelenik a „sztenderd balkáni férfi”, és szemben a keleti egzotikummal és általános túlfeminizáltságával sokkal inkább „civilizálatlannak, primitívnek, nyersnek, kegyetlennek és kivétel nélkül ziláltnak tűnik” (Bjeic – Cole, 2005: 280). Azonban míg a Globális Déllal szemben egyértelmű a kiállítás a primitív/barbár – civilizált, irracionális – racionális, tradicionális – modern binaritások mentén, ez a régió az elmaradott tradicionalitásával inkább hiányos én Nyugat-Európa számára (Todorova, 1997; Boatcă 2010).

Míg 'a dél' hagyományosan a faji és szexuális erőszak elmaradott, forrongó gödrének számított, amelynek ellenében a liberális és felvilágosult északiak definiálják magukat, a 'Balkán' a felvilágosult Európa önképének támaszpontjaként funkcionált. Vagyis olyan eszközként, amelyben a 'haladó' Európa a Másikra vetítheti ki szorongásait és tiltott vágyait (...). Ebben az értelemben szervezett tudásrendszerről beszélhetünk, amely ahhoz hasonló, amit Edward Said orientalizmusnak nevezett (Bjelić, 2005: 3.)

A Balkán pozíciója a „félkeleti” episztemológiai pozíciója (Boatcă, 2010), vagyis a nyugati diskurzus nyomásgyakorlására a balkáni országok belső orientalizmusgyakorlatok (Bakic-Hayden szavaival: egymásba ékelt orientalizmusok) sorát hozták létre. Boatcă (2010) orientalizmuskállának nevezi „az eredeti dichotómia reprodukciós mintájára” (Bakic-Hayden, 1995: 918) felépült balkáni országok identitásgyakorlatát. Ebben a viszonyrendszerben Ázsia „keletibb”, mint a Balkán, de a Balkán valamivel kevésbé európai, mint Kelet-Európa: „idegenebb”, „keletibb” annál.

Bjelić (2005) hívja fel a figyelmet arra, hogy míg Said a kelet-nyugati kettősségben sokkal inkább „programot” lát, semmint egy konkrét helyre utal, a

Balkánnal kapcsolatos kutatásokban a Balkán mint hely jelenik meg. Bakic-Hayden alapján a Balkán „olyan szubjektívációs gyakorlat, amelynek révén minden etnikai csoport a Másikat úgy definiálja, mint tőle keletre lévő Másikat: ezáltal nemcsak orientalizálja ezt a Másikat, hanem önmagát a nyugat részeként okcidentálja” (Bjelić, 2005: 4). E nyugathoz kapcsolódó morális és ontológiai tartozás vágyában megkérdőjelezhetetlen a nyugat modern, békés, egyszóval: felsőbbrendű jellege, s minden más elmaradott, erőszakos és alsóbbrendű (Boatcă, 2010).

Az, hogy ezek a sztereotípiák milyen mélyen épültek bele a balkáni népek és a nagyhatalmak „esztétikai és erkölcsi tájképbe” (Herzfeld, 2005: xi) arra világít rá, hogy ezek a sztereotipizálások hegemónikus gyakorlattal párosulnak. Ebben az interakcióban a balkáni értelmiség és politikusok „kénytelenek részt venni saját másságuk reprodukálásában” (Herzfeld, 2005: xi), s egyúttal a 22-es csapdjában találják magukat: minél inkább tiltakoznak e megbélyegzés ellen, annál inkább megerősítik ezeket a sztereotípiákat. Azonban ez „nem a sztereotípiák igazságának bizonyítéka, hanem a tényleges hatékonyságukat, mint az uralom eszközeit” mutatja (Herzfeld, 2005: xi).

3.4. Dél-európai Másság

Hogyan lehet a dél egyszerre Európa és
nem Európa?

(Dainotto, 2006: 4.)

A Dél-Európával szembeni másságtudatról gondolkozva nem mehetünk el a tény mellett, hogy Európa fogalma az ellentéte árnyékában alakult ki, vagyis az, ami nem Európa, segített megteremteni Európát mint politikai, erkölcsi fogalmat. Ennek a görög gondolkodásban kialakult gyökereit már a perzsa háborúk és Nagy Sándor kora közötti időben felfedezhetjük, amelyben Európa Ázsia ellentéte (Dainotto, 2006), ahol az egyik oldalon a szokások, kultúrák, politikai szerveződések keleti önkénye van szemben a másik oldal, az „európai szabadság szelleme” között (Federico Chabodot [1961/1995] idézi Dainotto, 2006: 17). Ez az eredeti ambivalencia, a bináris gondolkodásnak ez a módja „az európai identitás alapja” (Dainotto, 2006: 19). Perniola (2000 idézi Dainotto, 2006: 19) szerint ez az eredetiség az, ami megkülönbözteti Európát a világ többi felétől: az, hogy képes volt megteremteni az ellentétekben való gondolkodást, identitása pedig e

különbözőségekre épül. Ez az ellentét pedig olyan „mitikus-szimbolikus” többletértékké (Marramao, 2003 idézi: Dainotto, 2006: 19) erősödik, amely a (nyugat-)európai identitású ember önazonosságának válik bizonyítékává. Az „észak” kezdetekkor még egyelőre barbár és haragos térség, szemben a felsőbbrendűségében magabiztos mediterrán térséggel:

A bölcs Természet jól intézkedett
rólunk, mikor védpajzsul Alpokat tett
közénk s a német veszettség közé.
(...)
Jókor, vagy bárha rosszkor -
gondold meg, népem: önmagát a német
mi sokra tartja - s téged árul ingyér!
Ó, nemes latin vér,
vesd ki magadból, lökd ki már e férget!
(...)
Kevély népség között kell dallanod,
hol ősi rosszak tiltják vallanod,
s hol, szép Igazság, tiszta szellemed
ezer gonoszt is szít ma ellened.
(Petrarca: CXXVIII (Itáliám) – ford. Rónai Mihály András)

Ez a bináris gondolkodás délről indult és kereste ellentétét a világban, azonban történelmileg ez a súlypont áthelyeződik a Földközi-tenger felől észak felé, Németország, Franciaország és Anglia háromszögébe, hogy a felvilágosodás idején már a csúcspontra érjen. A modern Európa gyökerei nem az „eretnek” vagy épp „romlott” déliekben sarjadtak, hanem a „barbárságból kiemelt északon” (Dainotto, 2006: 33). II. Pius pápa (Enea Silvio Piccolomini) szerepe e tekintetben meghatározó, a pápa szerint ugyanis „Európa német testet öltött” (Braunstein, 1982, idézi Dainotto, 2006: 34).

Walter Mignolo (1995) *The Darker Side of the Renaissance* című könyvében hosszú elemzést szentel az okcidentalizáció kialakulása és az új – allegorikus – világtérképek közötti kapcsolat bemutatására, amelyek Európa elnyugatosodásának a bizonyítékai:

(...) mindezekben a térképekben van valami közös: egy olyan kultúrában, ahol az alfabetikus írás létezik, ahol a konvenciók szerint az olvasás balról jobbra, fentről lefelé halad, kialakult egy hierarchia a tárgyak értelmes elosztására a lapon. A négy kontinens elhelyezkedése nagy jelentőséggel bír (...) Európa természetesen a bal felső sarkban található. A hierarchikus sorrendben ezt követően a jól öltözött Ázsiát látjuk a jobb felső sarokban (...) Afrika természetesen fordított pozícióba kerül, ami azt sugallja, hogy Amerika és Afrika egyaránt cserélhető helyen van a térkép alján, míg Európa és Ázsia rögzített pozícióban maradt, Európa pedig a legjelentősebb pozíciót foglalta el (279-281).

E bal felső pozícióból végül Gerhard Mercator helyezte Európát a térkép közepére 1569-ben, amellyel végleg „kanonizálta Európa helyét a világban” (Dainotto, 2006: 38). A sík felületen ábrázolt gömb szükségszerű aránytorzításának a nyertese természetesen Európa lett, s a világ legszélesebb körben használt térképén felnőtt generációk számára Európa kicsinysége nem létező perspektíva, s amely perspektívából Afrika mérete Grönland méretével egyezik meg. Dainotto (2006) szerint „[a] térképkészítés ebben az értelemben csak arra volt hivatott, hogy [Európa] a felsőbbrendűbbrendűségét vizuálisan is megjelenítse, és a viszonylagos kicsinységet a Mercator-féle vetületben Európára való összpontosítással kompenzálja” (p. 38).

A mai modern történelemszemlélet, s ezzel együtt (Nyugat-)Európa e szemléletre épült, ez az Európa a haladás, a teleológia és a nyilvánvaló kivételesség kulcsfogalmaira támaszkodva alakította ki 18. századi, ma is szinte rendíthetetlen képét. Jacques-Benigne Bossuet *Discours sur l'histoire universelle* (1681) (*Discourse on Universal History*, 1976) könyvében a történelem ezen új elmélete metafizikaként értelmezhető, s végcélja annak leírása, hogy „mit jelent Európa a világ egészében (Bossuet, 1976: 4). „Európa mintha végleges formát öntött volna” – vélte Paul Hazard (1953), aki szerint „a fény északról jön” (53-79.).

A „nyugati égbolton” halványodó csillagképek mellett megjelentek a fényesebbek, olyan társadalmak, amelyek „nem számítottak komolyan” (Hazard, 1953: 55.), „szemtelenségnek, abszurdnak tűnt volna”, ha Európa szellemi örökségére áhítoznak, és nem is tudtak volna mit felajánlani a szellemi hegemon „latin” népeknek. Azonban ez megváltozott: a német nem faragatlan bárd, hanem „első osztályú harcos”

lett, akinek „jó feje van az üzlethez” (Hazard, 1953: 54.). „Nem könnyű őket lázadásra buzdítani” (Hazard, 1953: 54.), mert szeretik azt a kormányzási módot, amit már megismertek.

A svájciak: őszinték, higgadtak, hűségesek, bátrak és határozottak. Ennél is érdekesebb, mit mond Hazard (1953) a déli országok egykori „szellemi hegemoniájával” kapcsolatban ezekről a társadalmakról: véleménye szerint egy művésznek „felesleges volt azon töprengeni”, hogy milyen karaktereket komponáljon meg, hiszen a „nápolyiak, horvátok olyan jól megszokott figurák, mint a hagyományos komikus színpadon a nehézfiúk vagy a lakájok”, még talán jobbak is (Hazard, 1953: 54.). „Jó színháznak bizonyult Franciaország, Spanyolország, Olaszország, Törökország” (Hazard, 1953: 54.). Míg a francia jellemzője, hogy „szenvédélyes, impulzív, szeszélyes”, addig a spanyol „igazszívű és szentimentális”, az olasz „féltekeny, finomkodó, forrófejű” (Hazard, 1953: 54.). Hazardnál a történelem „olyan földrajzként bontakozik ki, amelyben Európa múltja – a görög és a római dél – szemben áll a legvilágosabb és legszédítőbb jelennel” (Dainotto, 2006: 51).

Moe (2002) a „déli kérdéssel” kapcsolatban arra kérdez rá: mikor és hogyan lett Dél-Olaszország „a” dél, amely olyannira különbözik az olasz északtól. Amellett érvel, hogy az olasz dél koncepciója a 19. század közepén alakult ki többek között a nyugati eurocentrizmus nyomására. Az ebben az időben kitűzött politikai cél, hogy Olaszország elfoglalja helyét a vezető európai országok között, már saját elmaradottságának érzésével szembesült: eddigre az Alpoktól északra fekvő országok már biztosították helyüket a vezető, felsőbbrendű társadalmak sorában, s addigra Olaszország már „déli” ország lett (Moe, 2002). A nyugat-európai civilizációs vágy ellenére mégis olyan nemzet jött létre, amelyben az ország északi része északi lett (a Mi pozíciójában), déli része pedig a Másik pozíciójába szorult. Jól illusztrálja ezt egy 1860-as dél-olasz állapotokról szóló északi beszámoló, amely így hangzott: „Ez nem Olaszország! Ez Afrika!” (Carteggi di Camillo Cavour: La liberazione del Mezzogiorno, idézi: Moe, 2002: 2). Dainotto (2006) Cesare Lombroso észak-olasz antropológust idézi, aki 1862-ben Dél-Calabria vidékét „barbár” helynek titulálta, ahol a lustaság érdem, a bosszúvágy a rendszer része, amely „az ataisztikus primitívség példjaként szolgál” (55).

Görögország, amely már az 1054-es egyházszakadás után egykori szellemi központtól „Európa egyik határává vált, Európa perifériájává” (Balibar, 2003: 1), a következő évszázadokban folyamatosan marginalizálódott (Dante Odüsszeuszt és

Diomédészt már a pokolba taszította). Az antikvitás a modernitás ünneplésével és az emberiség „tökéletesedésével” már csak az elmaradottságot képviseli, és az egykori görög-római tekintély megszűnik modellként létezni. Bernard Le Bovier de Fontenelle (1688) *Digression sur les anciens et les modernes* című művében a görögök mint „gyerekes tréfamestere jelennek meg, akik „hamis meséket terjesztettek”, és amelyről a modern Európát „le kell szoktatni” (Le Bovier de Fontelle, 1688, idézi Dainotto, 2006: 50).

Gyermekként olyan sokat tanítanak nekünk a görög mítoszokról, és olyannyira hozzászoktatnak bennünket, hogy amikor felnövünk, nem ismerjük fel, hogy valójában mennyire túlzóak; de ha meg tudnánk szabadítani elménket ettől a képtől, ha friss szemmel tudnánk nézni őket, rádöbbenénk, hogy amit egy nemzet korai történelmének nevezünk, az valójában nem más, mint fantazmagória, gyermeki mesék sorozata. Feltehetnénk a kérdést: valóban lehetséges, hogy ilyen dolgokat valaha igazságként adtak el nekünk? Ha azok, akik ezeket továbbadták, nem hittek bennük, vajon mi volt az indítékuk? Hogy megtévesszenek minket? (Le Bovier de Fontelle, 1688 idézi Dainotto, 2006: 50)

Görögország neve innentől tényleg csupán az ókori és klasszikus irodalom kapcsán merül fel. Az új kontinentális hegemonia új alávetettségi szinteket hoz, és az egykori „eredet” már semmilyen jelentőséggel nem bír, a civilizált Európának nem részei, ahogy Dél-Európa más országai sem. A túlságosan „ősi” és katolikus Spanyolországgal és Portugáliával szemben a haladást a germán, nyugati, modern és protestáns képviselte, vagyis: „Németország mindenekelőtt” (Dainotto, 2006: 165).

4. AZ EURÓPAI KÖZPONTI BANK MINT A HIERARCHIKUS EURÓZÓNA HATALMI BÁSTYÁJA

4.1. Az EKB mint a Bundesbank „örököse”

Mind az EKB által közvetített beszédmód, mind a német média kommunikációs eszköztára alkalmas arra, hogy az Európai Uniót jellemző másságképző beszéd-és gondolkodásmódot illetve morális pozíciót meg tudjuk ragadni, s rákérdezni az Európai Központi Bank politikai-hatalmi szerepével kapcsolatos természetére. Vagyis rámutatni arra, hogy az Európai Unió mint „gyengéd hatalom” (soft power) ábrázolásából gyakran kimaradnak olyan fajsúlyos kérdések, mint az egymással szembeni hatalmi játszmák és versenyelőnyök, a szupraállami keretek között/fölött is jelentős hatalommal bíró (transznacionális) tőkecsoportok, vagy annak a kérdése, hogy milyen kapcsolat van az újfajta hatalomkoncentráló intézmények (mint az EKB) és a tagállami szintű kormányzás között (ld. Böröcz, 2018).

Az EKB-val, az euróövezet közös valutájáért felelős jegybankjával kapcsolatos politikai gazdaságtani kutatások a pénzügyi-gazdasági válság idején betöltött szerepe miatt megnövekedtek (Bastasin, 2012; Blyth, 2013; Fontan, 2013; Helleiner, 2017; Marcussen, 2009; McNamara, 2012). Ennek az volt az oka, hogy a válsággal vált világossá a nyilvánosság számára, hogy a központi bankban rendkívüli mértékű hatalmi koncentráció jelenik meg, és az egyes állami szintű illetve kisebb régiós érdekek szerinti hatalmi játszmák újból felszínre hozták az Európai Unió társadalmi-gazdasági stabilitásának és a politikai egység hiányának problémáit, s a „mi is voltaképpen az Európai Unió” kérdését.

Biebricher (2013) szerint az EKB mint a német Bundesbank „örököse” ebben a formájában az „európai kormányzás tekintélyelvű, antidemokratikus és technokrata fordulatának” megtestesítője (p. 345), amely felveti a politikai legitimitáció kérdését. Az EKB – Draghi megválasztásával nem várt és nem igazán támogatott – hatalmi megerősödéséhez köthető viták a tagországok médianyilvánosságában is megjelentek, mint az EU politikai-ideológiai ütközeteinek tagországbeli-érdekeltségbeli reprezentációi. E két társadalomformáló erővel bíró hatalmi szereplő – a központi bank és a nyugat-európai média – kapcsolatának vizsgálata különböző hatalmi narratívák és intézményesült beszédmódok feltárását teszi lehetővé.

A tagországok viszonyának vizsgálatához a válság idején tapasztalt intézményi szerepbeli súlyeltolódások jól elemezhető terepet biztosítanak. A válság idejének egyik

legfontosabb ilyen súlyeltolódása az EKB szerepének felerősödése (Bastasin, 2012; Blyth, 2013; Dietsch et al., 2018; Fontan, 2013; Marcussen, 2009). Az EKB-val kapcsolatos egyik legfontosabb kritika, hogy annak ellenére, hogy a testület tagjai nem demokratikus választások útján szereznek mandátumot, lényegében kontrollálatlan hatalomra tettek szert az EU-ban. A testülettel szembeni másik kritika pedig az, hogy a jegybank a monetáris politikai mandátumát jóval meghaladva vállalt szerepet a válságkezelésben (Blinder et al., 2017).

Mivel az EKB úgy felel a régió monetáris politikájáért, hogy a tagországoknak nincs közös fiskális politikájuk, így a jegybank, ellentétben például az Egyesült Államok Federal Reserve (Fed) rendszerével, nem tudja kiségiteni a fizetéseképtelenséggel és likviditási problémákkal küzdő fiskális döntéshozókat. Alan Blinder (2016), a Fed egykori alelnöke szerint az EKB a világ leginkább függetlennek tűnő jegybankja volt a válságig, hiszen nincs fölötte valós kormányzat, és a Maastrichti szerződés garantálja a függetlenségét, azonban – ahogy fogalmazott – épp az EKB volt az a szervezet, amelyik a válság során rendkívüli módon bevonódott a politikába a válság ideje alatt (Blinder, 2016).

Az EKB azzal, hogy jelentősen túllépte a hatáskörét a válság kezelésében, lépéseinek közvetlen politikai és társadalmi következményei lettek (McNamara, 2012; 2015). Politikai és fiskális unió hiányában az EKB lett az egyik jelentős színtere a politikai-ideológiai ütközeteknek, az északi média beszédmódjára pedig a hegemon hatalmi másságképző diskurzus volt jellemző (ld. pl. Himmel – Baptista, 2018; Mylonas, 2012; Petry, 2013) ahol az erkölcsi-politikai intések, a tanító-fegyelmező pozíció fontosabb volt annál az anómiánál, amelyet a makrogazdasági problémák okoztak az eurózóna szegényebb régiójában.

Florence Fontan (2013) amellett érvel, hogy az EKB politikai intézménynek tekinthető, s a jegybank annak ellenére, hogy a hivatalos feladatai szigorúan csak a monetáris kérdésekre vonatkoznak, már a kezdetektől hatalmi befolyást próbált szerezni a gazdaságpolitika szabályozásában. Ezt Fontan (2013) szerint három csatornán keresztül tette meg: 1. a legnyilvánvalóbban a likviditás monopóliumán keresztül, a gazdaságban lévő pénzmennyiség egyedüli szabályozójaként, 2. függetlensége mögé bújva, önmagát „ideológiától mentes”, a tagországok fölötti morális hatalomként ábrázolva, valamint 3. semlegesnek látszó szakértői szervezetként, mint amely egyedül képes megoldani a makrogazdasági problémákat.

Az euróval kapcsolatos problémákra már 1997-ben felhívta a figyelmet Milton Friedman, aki arra mutatott rá, hogy egy esetleges válság katasztrofális hatással lenne az Európai Unióra a közös valuta rendezetlen helyzete miatt.

Az európai közös piac az előnytelen közös valuta jó példája. Az önálló államok különböző nyelveket beszélő állampolgárai, akiknek eltérő szokásaik vannak, sokkal lojálisabbak és erősebben kötődnek saját országaikhoz, mint a közös piachoz, vagy 'Európa' eszményéhez (...) [A] közös valuta kiváló monetáris megoldás lehet bizonyos körülmények között, de rossz megoldás lesz más körülmények esetén. Hogy jó vagy éppen rossz, elsősorban attól függ, hogy milyen korrekciós mechanizmusok állnak rendelkezésre a közös valutát bevezetni kívánó országokban a gazdasági sokkok és kilengések csillapítására (Friedman, 1997).

Friedman jóslata az eurózóna instabilitásáról igaznak bizonyult, s emiatt a korábban teljes függetlenséget hirdető EKB, amelynek feladata az infláció ellenőrzés alatt tartása és az árstabilitás megőrzése volt, a válság következtében az események középpontjában találta magát. Vagyis úgy vált az EKB meghatározó társadalmi tényezővé, hogy „a banknak gyakorlatilag egyik napról a másikra jóval 'politikaibb' formában kellett aktívan szembenéznie a válsággal” (Bastasin, 2015: 25). Az amerikai antropológus Douglas Holmes megjegyzi, hogy az Európa jövőjéről szóló tárgyalások „jellemzője volt a tévedés, a megtévesztés, és amit sokan annak tekintenek, az izzó rosszhiszeműség” (Holmes, 2014: 195). Az Angol Központi Bank egykori vezető közgazdásza, David Miles úgy fogalmazott, hihetetlen volt a káosz, és az EKB közel volt ahhoz, hogy elismerje, elvesztette a hatalmát a monetáris politika felett (Holmes, 2014: 195).

A válság alatt a piaci félelmek központi szerepet kaptak, s „a pénzügyi piacok erejének fényében még nagyobbnak tűnt a monetáris unió intézményi és politikai törékenysége” (Bastasin, 2012: 2), hiszen a szabadtókeáramlás világában a befektetők a legjobb hozamokat keresik (Kirshner, 2000: 434). Bastasin (2012) úgy véli, hogy az euró eredendő törékenysége és instabilitása mellett a válság idején kidomborodtak az állami szintű félelmek és az egymással szembeni kölcsönös bizalmatlanság. Az ezekre a „félelmekre” – vagy még inkább bizalmatlanságra – adott válaszokat északi/északnyugat-európai tengelyen vizsgálva megállapítható a Said-i orientalizáló másságképző

diskurzus megjelenése a médiareprezentációban (ld. pl. Ervedosa, 2017; Jele, 2020, 2021; Mikelis, 2016; Mikelis – Stoikos, 2017; Mylonas, 2015).

Helleiner (2017) szerint a válsághelyzet rávilágított arra, hogy a közös valuta milyen sokféle társadalmi jelentéssel bír „az európai identitástól a pénzgazdálkodás ideológiai felfogásáig” (158. o.). A válság – az európai integráció elmélyítése helyett – felosztotta az eurózónát hitelező és hitelfelvevő országokká úgy, hogy „a bankok rossz kölcsönei kormányközi kötelezettségekké váltak”, az EU-s intézmények pedig annak eszközévé, hogy „a hitelezők ráerőszakolják akarataikat a hitelfelvevőkre, kialakítva egy kvázi-gyarmati kapcsolatot” a tagországok között (Legrain, 2014). Ez a viszonyrendszer nemcsak a pénzügyi-gazdasági kérdések megoldásaiban mutatkozó ideológiai különbségekben volt látható, hanem az egymással szembeni negatív sztereotípiák egyre fokozódó felerősödésében is.

Az euró mint „közösen megfogalmazott hit” (McNamara, 2015: 113) és a bizalom hiányára, az összeomlás veszélyére figyelmeztető narratíva az EU-projekt lényegét fedti el, vagyis azt, hogy e hierarchikus térben a társadalmi-kulturális viszonyok és civilizatórikus eszmények kijelölése (Melegh, 2006) úgy történik, hogy az egyenes irányba – az északi példa felé – tartó fejlődési szint irányába mutatva jelölje ki az egyetlen lehetséges fejlődési utat a déli országok számára. Az EU társadalmi fragmentáltságára és a közös társadalmiságtudat hiányára való hivatkozás így félrevezető, hiszen egy kulturális – és morális – tengelyen való erőszakos helykijelölés már önmagában megfoszt a „közös” cselekvés lehetőségétől. Melegh Attila (2006) lejtő-metaforája jól szemlélteti, hogy miért nincs „közös megoldás” a válsághelyzetben.

(...) [E]gy ilyen megközelítés azt jelentené, hogy a civilizációs lejtő és a rajta lévő pozíciók valamilyen módon tárgyalás tárgyát képezik; független szubjektumok találkoznak egy „diskurzusban”. (...) [M]aga a lejtő és az aszimmetria gondolata [azonban] kizárja a többé-kevésbé egyenrangú partnerek közötti valamiféle vita lehetőségét. Ehelyett tanulmányok egész sora utal e minták hegemon stáuszára és univerzalizáló jellegére, amely szerint a lejtő alsó részén (...) lévőknek esélyük sincsen autonóm perspektíva megfogalmazására (Melegh, 2006: 27).

A válság következtében minden korábbinál jobban kiélesedett az ellentét, amellyel az Unió természetét is jobban meg lehet ragadni, és az a jól érzékelhető kettős mérce,

ahogyan a gazdaságilag erősebb államok illetve a „szegény szomszédok” látják a gazdasági rendszert és a társadalmi viszonyokat az EU-n belül. A gazdaságilag legerősebb országok nézőpontjából úgy tűnik, hogy azok attól teszik függővé, hogy egy felmerülő kérdés politikai-társadalmi vagy pénzügyi-gazdasági kérdés-e, hogy kinek a problémájáról beszélnek, így folyamatosan helyzetértékelési kettősség alakul ki a bajba jutott országok és a „segítő” országok között. Például amikor a német és a francia bankok rossz (kockázatos) hitelekkel nyújtottak a spanyol és ír háztulajdonosoknak, a portugál fogyasztóknak vagy a görög kormányknak, majd a krízis kapcsán a kritikát ezek az országok kapták, az adott ország politikai-társadalmi berendezkedését bírálták.

Eszerint a dél-európai országokat okolták a válságért a fiskális „kicsapongásaik” miatt, s ezáltal súlyos társadalmi károk (mint például a munkanélküliséghez, elszegényedéshez kapcsolódó károk) keletkeztek ezekben az országokban (pl. Alonso – Rodríguez, 2020; Markantonatou, 2020; Palumbo, 2020; Papadopoulos, 2020; Petmesidou et al., 2020; Renduelez, 2020). Így (is) vált egy részben nyugat-európai bankok által okozott gazdasági probléma más társadalmakat, társadalmi intézményi berendezkedést bíráló magatartássá. Ezzel ellentétben „puszta” pénzügyi-gazdasági kérdésnek tüntetnek fel olyan valójában súlyosan politikai-társadalmi kérdéseket (ld. pl. Gourinchas – Martin – Messer, 2020; Meier et al., 2021; Steinbock, 2012) mint a kiegészítő kölcsönöket nyújtó országok beleszólási joga a hitelt felvevő országok költségvetésébe, s amelynek következményeként a demokratikus választások győztesével szembeni elvárás¹² az Európai Bizottság részéről, hogy folytassa az előző, megbukott kormányra kívülről ráerőszakolt megszorító gazdaságpolitikát.

Míndeközben a gazdasági stabilizációs megfontolások alapján megkövetelt költségvetési kiigazítások aláássák az adott ország állampolgárainak demokratikus jogait, amelyeknek lehetővé kellene tenniük, hogy maguk az állampolgárok döntsenek az adózás és az újraelosztás egész társadalmat érintő mértékéről, formáiról és szabályairól. Ennek az ellentétnek így válik kettőssé a természete az északi, hitelező országok nézőpontjából: ezek az országok tehát kettős mércét alkalmaznak akkor, amikor a régió belüli társadalmi-gazdasági viszonyokat minősítették. A hitelező országok társadalmi okokra hivatkoztak, amikor vonakodtak kiegészíteni a bajba jutott országokat, arra hivatkozva, hogy elfogadhatatlan lenne morálisan, ha a saját fegyelmezetten dolgozó, megtakarító

¹² Ld. pl. Muted EU reaction to Syriza Greek election victory, William Louch, The Parliament Magazine [online] 2015.09.21. Greek crisis: European leaders scramble for response to referendum no vote, Ian Traynor, 2015.06.06, The Guardian

állampolgáraik hátrányt szenvednének más országok lustasága, sziesztázó életvitele miatt. Azonban nem ejtettek szót azokról a gazdasági-komparatív előnyökről, amelyek a közös valuta bevezetéséből származtak, s amelyek közvetlenül bővítették saját országaik gazdaságát (Hale – Obstfeld, 2014). A másik oldalon gazdasági tényre profanizáltak súlyos társadalmi problémákat okozó eseményeket, mint a bajba jutott országokat érintő megszorító programok számszerűsítése anélkül, hogy az abból kialakuló anomias állapottal törődtek volna.

Schneider és Sandbeck (2019) arra helyezi a hangsúlyt, hogy az EKB majdnem teljes leválasztása a demokratikus befolyástól kettős mozgást mutat: egyrészt az euró kikerül az eurózóna politikusainak a közvetlen kontrollja alól, másrészt elmozdítja azt az úgynevezett „független” jegybankárok felé. A mandátuma, amely az árstabilitás feltétel nélküli prioritására és a monetáris finanszírozás tiltására szorítkozik csak látszólag technikai kérdés. A közös valuta fölötti örökös annak ellenére, hogy mandátuma szerint független a politikától, a tagországok közötti érdekkülönbségekből fakadó konfliktusok politikai ütközőzónája lett (Schneider – Sandbeck, 2019). Ahogy a szerzőpáros rámutat, az EKB válságkezelése sem a németek képviselte ordoliberalizmus, sem a megszorító intézkedésekhez hozzájárulni kényszerülő országok képviselői számára nem volt elfogadható. Míg az előbbieket szerint az EKB túlterjeszkedve mandátumán valójában tiltott monetáris finanszírozással próbálta enyhíteni a válság gazdasági következményeit, az utóbbiak számára az intézkedések fiskális kényszerzubbonyvá váltak, amelynek következményeként megszűnt a demokratikus joguk arra, hogy maguk döntsenek az adózás és újraelosztás egész társadalmat érintő mértékéről, formáiról és szabályairól (Schneider – Sandbeck, 2019).

Miközben az északi országok nézőpontjából a déli országok lehetőségeiken túl éltek és fogyasztottak az északiak kárára, Galina Hale és Maurice Obstfeld (utóbbi jelenleg az IMF vezető közgazdásza) egy 2014-es cikkükben arra mutattak rá, hogy az eurózóna „központi” országainak milyen komparatív előnyük származott a nemzetközi pénzpiacokon való hitelfelvételből és a déli államok felé való pénzkihelyezésből. Ez azt jelentette, hogy már az eurózóna megalakulásának kezdetétől általánosan elterjedt volt a központi országok – Belgium, Franciaország, Németország, Hollandia – közvetítő szerepe a nemzetközi pénzpiacok illetve déli országok (Görögország, Olaszország, Portugália, Spanyolország) és Írország között, amelynek következtében úgy tettek szert extraprofitra ezeknek az országoknak a bankjai, hogy közben a felsorolt országokban

olcsón kínált hitelek a válság kirobbanásával kormányközi kötelezettségekké váltak. Ahogy arra a szerzők felhívják a figyelmet, a hosszú ideig élvezett előnyökről ezek az országok hallgattak, amikor a válság okaira kellett magyarázatot adni (Hale – Obstfeld, 2014). Hogy mit jelentett ez valójában a hitelező országoknak, azt Bastasin (2012: 10) foglalja össze:

A német tőkeáttételes ügyletek tíz éven keresztül jelentős profithoz juttatták a bankokat, de ezek a profitok nem jelentek meg a bankok mérlegeiben, mert a pénzt kihelyezték a német vállalatoknak alacsony költségű hitelek formájában vagy a német politikai rendszerbe olyan regionális projektek bőséges finanszírozásával, mint például az infrastruktúra fejlesztése. (...) A német előny a finanszírozási költségek szempontjából minden más országhoz viszonyítva túlzott kiváltsággá fejlődött. A francia bankok hasonló előnyt élveztek az AAA-ként minősített országok és az euróövezetben magasabb hozamú adósok közötti pénzügyi közvetítői szerepükből adódóan (Bastasin, 2012).

Nigel Dodd (2014) szerint a krízis romboló társadalmi hatása két irányból hatott: egyrészt a válság kirobbanásával előállt társadalmi költségek lettek nagyon magasak, másrészt a kormányok és a központi bankok is növelték ezt a kárt, amikor intézkedéseikkel enyhítették azoknak az intézményeknek a kárait, amelyek hozzájárultak a problémák kialakulásához és fokozódásához. A megszorító programok, amelyek az állami kiadások jelentős csökkentését írták elő, leginkább a periférián élőket, az alacsony bérűeket, a nyugdíjból és segélyből élőket, az állami szektorban dolgozó oktatókat és az egészségügyi dolgozókat érintették „a növekvő munkanélküliség, az elhúzódo gazdasági stagnálás és gazdasági recesszió közepette. Megcáfolhatatlannak tűnik, hogy a társadalom legszegényebbjéi fizetik meg a gazdagabb rétegek téves ítéleteit” (Dodd, 2014: 2).

4.2. A német ordoliberalizmus mint fundamentalizmus

Berghahn és Young (2013) a válsággal kapcsolatban a következők mellett érvelnek: az átstabilitással kapcsolatos német álláspont és az Európai Központi Bank függetlenségének védelme a német ordoliberalis hagyomány hatása. Az erős

inflációellenesség és az árstabilitás védelme nemcsak a német politikai nyilvánosságban, hanem az empirikus adatok alapján a német sajtónak is központi témája volt. Biebricher (2014) arra mutatott rá, hogy a monetáris kérdésekkel kapcsolatos német álláspont tiltja, hogy támogassák a fiskális ösztönző politikát az olyan országokban, ahol magas a munkanélküliség és alacsony a növekedési ráta. Mark Blyth (2013) ezzel kapcsolatban úgy fogalmaz, hogy „nincs helye Keynes-nek (...) a gazdasági unióban” (p. 143). Ezek szerint a megszorító intézkedések és a strukturálisreform-kényszerek a stabil euró megőrzésével kapcsolatos hosszú távú célkitűzés logikus következményei (Feld et al. 2015).

Görögország mint a válság epicentrumaként ábrázolt ország egyben laboratóriumként is ábrázolható (Žižek, 2012). A 2012-es görög választások „nyugati” káoszelmélete is ennek az érvelésnek a része: Görögországnak egyetlen helyes választása van, olyan kormányt választani, ami lehetővé teszi a megszorítóintézkedések elfogadását és véghezvitelét. A Syriza – akkor még esetleges – győzelme pedig felér „egy szavazással – az általunk ismert Európa – világvégére” (Žižek, 2012). Papandreou népszavazási javaslatának elutasítása is ehhez az érveléshez kapcsolódik: a szabad választás akkor szabad, ha helyesen választ; amennyiben nem a megfelelő eredmény születik, tévedésként van kikiáltva, és azonnali követelésként áll elő annak megismétlése (ld. pl. az EU alkotmányának elutasítása Írországon) (Žižek, 2012).

Az ordoliberalis hagyomány alapvetően állami szintű monetáris politikai irányelveket fogalmaz meg, az erős államra épít, kiindulópontja, hogy csak az erős állam képezt korlátozni magát, amelynek feladata, hogy „lehetővé tegye és elősegítse a szabad gazdaságot mint a versenyző gazdasági szereplők közötti, szabályokon alapuló, kényszer nélküli piaci cserék rendszerét, amelyek mindegyike arra törekszik, hogy a szabad ármozgásokra reagálva maximalizálja a hasznosságát” (Bonefeld, 2015:3). Az erős állammal szemben a gyenge állam azonban a szabad gazdaság Achilles-sarka, amely képtelen megvédeni magát a „zsákmányoló társadalmi érdekekkel szemben, amelynek következtében elveszíti ’függetlenségét’ a társadalomtól” (Bonefeld, 2015: 3).

Az ordoliberalis felfogás szerint a szabadság érdekében kell létrehozni az ezeken a szabályokon alapuló jogrendszert, ugyanis a „láthatatlan kéz” magára hagyva azokat az előfeltételeket rombolja le, amelyek a társadalmi rendet szabályozzák (Bonefeld, 2015). A rend tehát politikai gyakorlat, amely nemcsak társadalmi rendet, hanem erkölcsi rendet is magában foglalja (Bonefeld, 2015). Az ordoliberalizmus a GMU indulása óta jelentős

hatással van a makrogazdasági kormányzásra, amelyet Gill (2017), Worth (2016), Woodruff (2016), Ryner (2015) és Papadopoulos – Roumpakis (2018) is a neoliberalizmus egy sajátos változatának tart, s amely domináns paradigmává, végül hegemoniává fejlődött az Európai Monetáris Unióban. Kundnani (2015) szerint pedig nem csupán a neoliberalizmus egy elágazásáról van szó, hanem a piaci fundamentalizmus „meglehetősen” szélsőséges változatáról.

Az ordoliberalizmus eszméje szerint az állam feladata, hogy sem a demokrácia korlátlan jellege, sem a különböző érdekcsoportok politikai érvényesülése ne legyen hatással a gazdaság állapotára, és legfőbb elve, hogy az állam „depolitizált társadalmi-gazdasági viszonyok független hatalmaként” mutakozzon (Bonefeld, 2015:4). Éppen ezért az ordoliberalis felfogás értelmében nincsen gazdasági válság, hiszen a válságok a politika válságai, a gazdasági tervezés kudarcának jelei (Bonefeld, 2015). Tehát a fiskális célok elérésének a kudarca a politikai elit kudarca, tulajdonképpen akaratgyengeség, amellyel a déli országoknak szembe kell nézniük. S miközben a német főáramú gondolkodás szerint a határozott költségvetési konszolidáció javítja az adósságdinamikát, és csökken a fizetéképtelenség kockázata, javul a bizalom az adott országgal szemben (Kundnani, 2015). A perifériával szembeni megszorító intézkedések a fenti érvelés szerint nem lesznek jelentős negatív hatással a gazdaságra, épp ellenkezőleg, javulni fognak a növekedési kilátások.

A megszorító intézkedések azonban csak akkor lesznek hosszú távon valóban hatásosak, ha kellő mértékű fegyelmező erővel bírnak a pazarló országok számára. A német főáramú gondolkodásban a pénzügyi piacok is mint „konstruktív fegyelmező erők” jelennek meg, és az az ideológiai álláspontjuk, hogy mind az Európai Pénzügyi Stabilitási Eszközökből (ESFS), mind az Európai Stabilitási Mechanizmusból (ESM) származó hiteleknek kellően drágának kell lenni, hogy ne tegyék vonzóvá az ezekhez az alapokhoz való hozzáférést az európai periféria számára (Kundnani, 2015). A német gazdaságpolitika a mentőcsomagokat tartja a valódi fenyegetésnek, amelyekkel kapcsolatban attól tartanak, hogy nehezen lesznek képesek a jövőben korlátozni a kötvényvásárlásokat, emiatt eszköz nélkül maradnak a rosszul viselkedő kormányok megbüntetésére, emellett inflációhoz és a monetáris rendszer tönkretételéhez vezethetnek (Kundnani, 2015).

Jürgen Stark, aki 2011-ben távozott az EKB Igazgatótanácsából, lemondása okaként az EKB kötvénycsúszási programját nevezte meg¹³, azt a programot, amellyel először 2010 májusában kezdett el az intézmény a bajba jutott országok államkötvényeiből vásárolni, hogy csökkentse a kamatokat és megóvja (először Görögországot) az összeomlástól. Először a görögök, majd az írek és a portugálok is a mentési programba kerültek, amely országok 2010-ben összesen 75 milliárd eurónyi kötvénycsúszás részesei voltak. A rövid időre felfüggesztett program végül 2011 augusztusában indult újra, akkor az olasz és a spanyol kötvénycsúszási hozamok kritikus szintje miatt. A kötvénycsúszások értéke 2011 végéig 210 millió euró volt. Stark az EKB-nak ezt a döntését alapvető hibának és az ezt támogató szakmai vélemények mögött az intézményi keretek félreértését vélte felfedezni.

Stark a valutaunió alapvető irányvonalának tartja, hogy az EKB számára tiltott a monetáris finanszírozás, amely „nélkül ez a gazdasági és monetáris unió nem létezne”.¹⁴ 2015-ben Stark a Financial Times-ban megjelent véleménycikkében¹⁵ már az Uniót megosztó mély „történelmi és kulturális különbségekről” ír, amely szerint Németország megbízható és körültekintő gazdaságpolitikát folytat, szemben azokkal, akik „lehetőségeiken felül éltek”, ahol „az évekig tartó rossz gazdálkodás és a jogállamiság be nem tartása növekvő költségvetési hiányhoz és növekvő adósságokhoz vezetett”.¹⁶

A német hozzáállás Stark szerint nem a büntetésre alapoz, de a fájdalmas reformokat elengedhetetlennek tartja. Az ordoliberalizmus védelmében a keynesiánus gazdaságpolitikát elveti; ezek szerint a legfontosabb alapelvek: az árstabilitás, a verseny minden piacon, a tulajdonjogok védelme, a szerződések szabadsága, a döntésekkel szembeni egyéni kockázatviselés. Míg egy államon belül az egyén felelősségét firtatja, az eurózónán belül az egyéni felelősséget kiterjeszti az egyes országok felelősségére. Kundnani (2015) szerint azonban a probléma az érveléssel kapcsolatban az, hogy míg Stark szerint az egyéni felelősség (azaz tulajdonképpen az egyéni kontroll, hogy mindenki ismerje a határait) addig fontos, míg nincs politikai unió és nem biztosított a demokratikus kontroll, Kundnani szerint épp a nép által választott összeurópai kormányzás hiánya az, ami a németek legitimitását megkérdőjelezi. Hiszen az eurózóna szabályait az államok

¹³EZB-Chefvolkswirt nennt politische Gründe für Rücktritt, Anne Kunz und Konrad Handschuch, 2011. 12. 17.

¹⁴ Uo.

¹⁵ The historical and cultural differences that divide Europe's union, Jürgen Stark, 2015. 02. 11.

¹⁶ Uo.

közti erőviszonyok írják, így a német gazdaságpolitika kényszerítőeszközként tekint a gazdaságpolitikára.

Miközben Jürgen Stark¹⁷ azt veti a déli országok szemére, hogy azok nem tartották be a jogállamiság szabályait, Róna Péter¹⁸ és Karina Robinson¹⁹ szintén a Financial Times oldalain vetik közbe, hogy a németek hajlamosak elfelejteni, milyen versenyelőnyük származott a többi euróövezeti valutához képest az euró bevezetésekor. Ez az előny azonban nem a német szilárd erények és mások „bűnei” miatt, hanem a reálárfolyamkülönbségek és az ebből adódó 1,2 milliárd eurós kereskedelmitöbblet-felhalmozás miatt volt lehetséges.²⁰ Dullien és Guérot (2012) ugyanakkor arra hívják fel a figyelmet, hogy míg például Franciaországban hisznek abban, hogy a gazdaságpolitikát össze kell hangolni az egész eurózónában, a németek már egyértelműen szkeptikusak és elutasítók az ügyben.

A német nézőpont szerint, amíg mindenki a megfelelő gazdaságpolitikát hajtja végre, nincs szükség koordinációra, vagyis a német gazdaságpolitika figyelmen kívül hagyhatja azt, ha az egyik országban (a sajátjában) a javuló kínálati feltételek a másik ország keresleti viszonyaira negatív hatással vannak. Erre Dullien és Guérot (2012) azt a 2008-as példát mutatta be, amikor Németország, miközben csökkentette a társadalombiztosítási járulékokat, azaz nagyobb foglalkoztatáshoz és csökkenő bérköltségekhez vezetett, vagyis növelte és olcsóbbá tette az exportot, emellett megemelte az áfát, így az importban visszaesés következett, ami az eurózóna többi tagországát hátrányosan érintette. Ezt a lépést a német gazdaságpolitika olyan intézkedésnek tekintette, amely felfordítja a növekedést, miközben figyelmen kívül hagyta, hogy ezek a lépések milyen hatással lesznek az euróövezet többi részére (Dullien – Guérot, 2012).

Ryner (2015) ordoliberalis vaskalitrának hívja a strukturálisan bebetonozódott belső gazdasági viszonyokat. Véleménye szerint ez a rendszer rendkívül instabil, és olyan gazdasági dinamikákat ösztönöz, amelyek Dél-Európa (és az egész európai periféria) számára mély társadalmi válságokat bontakoztatnak ki. A válságkezelés következménye, a gazdasági sokk, a megszorítások és azok szociális védelmi rendszerekre gyakorolt hatásai ezt támasztják alá. Az ordoliberalis projekt legitimitásával kapcsolatban Ryner

¹⁷ Uo.

¹⁸ Germany's inordinate competitive advantage, Róna Péter, 2015. 02. 16.

¹⁹ Berlin should be grateful to southern Europe, Karina Robinson, 2015. 02. 15.

²⁰ Germany's inordinate competitive advantage, Róna Péter, 2015. 02. 16.

(2015) azonban más strukturális problémákra is felhívja a figyelmet. A német hozzáállás az, hogy „a választások ne változtassák meg egy tagállam gazdasági programját” (Schäuble, 2016 idézi: Stäuber, 2018) és az ordoliberalis hegemonia eredményeként a GMU imperatívuszainak akkor is meg kell felelni, ha ezek az adott tagállamok demokratikusan kifejezett preferenciáival ellentétesek (vagy akár károsak) (Ryner, 2015).

4.3. A Másik mint a válság elszenvetője

A dél-európai társadalmakban gyors és mély átalakulás következett be a 2009-10-es államadósság-válság kezelésének következtében. Ezek a strukturális változtatási kényszerek olyan mélyrehatóak voltak, hogy tíz évvel a válság csúcspontja után is hatással vannak a déli országok társadalmi-gazdasági folyamataira. A következőkben a válságkezelés kényszerintézkedéseiről, társadalmi reakcióiról és következményeiről mutatok be példákat a dél-európai országok viszonylatában, megidézve Polányi Károly gazdaságpolitikával kapcsolatos gondolatait.

A globális hitelválságot követően az európai „periférikus” államok adósságválsága következtében ezek az országok olyan helyzetbe kerültek, hogy strukturális szinten alkalmazkodni kellett az új, a „centrum” által kiszabott agresszív feltételekhez – mint például a hitelfolyósítás feltételeként szabott privatizációhoz és a hazai gazdaságok erőszakos piacosításához (Papadopoulos, 2020). Másrészt ezeknek a feltételeknek az alapja a megszorítások erőszakos véghezvitele volt annak ellenére, hogy hasonló programok a nyolcvanas években már kudarcot vallottak (Petmesidou, et al., 2020).

A számonkérő tagok – a „trojka” néven ismert nemzetközi és uniós szereplők (a Nemzetközi Valutaalap, az Európai Központi Bank és az Európai Bizottság), amelyeknek közös tulajdonsága, hogy számonkérhetetlenek az olyan kevésbé jelentős gazdasági erővel bíró országok számára, mint a válságban bajba jutott országok – „mentőhitelek” formájában kívántak „segíteni” ezeknek az országoknak. Ez a segítség főként drasztikus költségvetési konszolidációs intézkedéseket jelentett, és például a fizetések, a nyugdíjak, a munkavállalói és szociális jóléttel kapcsolatos jogok elképesztő mértékű csökkentését (Papadopoulos, 2020).

A segítségnyújtás azonban feltételektől függött, mindenek fölött a jó magatartás volt a kívánatos a bajba jutottak részéről. Polányi (1944/2001) az aranystandard bevezetésére irányuló megfelelő magatartással kapcsolatban leírt gondolatai nagyfokú hasonlóságot mutatnak az euróválság kezeléséhez. Polányi (2001: 14) leírja, hogy a nemzetközi pénzügy mint befolyási csatorna erőteljes „közvetítőként” lépett fel a kisebb államok politikájában. A kölcsönök és a kölcsöneik megújítása pedig attól függően történhetett meg, hogy az adott szuverén államok megfelelő magatartásukkal kiérdemlik-e a pénzügyi piacok bizalmát.

Markantonatou (2020) hívja fel a figyelmet arra, hogy a piaci „bizalom” visszaszerzése és a pénzügyi piacok „prioritása” sokkal fontosabb lett a demokratikus jogoknál, így a válságkezelés hosszú távon is pusztítóan hatott ezekre a társadalmakra, és hozzájárult a hazai gazdaságok leépítéséhez valamint a politikai intézményrendszer torzulásához (Papadopoulos, 2020). A közvélemény a helyi és az uniós politikai intézményekkel szembeni bizalom leépülésének eredményeként számos politikai mozgalom alakult és ért el választási sikereket. Polányi „kettős irányú mozgás” elmélete szerint a társadalmi változások következményeként a társadalom önvédelmi lépések sorozatával reagált: Görögországban a Syriza (és a szélsőjobboldali Arany Hajnal), Olaszországban az Öt Csillag Mozgalom, Spanyolországban a Podemos (és a Vox) színre lépésével. Azonban ahogy arra Papadopoulos (2020) felhívja a figyelmet, hiába született siker a társadalmi elégedetlenségből, a gazdaságpolitika irányának megváltoztatása lehetetlennek bizonyult. Ennek egyik okára mutat rá a szerző, arra hívva fel a figyelmet, hogy a korábban a kormányok hatáskörébe tartozó szakpolitikai területeken, mint a bér- és kollektív szerződések immár az uniós beavatkozás is lehetővé vált, valamint elvárt lett a kiegyensúlyozott költségvetés (vagy költségvetési többlet) (Papadopoulos, 2020).

Ennek következtében olyan regulációs minta alakult ki, amely a társadalmi következményekre vagy a választók akaratára tekintet nélkül jelölte ki a „helyes” gazdaságpolitikai irányokat (Markantonatou, 2020). A neoliberais gazdaságpolitika „európai” változata talán még szélsőségesebb, mint az eredeti elgondolás: ahogy erről már korábban szó volt, a német örökségű ordoliberalizmus és a neoliberais gazdaságpolitika ilyen elegye egészen elképesztő hibrid forma létrejöttét jelenti. Mindazon országok pedig, amelyek sem a növekvő pénzügyi piaci hatalomnak, sem a transznacionális vállalatok növekvő dominanciájának nem nyertesei, súlyos társadalmi következményekkel kell szembenézniük.

Az EKB technokrata gazdaságpolitikai szerepén túlterjeszkedve politikai és ezzel együtt „fegyelmező” szerepben tűnt fel, miközben a tagállamok közötti hatalmi aszimmetria ennél mélyebb már nem lehetett volna. Ezek a hatalmi abúzusok egy sor olyan akadályt elgördítettek, amelyek akadályozták ennek a „fegyelmező” neoliberálisnak a megvalósulását: demokratikus politikai eredmények semmissé tételére tett erőfeszítések (mint a nemzeti választások vagy a népszavazási eredmények), vagy példátlan nyomásgyakorlás a nemkívánatos politikusok, pártok és kormányok eltávolítására. Markantonatou (2020) szerint ezek a beavatkozások Polányi „tekintélyelvű intervencionalizmusának” 21. századi példái, amelyek emlékeztetnek a két világháború közötti deflációs politika leírására. Polányi (2001: 148) a következőképpen fogalmazott:

A külföldi hitelek visszafizetését és a stabil valutához való visszatérést a politika racionalitásának próbaköveként ismerték el, és egyetlen egyéni szenvedést vagy a szuverenitás korlátozását sem tartották túl nagy áldozatnak a monetáris integritás helyreállításáért. A defláció miatt munkanélkülivé váltak nélkülözését, a fizetés nélkül elbocsátott közalkalmazottak nyomorát. Még a nemzeti jogokról való lemondást és az alkotmányos szabadságjogok elvesztését is méltányos árknak ítélték meg a rendezett költségvetés és a szilárd valuta követelményeinek teljesítéséért (Polányi, 2001: 148).

Polányi szavai erősen emlékeztetnek a görög válságkezelés által kikényszerített gyakorlatokra: mind megoldási módszereiben (hitel jóváhagyása a vállalt reformok értékelése után), mind következményeiben (bérek, nyugdíjak, szociális juttatások csökkentésének, jóléti szolgáltatások visszaszorításának, munkavállalók meggyengült alkupozíciójának, az ezzel együttjáró munkanélküliség és elszegényedés és az állami vagyon privátizációjának következményeit tekintve), mind magában a megszorító intézkedésekben emlékeztetnek a húszas évek strukturális kiigazítási programjaira (Markantonatou, 2020).

A technokrata és egyben számonkérő válságkezelő trojka által felügyelt „mentőcsomagokhoz” való hozzájutás szigorú feltételei nemcsak a görögök esetében, hanem a válságkezelő-programban részt vevő többi dél-európai országban is felülírták az állami szuverenitást, és többek között olyan kikényszerített megoldásokhoz vezettek,

mint hogy számos változtatás rendeletek útján lépett hatályba, megkerülve a parlamenti részvételt az eljárásban.

Ez például a következőket jelentette (Petmesidou et al., 2020): (1) a kollektív alku drasztikus csökkentése vagy megszüntetése; (2) a kollektív szerződések gyengítése; (3) a szakszervezetek gyengítése; (4) a bérek drasztikus csökkentése; (5) a munkavállalók elbocsátásának szabályozása; (6) a közszolgáltatások privatizációja; (7) a közkiadások drasztikus csökkentése pl. egészségügy és oktatás területén; (8) a szociális ellátórendszer kiüresítése. Petmesidou és szerzőtársai (2020) a „mentőcsomagok mellékhatásának” nevezték a fenti intézkedések nyomán csorbuló szuverenitás és a multilateralizmus félreértésből fakadó következményeket.

2010-ben a spanyol kormány Zapatero, majd az őt 2011-től követő Rajoy vezetése alatt egyre drasztikusabb megszorításokat fogadott el az uniós hatóságok szoros felügyelete és hathatós nyomásgyakorlása miatt. Zapatero többek között a köztisztviselők fizetése és a jóléti juttatások csökkentése után 2011-ben elvesztette a választásokat, s az abszolút többséget szerzett Rajoy-kormány még súlyosabb intézkedések elfogadása mellett – mint a tömeges megszorítások, munkaerő-piaci „reformok” (munkajogok csorbítása) – kaphatta meg a trojka engedélyével a szükséges kölcsönt. Alonso és Rodríguez (2020) szerint ezeknek a változásoknak az eredménye még széttöredezettebb, még egyenlőtlenebb társadalom lett, amely előtt számos kihívás áll: gyengülő jólét, társadalmi elégedetlenség, gyermekszegénység. Miközben egyértelműen a szegényebb és kiszolgáltatottabb társadalmi csoportok fizettek a válságkezelés következtében, közben bűnbakká is váltak, akiket fel lehetett áldozni a pénzügyi piacok megnyugtatása érdekében (Alonso – Rodríguez, 2020). Ez a narratíva teljesen elfedte a pénzügyi és ingatlanpiaci piacok hibáit, a válság okaként egyedül a spanyol embereket nevezve meg, akik „lehetőségeiken felül élnek” (Alonso – Rodríguez – Rojo, 2015).

Rendueles (2020) mutatott rá arra, hogy a spanyol politikai rendszerre több mint három évtizeden át jellemző stabilitás, amely a két nagy párt hegemoniáján és váltakozó győzelmein alapult (a két párt együtt a szavazatok 80%-át adta), jórészt a két ellentétes párt mégis közös gazdasági ortodoxiához való elkötelezettségében hasonlított egymásra. Ezek a közkiadások visszafogását, a munkaerőpiac deregulációját és az újraelosztás szigorú korlátozását jelentették, a gazdaság pedig növekedett, a társadalmi mobilitás ígéretével és az EU mint haladás modelljével. Ez a stabilitás a jólét látszatát eredményezte, amely a válság idején (Polányi-féle) sokkot élt át, és „felbobbantotta a

társadalmi konszenzust” (Renduelez, 2020: o.n.). A társadalmi felháborodás, amely az állásvesztés, a kilakoltatások és a szegénységi ráta drasztikus emelkedése miatt olyan politikai közösségek kaptak támogatást, amelyek a politikai szuverenitás visszaszerzését tűzték ki célul a szabadpiaci utópia lebomásával egyidőben (Renduelez, 2020).

Portugália – hasonlóan Spanyolországhoz és a többi déli államhoz – a trojka által nyújtott pénzügyi támogatásért cserébe szintén tartós és mély negatív társadalmi változással nézett szembe. Hasonlóan a többi országhoz, itt is a legkiszolgáltatottabb rétegek, a munkás- és középosztály szenvedte el a gazdasági döntések következményeit (Estanque, 2020). Rodrigues (2020) amellett érvel, hogy Portugália már a kilencvenes évek óta részt vesz Európa „neoliberális kísérletében” (o.n.), amelyben „a demokráciát kiüresítette a központi bank és a nemzeti kincstár közötti válás”, azonban az euró „munkaellenes politikája” politikai eszköztelenségbe taszította a perifériát. Két évtizeden keresztül elhúzódó stagnálása folyó fizetési mérleghiánnyal párosult, míg végül 2008-ban a válságig menetelt (Rodrigues, 2020).

Portugália a 2011 és 2014 között mint „programország” elvégezte a trojka által előírt változtatásokat, amelynek következtében 2015-re Mario Draghi (2015. 03. 23. sajtótájékoztató) szerint „elérte azt a szakaszt, amikor ténylegesen teljes mértékben ki tudja használni az elmúlt néhány évben végrehajtott politikák előnyeit”. Draghi ekkor arra hívja fel a figyelmet, hogy Portugália az euróövezet fellendülését tanúsítja, mert pénzügyileg stabillá vált, képes finanszírozni magát, és csökken a munkanélküliség. A munkanélküliség valóban nagyon lassan, de csökkenni kezdett. Összehasonlításképpen: 2004 év elején a teljes lakosság körében 7,6%, míg a fiatalok körében (15-24 év) 19,6%-os volt a munkanélküliség. Ez az arány 2013 év elejére 18,4% nőtt a teljes népességben, míg 41,5%-ra a fiatalok körében. 2015-re a munkanélküliség valóban csökkenő tendenciát mutat, azonban érdemes figyelembe venni a kivándorlási számokat: 2010-hez képest 2015-ben több mint 500 ezerrel nőtt a kivándorlást választó Portugálok száma.²¹

Olaszország már a 2000-es csatlakozása óta tapasztalták az árak megduplázódását, a családi megtakarítások értékvesztését, az északi iparosodott területek és a nehézségekkel küzdő déli területek közötti jövedelemkülönbségek még nagyobb növekedését (Palumbo, 2020). Az euróövezeti válság az országra olyan terhet rótt, ami a megelőző nagyon lassú gazdasági növekedést még jobban sújtotta. A gazdasági

²¹Obsevatório da Emigracao, Estimativas do número total de emigrantes portugueses, 1960-2019
<http://observatorioemigracao.pt/np4/1315/>

teljesítmény a politikai életet a szokásosnál is kaotikusabbá tette, új mozgalmak kialakulását lehetett megfigyelni. Azonban ahogy arra Palumbo (2020) felhívja a figyelmet, a társadalmi reakciók és az ezáltal születő politikai formációk nem képesek nagy átalakításra készíteni gazdasági rendszereket, a pártmozgalmak és az ellenmozgások ciklikusan fejlődnek, és bármely kísérlet, amely a piacok romboló hatásaitól akarja megvédelmi a társadalmakat, akár nagyobb negatív mellékhatásokat generálhat.

Összességében a mentőcsomagok és adócsökkentési tervek mind a négy déli országban növelték az egyenlőtlenségeket, fokozták a szegénységet és a bizonytalanságot, és szociálpolitikai szempontból visszavetették a munkavállalók védelmét (Petmesidou et al., 2020). A szegénység vagy a társadalmi kirekesztés kockázatának kitett emberek száma 2010 és 2016 között drámai emelkedést mutat.

1. táblázat: Szegénység vagy társadalmi kirekesztés kockázatának kitett emberek száma 2010 és 2016 között (százalékban)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Görögország	27,7	31	34,6	35,7	36	35,7	35,6
Olaszország	25	28,1	29,9	28,5	28,3	28,7	30

Forrás: Eurostat²² (saját táblázat)

Az adatok azt mutatják, hogy drámaian csökkentek a fiatalok hosszú távú életesélyei a szegénység és nélkülözés fokozódó esélyei, a közjóléti ellátásra szánt források csökkenései és a munkavállalókra nehezedő bizonytalanság (munkahely bizonytalansága, munkanélküliség esélye) miatt (Petmesidou et al., 2020).

Görögországban a szegénység és a társadalmi kirekesztettség meredeken (30%-ot meghaladó mértékben) nőtt az elmúlt években, hasonlóan Spanyolországhoz és Olaszországhoz. Hatalmas mértékben nőtt azok száma, akiknek napi megélhetési problémáik vannak (az élelmiszer vásárlásától kezdve a rezsidíj-befizetésig vagy az egészségügyi kiadásokig), miközben a jövedelmek csökkentek, az adók pedig növekedtek. Ezzel párhuzamosan az egészségügyi és oktatási kiadások csökkentek, amelyek következtében megnőtt a nélkülöző, alacsonyan képzett, alacsony foglalkoztatási kilátásokkal rendelkező fiatalok száma (Petmesidou et al., 2020).

²² Eurostat, https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_li03&lang=en

2015-re az Európai Unióban a szegénység kockázatának kitett fiatal munkavállalók aránya 12,5 százalékra emelkedett, s különösen magas volt ez az arány Görögországban és Spanyolországban, ahol ez a szám közel 20% lett²³. A válság az EU egészében jelentősen sújtotta a fiatalokat, csökkent a foglalkoztatottak aránya mind a feldolgozó- és építőiparban, mind a közigazgatásban vagy a pénzügyi területeken. Spanyolországban 2014-re (2005-ös adatokhoz képest) 18%-ról 4%-ra csökkent az alacsony vagy kevésbé képzett fiatal munkavállalók foglalkoztatási aránya az építőiparban, amely több mint félmillió megszűnt munkahelynek felel meg²⁴.

4.4. A „jó” jegybank természete

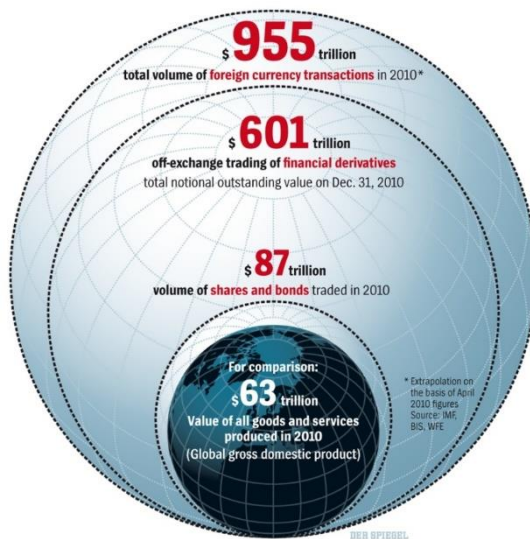
A válság során egyértelművé vált, hogy a főáramú közgazdaságtan állásfoglalásával ellentétben a politikát nem lehet leválasztani a jegybanki tevékenységről, és ez a nézet széleskörben kezdett terjedni. A kérdés mögött az a XXI. századot meghatározó jelenség húzódik, amely szerint a pénzgazdaság mára többszöröse lett a reálgazdaságnak, de ebben a világban nem teremődik érték (Saad-Filho, 2018), azonban globális hatalmi játékká tud válni (Kirshner, 2000; 2003).

Az alábbi ábra (1.) a globális pénzügyi szektor méretét illusztrálja, ami a reálgazdaság méretéhez képest sokkoló mértékű.

²³ ILO, International Labour Organization, 1017, <https://www.ilo.org/global/statistics-and-databases/lang-en/index.htm>

²⁴ Uo.

1. ábra: A globális pénzügyi ágazat mérete a reálgazdasághoz képest 2010-ben

(Forrás: Spiegel Online²⁵)

Eszerint míg a bruttó nemzeti össztermék globális mértéke 2010-ben 63 billió dollár mértékű volt, csak a részvények és kötvények forgalmának mennyisége több mint negyedével több, a pénzügyi derivatívok értéke pedig majdnem tízszerese a reálgazdaságénak, és a devizatranszakciók még ennél is nagyobb mértékűek.

A monetáris jelenségek ilyen felemelkedése a globális gazdaság egyik legmeghatározóbb tulajdonsága (Kirshner, 2000; 2003). A nemzetközi politikai gazdaságtan erre a következő kérdésekkel reagált: milyen hatása van ennek a változásnak a politikára? A pénzügyi liberalizáció és a jegybanki függetlenség hogyan egyeztethető össze a politikával? Bár a jegybankok általában apolitikus intézményekként mutatkoznak be, valójában „a monetáris jelenségek mindig és mindenhol politikaiak” (Kirshner 2003: 3). Mint nem választott testület – amely így nehezen nevezhető demokratikusnak – politikai-ideológiai harcok színterévé válik annak ellenére, hogy lépten-nyomon bizonyítani próbálja „függetlenségét”.

Az új monetáris politikai konszenzus (NMPC – Saad-Filho, 2018) a neoliberalizmus – a konvertibilis hitelpénz és a felduzzadt pénzügyi rendszerek – korának

²⁵ The Destructive Power of the Financial Markets, Spiegel Online, 2011.08.22.,

egyik fő vívmánya. Monetáris politikai kerete, amelynek alkotóelemei az inflációs célkövetés és a központi banki függetlenség, erősen hegemonikus gyakorlatot rejt (Saad-Filho, 2018):

(...) [A] legkifinomultabb gyakorlati következtetéseket tartalmazza, amelyek a főáramú közgazdaságtan elméletére épülnek; mindez vonzó csomagolásban, a neoliberalizmus 'józan eszére' támaszkodva könnyen érthetőek és védhetőek. Ezek a politikák erős érdekeket is támogatnak, amelyeket a 'közjó' kifejezéssel igazolnak (Saad-Filho, 2018: 336).

A főáramú közgazdaságtan szerint a monetáris politika az árstabilitás révén tud a legjobban hozzájárulni a társadalmi jóléthez, így el kell kerülni minden olyan kísérletet, amely hajlamos az inflációs torzításra a gazdaságban, miközben a kormányoknak „kifejezetten el kell ismerniük, hogy az alacsony és stabil infláció a monetáris politika elsődleges célja” (Bernanke – Mishkin, 1997: 97), amely az ECB esetén 2% (ECB, Monetary policy (n.d.). A „jó” (vagyis neoliberális) monetáris politika biztosítása a gazdaságpolitika egyik alapvető feladata, miközben a „hiteles” jegybanki tevékenység képes jelzéseket adni a magánszektornak a jövőbeni politikáról. Saad-Filho (2018) a jegybanki hitelességgel kapcsolatban a következőt írja:

(...) a Jegybank „hitelessége” és „hírneve” téves kifejezés. A hitelesség javuló mutatói, amelyek általában a jegybanki függetlenséget követik, a befolyásos személyek egy szűk körének a hangulatát tükrözik, akiknek anyagi érdekeit közvetlenül érinti az elfogadott monetáris politikai irányvonal. Ebben az értelemben a „javuló várakozások” a Jegybank és a pénzügyi piacok közötti szorosabb kapcsolatot tükrözik, valamint azt, hogy a pénzügyi szereplők értékelik a Központi Bank teljesítményét, és bíznak abban, hogy a monetáris politika alárendelődik szűk érdekeiknek: más szóval a „hitelesség” a monetáris politika pénzügyi érdekek általi átvételét méri (Saad-Filho, 2018: 341).

Az „előremutató iránymutatás” (forward guidance, ld. pl. Andersson–Hofmann, 2010; Morris–Shin, 2007; Woodford 2005) mint jegybanki kommunikációs stratégia a pénzügyi piacok feletti jegybanki kontroll megtartására tett kísérlet, a jegybanki hitelesség és a

„versengő piac” kiszolgálása. Mindezt annak érdekében teszi, hogy a piaci fordulatok a központi bank által elképzelt jövőbeni kimenetelhez vezessenek (Blinder, 1998; Blinder et al., 2008; Gürkaynak et al., 2005; Issing, 2005; Woodford, 2005). Janet Yellen (egykori Fed-elnök) szerint a jegybank feladata, megértetni a pénzügyi piacokkal a jegybank szándékait, és hogy milyen hatása lesz ezeknek a döntéseknek a jövőbeni gazdasági folyamatokra (Yellen, 2013). Smart (1999) szerint a jegybankok kommunikálása tudásteremtés és tudásreprezentáció, Abolafia és Kilduff (1988) pedig arra hívja fel a figyelmet több mint három évtizeddel korábban, hogy a piaci történések hatékony formálásában leginkább a (transznacionális) befektetőcégek és a médiaszervezetek bírnak hatással.

Marcussen (2009) hívja fel a figyelmet arra, hogy a nyilvánosság előtt megjelenő jegybankárok olyan szakértőkként jelennek meg, akik a semlegesség látszatát keltve döntéseiket technikai megközelítésben, a monetáris gazdaságpolitikai kérdések depolitizálásával indokolják. A „függetlenségük” olyan ismérv, amelyről vitatkozni nem lehet, sőt, minden olyan vitaanyag, amely a jegybankok szerepét vizsgálja, a függetlenségük ellen irányuló nyílt fenyegetés (Dietsch et al., 2018). Mervyn King (2005), majd Juliet Johnson (2017) a jegybanki világot mint episztemikus közösséget vizsgálják. Johnson, aki a kelet-európai, egykori szocialista blokk jegybanki „nyugatosodását” vizsgálta, a következőt írta a jegybanki világról:

Időről-időre a jegybankárok egy szent rendhez hasonlítják magukat, miközben a közösségükről úgy beszélnek, mint vallásról vagy különleges papságról, és munkájukra úgy hivatkoznak, mint ami megköveteli a bizalmat és a tévedhetetlenséget, és egyes esetekben úgy írják le a jegybankárrá válást, mint „a reverenda felvételét”. (...) A jegybankárok klubjának különös aurája van, amelyet egy közös mentalitás tart össze, amely meghaladja a történelemben, a függetlenségi szintekben, méretben és jelentőségben rejlő különbségeket (Johnson, 2017: 8).

A jegybankrendszer már eleve a társadalomtól elzárva működött, „misztikus homályként” írják le közgazdászok azt a jelenséget, amely a jegybankok tevékenységét övezte (Brunner, 1981; Greider, 1989; Mishkin, 2004; Muchlinski, 2011), sem a döntési mechanizmusaik, sem kamatpolitikai döntéseik nem kerültek a nyilvánosság elé. Az

utóbbi húsz évben azonban megváltozott ez az álláspont, és a központi bankok a konvencionális eszközeik mellett kommunikációs megoldásokkal igyekeznek a piaci szereplők gazdasági döntéseit befolyásolni. A kétezres évekre a „jegybanki kommunikáció” kifejezés elterjedté vált, és bekerült a monetáris politika eszköztárába (Blinder et. al, 2008; Vayid, 2013; Yellen, 2013).

A kétezres évek pénzügyi-gazdasági válsága idején már erősen érezhető volt ez a stratégiaváltás. Ben Bernanke, a Fed korábbi elnöke a következőket mondta a jegybankok és a piacok kapcsolatáról: „a piacok ítéletet hoznak, de nem a gazdasági kapacitásunkról, hanem a politikai képességünkről, a politikai akaratunkról” (Bernanke-t idézi Alexander [2011: 484]). Márpedig a neoliberális gazdaságpolitika korszakában a piaci szereplők információs aszimmetriájának csökkentése és a bizonytalanságuk csökkentése nem kevesebb célt tűzhet ki, mint magának az azt létrehozó hegemon hatalmi gyakorlatnak a fenntartását. A piaci szereplők jövővel kapcsolatos várakozásainak befolyásolása (ld. pl. Ehrmann – Fratzscher, 2007; Eusepi-Preston, 2010; de Haan et al., 2007; Knütter et al., 2011) e rendszer fenntarthatóságának biztosítója.

Kezdetben elegendő volt a „kódolt nyelven” való beszéd, amellyel kizárólag a pénzügyi piacok felé sugallt kamatlábváltozásokat kívánták közvetíteni, majd később egyre szélesebb körben fordultak a nyilvánosság felé (Muchlinski, 2011). Ennek lett a következménye, hogy a válság idején a CNN-re kapcsolva Ben Bernanke, majd Janet Yellen jelent meg időről időre, míg a magyar televízióban az akkori jegybankelnök, Simor András szerepelt úgy, hogy előtte a szélesebb közönségnek elképzelése sem volt arról, hogy az MNB elnöke milyen munkát végez. A válság „kezelése” azonban a monetáris politika feladata lett, szerepe így jelentősen megnőtt a fiskális politikával szemben, hiszen a pénzügyi stabilitás „rendezéséhez” és a gazdaság helyrehozatalához a pénzügyi piacok a monetáris politika beavatkozását várták.

Ez a rendszerszintű átalakulás paradigmaváltásként értelmezhető (Ehrmann–Fratzscher, 2007; Rosa–Verga, 2007), és a cél a gazdasági stabilitás és kiszámíthatóság minél hatékonyabb megalapozása (de Haan et al. 2007; Knütter, 2011). A kommunikációs stratégiák változásával megváltozott célközönség immár a szélesebb „közönség”, a politikusok és a médián keresztül az állampolgárok informálása. E nem hagyományos monetáris politikai eszköz (Siklos, 2013) olyan gazdaságpolitikai lépések megosztását tette lehetővé, mint a válság idején megismert „eszközvásárlási program”, vagyis a „menyiségi lazítás” (quantitative easing) (Joyce et al. 2012), amely lényegében a

Theresa May által tagadott „varázspénzfa”²⁶ előbukkanása: varázspénzfa van, amennyiben nem az ápolókat, hanem a bankszektor mentését szükséges megoldani. Az eurózóna megmentésekor még egy lépéssel álságosabb „eszközvásárlási program” lépett életbe: míg a CNN a bankok kimentéséről szóló hírektől volt hangos, az EU-ban „mentőöv dobásáról”, a lusta, kártékony dél-európai országok „kimentéséről” szóltak a hírek. Az EU „reformokról” és „konszolidációs programokról” beszélt, amelyek olyan áldozatok, amelyeket a keményen dolgozó északiak tesznek meg annak érdekében, hogy az eurózóna fennmaradhasson.

A társadalomtudományok széles körben foglalkoznak a monetáris politia természetének vizsgálatával, amelyek jórészt szélesebb körben tanulmányozzák a jelenséget, mint a főáramú közgazdaságtan, mint ahogy a múlt századi nagy gazdasági világválság idején élő, mára klasszikussá vált közgazdasági gondolkodók (Keynes, Schumpeter, Hayek, Polányi Károly) mindegyike is jóval szélesebb körben tanulmányozta a jelenséget, számba véve a közgazdasági kérdések társadalmi jelentőségét. A mai főáramú közgazdaságtan szerint azonban a közgazdászok nem beszélnek más társadalomtudományok képviselőivel (Bandelj et al., 2016), és a monetáris elemzések szigorúan technikai keretek között maradnak (Bandelj et al., 2017). Pedig éppen a válság világított rá, hogy a legjelentősebb események csak látszólagosan pénzügyiek, és a közgazdaságtan csak egy azok közül az eszközök közül, amelyek segíthetnek megérteni például az euróválságot (Bastasin, 2012).

A válságkezelés már ráirányította a figyelmet a pénzügyi piacok társadalmi hatásának mértékére (LiPuma, 2017); a pénzügyi derivatívák (származtatott eszközök) társadalmiságát elemezve LiPuma (2017) arra mutatott rá, hogy a pénzügyi rendszer nem egy tőkeelosztó-mechanizmus, amely a termelést segíti elő, hanem sokkal inkább összpontosít a spekulációra és az opportunistá és nomád tőkeáramlásra. A kockázatokkal kapcsolatos „fogadások” egyre kreatívabb innovációit hozták létre a derivatíváknak, miközben a rendszerben magában az összeomlás kódolva volt, s kódolva volt az a rendkívül romboló társadalmi hatás, amit maga után vont. S valóban: a munka, az otthon, a nyugdíj és a megtakarítások elvesztésével a hatások súlyosabbak lettek, mint az eredeti válság. LiPuma szerint a társadalomtudományoknak erkölcsi kötelességük, hogy a derivatív piacokkal is foglalkozzanak. Susan Strange „örült pénznek” nevezte a pénzügyi

²⁶ Theresa May: „There is no magic tree”, [videó] YouTube, 2017.06.03.
<https://www.youtube.com/watch?v=gUtJEfB9Hi4>

piacokon mozgó tőkét, amelynek patológiusan veszélyes, megjósolhatatlan jellegére hívta fel a figyelmet (Kirshner, 2000: 417), amelyek nagyrészt „személytelenek, egyéneket, vállalatokat és nemzeteket képesek térdre kényszeríteni” (Bernanke-t idézi Alexander, 2011: 484).

Miközben a gazdasági integráció projektje az egységes valutával, az áruk, a tőke és az emberek szabad mozgásának garantálásával a „tartós béke” állapotát kellett volna elősegíteni, a valóság ettől az idilli perspektívától messze van. A válság leküzdésének eszközei jóval inkább a neoliberális-radikális hagyományt erősítették a csak papíron létező szociális, kooperatív vagy szolidáris megoldás helyett, a trojka szabványosítás irányába tett lépései pedig „turbó fokozatra kapcsolták” az államok és társadalmak neoliberális piaci szabályok és normák szerinti átformálását (Dardot – Laval, 2018).

5. A KUTATÁS MÓDSZERTANA

5.1. *Tematikus vizsgálat*

A disszertáció empirikus anyagának²⁷ kiválasztásában a sajtóelemzés esetében (jelen alfejezetben „A” vizsgálatként hivatkozom rá) az adott sajtótermékek iránti népszerűség vezérelt, így került választásra a Das Bild és a Der Spiegel online kiadványainak vizsgálata. A kutatás második felének az empirikus anyagát („B” vizsgálat) Mario Draghi beszédei, sajtótájékoztatói és a vizsgált időszak alatt vele készült interjúk alkotják. Ez utóbbi anyagok nyilvánosan elérhetők az Európai Központi Bank hivatalos oldaláról.

A tematikus vizsgálat kidolgozása Virginia Braun és Victoria Clarke (2006) nevéhez fűződik. A tematikus elemzés olyan rugalmas és elméleti szabadsággal bíró vizsgálati lehetőséget biztosít, amely könnyedén összeegyeztethető mind a kritikai diskurzuselemzés, mind a bizonyítékparadigma alapvető vizsgálati tételeivel, és az adott adatok gazdag és részletes elemzéséhez segít hozzá. Az alábbiakban a tematikus elemzést mutatom be a kutatás empirikus anyagának végső elemzés számára fontos részleteivel összekapcsolva.

Az adatkörpusz összegyűjtése a kutatási projekt adatait két nagy empirikus egységre bontva valósult meg: az A vizsgálat adatgyűjtése esetén a Das Bild és a Der Spiegel online kiadványainak 2010 és 2014 közötti időszakban megjelent cikkei közül azok képezték a kutatás adatkörpuszát, amelyek a „Draghi” szóra keresve jelentek meg a találatok között. A B vizsgálat adatgyűjtése esetén (1) Draghi beszédei és (2) a vele készült interjúk és (3) sajtótájékoztatók szövegei alkották az adatkörpuszt. Az (1)-es esetben az Európai Parlament előtti kötelező meghallgatások, konferenciák illetve egyéb, kötetlenebb hangulatú rendezvények szerepelnek. A (2) esetben vezető gazdasági lapok (mint a Financial Times vagy a Wall Street Journal), politikai lapok (pl. Le Monde, Süddeutsche Zeitung, Handelsblatt), magazinok (pl. Der Spiegel) és bulvárlap (Das Bild) is a korpusz tárgyai. A (3)-as adatkörpusz a havonta megtartott sajtótájékoztatók anyagaiból állt.

Az adathalmaz eloszlása a következőképpen alakult az A és a B vizsgálatban. Az előbbi a 2010 és 2014 közötti időszakot vizsgálja, attól a pillanattól figyelve a cikkeket, amikor először merült fel Draghi neve az Európai Központi Bank elnökségéért való küzdelemben. Az utóbbi adathalmaz a 2011-es elnökké választásától kezdődik.

²⁷ A disszertáció angol és német nyelvű empirikus anyagának a fordítása a szerző munkája.

2. táblázat: Az „A” vizsgálat empirikus anyaga (az adatkorpuszból kiválasztott adatkészlet)

	Összesen	2010	2011	2012	2013	2014
Das Bild (bild.de)	105	5	13	56	18	13
Der Spiegel (Spiegel Online)	245	6	51	103	54	31

3. táblázat: A „B” vizsgálat empirikus anyaga (az adatkorpuszból kiválasztott adatkészlet)

	Összesen	2010	2011	2012	2013	2014
Beszédek	79		4	23	30	22
Interjúk	17		1	8	3	5
Sajtótájékoztatók	38		2	12	12	12

Az adatkorpuszból a kutatás szempontjából érdekes, és kiválasztásra kerülő szövegek alkotják az adatkészletet. Az adatkészlet kezelésével kapcsolatban két, egymással kombinálható megközelítés alkalmazható: előzetes téma/kérdés esetén a korpuszból azok a szövegek kerülnek az elemzendő készletbe, amelyek az előzetes feltevéseken alapuló témákat érintik, másrészt az adatkorpusz szövegeinek vizsgálatkor szembesülve bővíthető a témakörök száma (erre példa az A vizsgálatban a német sajtó önreprezentációra vonatkozó adatainak vizsgálata, míg a B elemzés esetén a Draghi politikai szerepének definiálásával kapcsolatos szövegek vizsgálatát a szöveggörpusz ismeretében egészítettem ki a Draghi „Európa-víziójával” kapcsolatos kérdések vizsgálatával).

A tematikus elemzés során a kutató jelentésmintázatokat, potenciálisan érdekes kérdéseket keres, a cél pedig az adatkészletben található minták (témák) azonosítása, amelyeket aktív és ismételt olvasással lehet feltárni (Braun – Clarke, 2006). A kódolás során adatvezérelt vagy elméletvezérelt témák kerülhetnek feltárássra; míg az előbbiben a témák az adatoktól függenek, az utóbbiban az adatokhoz úgy közelítünk, hogy konkrét kérdéseket tartunk szem előtt, amelyek köré a kódolást szervezzük. Jelen kutatásban elméletvezérelt megközelítésű kódolás történt, amint az a dolgozat elméleti fejezeteiben megalapozásra került, oszcillálva az igen erős alaptételek és az adatkorpusz között. A

kódolás során átfogó témákat tudunk azonosítani, amelyekben a kódok összefüggő mintázatot alkotnak egymással, s végül egyfajta tematikus térkép áll az elemző rendelkezésére, s a szükséges finomítások után folytatódhat a feldolgozás a részletes elemzéssel.

Braun és Clarke (2006) szerint a tematikus elemzés feladata, hogy az adatok bonyolult történetét úgy tudja elmondani, hogy azok érvényessége az olvasó számára egyértelmű legyen, és elegendő bizonyítékot kell bemutatnia a témákkal kapcsolatban, hogy az elemzés relevánsnak legyen tekinthető. A kivonatok (az adatkészletből származó szó szerinti idézetek) akkor jók, ha azok képesek illusztrálni az adatokról mondott „történetet”, és képesek a kutatás érvelését alátámasztani.

5.2. Kritikai diskurzuselemzés

Mivel a kritikai diskurzuselemzés (Critical Discourse Analysis, CDA) a szöveg nyelvi jellemzőinek a leírásán és a diszkurzív folyamatok értelmezésén túl a szélesebb társadalmi gyakorlattal, kontextussal is foglalkozik, amelyben végbemegy a kommunikációs esemény (Fairclough, 1989: 25-26), ezért a disszertációm empirikus anyagának elemzése a kritikai diskurzuselemzés által nyújtott módszertanra támaszkodik. A diskurzuselemzés célja az EKB és a német média közötti diskurzusban megjelenő hatalom, illetve a diskurzus fölötti hatalom elemzése, vagy ahogyan azt Bo Stráth és Ruth Wodak összefoglalóan megjegyzi, „a hegemoniáért való harc” (Stráth – Wodak, 2009: 32) megértése. Az általuk képviselt kritikai diskurzusanalízis az események és a tények – pontosabban az események értelmezése és a kollektív, valamint az egyéni valóság tapasztalata – közötti kapcsolat feltárásával foglalkozik (Stráth – Wodak, 2009: 25).

A kritikai diskurzuselemzés szerint a diskurzusok képesek megerősíteni és reprodukálni azokat a meggyőződések, véleményeket és ideológiákat, amelyeket a hegemonikus hatalmi erővel bíró narratívák szolgálnak. Teun Van Dijk szerint a kritikai diskurzuselemzést egy szélesebb körű hatalom-ellenhatalom- és diskurzuselméletbe kell beleilleszteni, hiszen ez a kritikai szemlélet az elit diszkurzív stratégiáival fenntartott egyenlőtlenségeket (Fairclough, 1995; Wodak, 1995, 2007; Weiss és Wodak, 2003; Wodak, 2007) és hatalmi „abúzusokat”, valamint azok társadalomra való negatív hatásait állítja a középpontba (Van Dijk, 1993: 250). Arra helyezi a hangsúlyt, hogy a hatalmi

pozícióban lévő szereplők hogyan alakítják ki diszkurzív stratégiáikat, és hogyan tudnak hatással lenni a nem hegemón szerepben lévőkre (Van Dijk, 1993: 259).

Az egyenlőtlenségek igazolása Van Dijk szerint két egymást kiegészítő diszkurzív stratégián alapszik: „a saját csoport pozitív reprezentációján, illetve a „Másik” csoport negatív reprezentációján” (Van Dijk, 1993: 263). Ezt demonstrálta Musliu (2015), aki szerint a „nyugat”, „észak”, „dél” kategóriái ezt a másság-konstrukciót erősítik fel az EU-ban. Így válik a „dél” problematikussá, könnyelművé, lustává, szemben a német, holland, svéd fegyelmességével és kemény munkájával (Musliu, 2015: 35). A „mi” és az „ők” közötti különbség kifejeződik egyrészt a „mi” toleranciájával és segítőkészségével, miközben a társadalmi és kulturális különbségeket állítják a középpontba, a Másikat a devianciájával és a „mi”-re nézve fenyegető attribútumaival (Van Dijk, 1993: 263).

Lényeges része ezeknek a diskurzusoknak az adott helyzet, esemény tipizálása, annak hangsúlyozása, hogy ami történt, az nem véletlen vagy különleges, hanem hangsúlyozottan olyan, „ami ’mindig is így volt’, amit ’mi soha nem szoktunk így csinálni’, és a körülmények nem engedik meg a ’Másik’ deviáns cselekedeteinek ettől eltérő interpretációját” (Van Dijk, 1993: 264). A binaritás következménye a teljes elkülönülés és az esszencializmus, vagyis hogy az észak és dél egymással összeegyeztethetetlen térség, és létezik egy homogén „észak” és egy homogén „dél” (Lazar, 2020). Lazar (2020) felfogásában a dél geopolitikai pozíció, és a délről szóló írások szerint a „dél” egy olyan hely, ami periférikus, kívül esik a központon, s amely ezáltal sajátos nézőpontból, különleges látószögből ragadja meg a világot.

A hatalmi diskurzusok Van Dijk szerint a következők eszközök segítségével épülnek fel:

- (1) érvelés/bizonyítás: a negatív értékelés a „tényekből” következik;
- (2) retorikai alakzatok használata;
- (3) szóválasztás, ami implikálja a negatív vagy pozitív értékelést;
- (4) történetmesélés (storytelling): a negatív események mint személyesen tapasztaltak hihető részletezéssel történő előadása;
- (5) a negatív cselekmények szerkezeti hangsúlyozása (szalagcímben, lead-ben, összefoglalókban);
- (6) hiteles áldozatok, szakértők megszólaltatása (uo. 264).

A hatalmi/domináns diskurzus tehát a hatalmon lévők és a hozzájuk kapcsolódó elitcsoportok törekvése arra, hogy a saját nézőpontjukat valóságként reprezentálják, miközben elnyomják és marginalizálják a többi diskurzust. Huckin (1997) szerint az elemzés célja ezeknek a hegemon diskurzusoknak a leleplezése, és az egyenlőtlen ségek és elfogultságok felfedése. Van Dijk (2000) arról ír, hogy a hegemon pozícióban lévők kognitív értelemben is hatalmi pozícióban vannak, hiszen saját valóságrepresentációjuk teszi lehetővé, hogy fenntartsák az egyenlőtlen erőviszonyokat és éljenek a kényszerítés eszközével. Fairclough (2010) hívta fel a figyelmet arra, hogy a kritikai diskurzuselemzés feladata ennek a fennálló társadalmi rendnek a megkérdőjelezése, a status quo fenntartásában érdekeltek megfigyelése és a hatalmi visszaélések megmutatása. Mivel a hegemon pozícióban lévő szereplők domináns ideológiái, s ezzel együtt a társadalom gondolkodási keretei is észrevétlenül rögzülnek, így nehezen változtathatók lesznek. Ellenállnak a változásnak, aki pedig ezen az uralkodó gondolkodási kereten és normán kívül áll, a rendszer kivetí magából.

Az elemzéssel Wodak (2001) szerint megállapíthatóvá válik, hogy ki alakítja az uralkodó diskurzust, hogyan termelődik újra a fennálló hatalom, hogyan tud a hegemon csoport a diskurzus által alárendelt csoportokat kitermelni, és hogyan lehetséges ezeknek a csoportoknak diszkurzívan ellenállniuk a fennálló domináns beszédmód ellen. Fairclough (1989; 1992), majd később Van Dijk (2000) és Wodak (2001) Fairclough háromdimenziós modellje alapján abból indul ki, hogy mikroszinten a nyelvi jellemzők leírásával kell a szövegelemzéshez hozzájárulni, mezoszinten a diszkurzív folyamatokat vizsgáljuk, azaz interpretáljuk az adott elemzési egységet, vagyis megpróbáljuk feltárni a jelentést, makroszinten pedig megvizsgáljuk a szélesebb társadalmi gyakorlatot, leírjuk a szöveg társadalmi kontextusát és bemutatjuk az intézményi hátteret és a viszonyokat (Jorgensen – Phillips, 2002; Merkl-Davies – Koller, 2012). Wodak (2001) szerint azt kell a kontextussal vizsgálni, milyen a kapcsolat a diszkurzív esemény, a társadalmi intézmények és struktúrák között.

A kritikai diskurzuselemzés a hatalmat és kiváltságokat – a „kinti” szemlélő számára provokatív formában – megjelenítő hegemon beszédmódokkal szembeni – kritikai – beavatkozás. A beszédmódokra való olyan rávilágítás, amely a partvonalra kényszerített közösségekhez igazodik, és abból a tényből indul ki, hogy a tudás soha nem apolitikus, hanem hatalmi és ideológiai struktúrák mentén szerveződik (Lazar, 2020).

5.3. Bizonyítékparadigma – Ginzburg nyomán

Carlo Ginzburg bizonyítékparadigmáját (evidential paradigm) megidézve a leginkább triviális részletek felfedezésére helyezük a hangsúlyt a diskurzuselemzés során, és olyan, látszólag lényegtelen részletekre figyelünk, amelyek nem illenek a dolgok vélt, elképzelt, valamilyen szempontból várt logikájába (Ginzburg, 1989). Ginzburg szerint azokat a bizonyítékokat kell keresni, amelyek gyakran észrevehetetlenek, vagy látszólag jelentéktelenek, s „ha az okok nem reprodukálhatók, akkor semmit sem tehetünk, csak a következményekből tudunk építkezni” (Ginzburg, 1989: 106).

A „jelek” keresése az elemzett szövegek alapos elemzésével indokolt lehet olyan diszkurzív anyagok vizsgálatakor, amelyben az egyik fél – jelen kutatásban az Európai Központi Bank – nehezen vagy egyáltalán nem bírható rá a hivatalos narratívája megváltoztatására, azonban kijelentéseit (amelyek valóban inkább kijelentések, mintsem a párbeszédre törekvő kommunikációban részt vevő fél hozzájárulásai a sikeres együttműködésre) nem egy partneri vita egyik hozzászólásának értékeli, hanem információközlésnek: „ez így van, mert mi így döntöttünk”. Azonban ahogy arra a Kovács – Kabachnik szerzőpáros (2001: 62) felhívja a figyelmet, a módszer által „lehetségessé válik a felhozott érvek dekonstrukciója, valamint ellentmondásaik és redundanciáik felfedezése.” Emellett a bizonyítékparadigmát tartom szem előtt a német sajtó elemzésénél is, amikor a másság, határ, jóság megnyilatkozási formáit keresem a cikkekben.

Ginzburg szerint az apró részletek biztosítják azt, hogy a valóság mélyebb rétegei is elérhetővé váljanak. Ehhez Ginzburg a távcső és a mikroszkóp metaforáit használja, vagyis lényegében oszcillál a távoli és az apró nyomok között a bizonyítékok keresése érdekében. Ginzburg így fogalmaz ezzel kapcsolatban: „Lenyűgöz a lehetőség, hogy kombinálhatom a teleszkopikus attitűdöt a mikroszkopikus attitűddel” (1985: 101). Franzosi (2008) hozzáteszi, hogy Ginzburg mestere volt ennek, ahogy azt A sajtó és a kukacokban bemutatta, amint Menocchio életével átvágott évszázadokat, Európán, s azon túl (p. 447), megvilágítva a mikrokozmoszban a makrokozmoszt. Többről van itt szó, mint speciális technikáról (teleszkopikus vagy mikroszkopikus hozzáállásról), ahol egymást kiegészítik az eszközök, hogy amit az egyik nem lát, megnézhetjük a másikkal: ez egy olyan módszer, amely a társadalmi kutatás megközelítésének módja lehet (Franzosi, 2008: 448).

5.4. A médiahatás kérdése

A médiakutató kérdése, hogy a reprezentációvizsgálat miként teheti lehetővé azt, hogy az üzenet hatását, az üzenetnek tulajdonított jelentést és annak jelentőségét megértsük (Pulay, 2021). Kutatásom nem terjed ki a médiahatások vizsgálatára, azonban az ezzel kapcsolatos elméleti háttérfelvetésemet a következőkben röviden kifejtem. A médiahatás kérdéséhez az alábbi definíciót használom: „akkor beszélünk hatásról, ha a média üzenetei nyomán előre megjósolható irányban és mértékben változik meg az emberek véleménye vagy viselkedése” (Bajomi, 2017: 63).

Bajomi-Lázár Péter (2017) hívja fel a figyelmet arra, hogy valóban van különbség az általános vélemény és a tudományos kutatások között azzal kapcsolatban, hogy melyik csoport mekkora hatást tulajdonít a médiának: míg az előbbi, a közvélemény kiemeli annak a társadalomra gyakorolt (főként káros) hatásait, a kutatási eredmények nem feltétlenül tükrözik ezt az álláspontot, s valójában konszenzus sincsen a médiakutatásokban arról, hogy milyen mértékben képes a média befolyásolni a valóság tapasztalatát. A vélemény változtatásának (vagyis a valóság tapasztalatának megváltozása) összefonódik a manipuláció kérdésével, és komoly ellentéteket lehet felfedezni az elméletek között: míg az egyik a médiahatásnak, s így a manipulációnak is rendkívül nagy jelentőséget tulajdonít, mások szerint ez a hatás nem egyértelmű, s nem lehet kijelenteni, hogy kizárólag a média befolyásolja a társadalmi csoportokat bizonyos változásokra (cselekvésre vagy attitűdváltozásra).

Lasswell (1938/2013) úgy vélte, a közönség homogén massa, s nincs lehetősége aktív visszacsatolásra, a médiafogyasztó passzív, kritikátlan pozícióban marad (Bajomi, 2017), azonban felhívja a figyelmet arra, hogy hatékony lehet a propaganda, ha előítéleteket képes mozgósítani. Chomsky szerint a propaganda egyszerre tudja elhitetni velünk, hogy a demokratikus „társadalmi szerepvállalás magasabb formái felé” haladunk (Chomsky – Barsamian, 2005: 53) és egyszerre tesz minket „tudatlanná, passzívvá és szófogadóvá” (p. 53). Vagyis ennek „a propagandagépezetnek nemcsak az alkotja részét, hogy hogyan tárgyalják az egyes problémákat, hanem az is, hogy hol kapnak helyet a szórakoztató műsorokban (...), melynek egyedüli célja, hogy elterelje az emberek figyelmét, és még butábbá és passzívvá tegye őket” (Chomsky – Barsamian, 2005: 53). Gerbner kultivációs elmélete is azok közé tartozik, amelyek nagy hatást tulajdonítanak a médiának. Szerinte a hatás hosszú távon fejt ki hatását, homogenizálva a heterogén véleményeket. Gerbner később finomítva elméletén a korlátozott hatás mellett érvel

(napirendelmélet), vagyis bár a napirendet befolyásolja a média, azok értelmezésére már nincs hatással (Bajomi, 2017).

Gerbner utóbbi elmélete és több más elmélet szerint a médiának ez a manipulatív hatása nem egyértelmű. Ide kapcsolható McCombs és Shaw napirendelmélete is. Vagyis a média azt tudja befolyásolni, hogy a közönség mit tartson fontosnak, de azt már nem, hogy a befogadók hogyan ítélik azt meg. Mindazonáltal Rogers és Dearing (1988) már azt állították, hogy a napirendek között különbséget kell tenni (média – közvélemény – parlament), amelyek „nehezen megjósolható módon” (Bajomi, 2017: 68) befolyásolják egymást, de a három közül a média napirendje a legnagyobb befolyással bír.

Lazarsfeld (1988) szerint a befogadókat nem lehet homogén masszaként kezelni, hanem aktív és kritikus résztvevőként kell rájuk tekinteni, akik heterogén módon reagálnak a médiaüzenetekre. A kétlépcsős modell szerint a média közvetett hatáselelésre képes – szükség van a véleményvezér megerősítésére is. Klapper (1960) szelektív észlelés elmélete összefügg Festinger kognitív disszonancia elméletével, tehát a befogadó kerüli/szelektálja a saját világnézetének ellentmondó helyzeteket. Így a médiahatás a létező vélemények megerősítését szolgálja inkább (Bajomi, 2017: 67). Blumer és Katz (1974) használat-kielégülés modelljének alapja Maslow szükségletpiramisa – ez alapján a szerzők azt állítják, hogy a befogadónak vannak különböző szükségletei, amelyeket a média elégít ki. Azaz itt megfordul a fókusz: nem a közvéleményre gyakorolt hatás, hanem a média kihasználása áll a középpontban.

Stuart Hall (1980/2007) kódolás-dekódolás modelljében a jelentés a használattal jön létre, és kontextus függvénye, hogy a befogadó milyen jelentést csatol egy jelhez (Bajomi, 2017: 71). Vagyis a kódolás és a dekódolás jelentésstrukturái nem jelentenek közvetlen azonosságot, a megértés és a félreértés ettől a szimmetrikus-aszimmetrikus viszonytól függ. Hall szerint elképzelhető, hogy bizonyos korán megtanult kódok természetessé válva látszatra természetes felismerésekkel képesek leplezni az adott kódokban rejtve működő kódolást (Hall, 2007: o.n.). „Új, problematikus vagy zavarba ejtő események” (Hall, 2007: o.n.) esetén, ha azok ellentétesek a várakozásokkal és az ismert társadalmi struktúrákkal, saját diszkurzív szférába kell emelni, és ettől lesz értelmük.

A médiatartalommal kapcsolatos aggodalom, hogy a közönség nem az eredeti szándék szerinti jelentést érti „ki” az adott anyagból (Hall, 2007: o.n.), vagyis hogy a nézők nem a domináns vagy preferált kódokon belül fognak mozogni. Hall három

értelmezést különböztet meg (1) domináns kód – „teljesen áttetsző kommunikáció” [referenciakód szerinti kódolás], (2) kialakított kód vagy pozíció – a közönség érti és elfogadja, mi a hegemon nézőpont, de „fenntartja a jogot, hogy alkudozzon a ’helyi feltételekre’” (Hall, 2007), (3) ellenzéki kód.

Hall szerint a hegemon (globális/domináns) meghatározás „nagylátószögű képet” alkot az adott helyzetről, s „nemzeti érdekekhez” kapcsolja, „geopolitikai” szintre emeli. Vagyis meghatározásában a hegemon nézőpont „saját terminusaiban határozza meg a lehetséges jelentések, adott társadalmon vagy kultúrán belüli viszonyok egész területének szellemi horizontját, világát”. Ezzel együtt egyedüli legitím megoldásként „természetes”, „elkerülhetetlen” és „magától értetődő” a társadalmi rend tekintetében. A harmadik nézőpont szerint a közönség érti az adott diskurzust – denotatív és konnotatív jelentéseket egyaránt – de az üzenetet ellentétesen dekódolja, „más vonatkozási keretben totalizálja újra” (Hall, 2007: o.n.). Ez Hall szerint az ellenzéki kód, amelynek következményeként megjelenik a harc a diskurzuson belül („a jelölés politikája”).

Stuart Hall elméletéből kiindulva a befogadó a dekódolás során szimmetrikus vagy aszimmetrikus viszonyban áll az üzenet jelentésével, amennyiben teljesen fedi egymást a két jelentés. Ezen felül fenntartja a befogadónak azt a jogát, hogy eldöntse, az adott értelmezést elfogadja-e. Véleményem szerint a vizsgált esetben, amikor az eurocentrizmus kognitív sémáira erősít rá a sajtó, mint a felsőbbrendűség és a saját jóságába vetett hit illetve a másságrepresentációk sztereotípiák, homogenizálás formájában (mind a belső, saját „csoporttal”, mind a „Másikkal” kapcsolatos empirikus bizonyítékok rendelkezésre állnak a posztkoloniális irodalomban), itt természetes felismeréseket keltő kódokról van szó, így a dekódolás észrevétlenül történik.

Vagyis nem manipulációra van szükség, hogy létrejöjjön a médiahatás, hanem a meglévő kognitív sémáknak az adott diskurzushoz (és új viszonyrendszerekhez) alkalmazkodó újraépülésére. A sajtó által használt nyelvezet a válság kontextusához alkalmazkodik, de meglévő sztereotípiákra épít, mint például a déli népek munkához való restsége – klasszikus példája, hogy a görögök nem dolgoznak, ezért jutottak ebbe a helyzetbe (holott az adatok²⁸ szerint a görögök tendenciózan több órát dolgoztak/munkahét, mint a németek).

A másságképzés, a hatalom és a tudás mátrixa a posztkoloniális fogalomkészlet segítségével láthatóvá válik a vizsgált sajtóban. A médianak tulajdonított hatalom és

²⁸ Erről bővebben ld. 5. táblázat, 131. oldal.

befolyás nem a manipuláció útján történik (vagyis nem vezeti a sajtó orránál fogva az olvasót), hanem meglévő tudásanyag aktivizálásával. Ennek a tudásanyagnak része, hogy a világ különbözőségdimenziók révén épül fel, amelyek dichotóm rendszerben írják le a világot (szorgalmas-lusta, jó-morálisan megkérdőjelezhető, megbízható-bűnös stb.).

Said (1978) állítása szerint a szöveg értelmezése „már elkezdődött”, vagyis korlátozott értelmezési tartományok érvényesek rá (így nem határtalan).

[M]int szövegek önmagukat helyezik el – azaz mint szövegek, egyik funkciójuk az, hogy önmagukat elhelyezzék – a világban, illetve cselekedetük által vannak a világban. Sőt, mindezt úgy teszik, hogy ezáltal megszorításokat tesznek azon, amit velük értelmezési szempontból tenni lehet (Said, 1978: 316).

Said szerint téves azt állítani, hogy a diszkurzív viszonyokban a hallgató és a beszélő között „egyenlő együtt-jelenlét” viszonya áll fenn (p. 324), a diszkurzív viszony jobban hasonlít az elnyomó-elnyomott viszonyára (p. 325). „A szövegek az uralkodó kultúra által nem kevés költséggel intézményesített erőrendszert alkotnak” (p. 331).

6. AZ EMPIRIKUS KUTATÁS

A disszertáció empirikus vizsgálata négy részből áll. A 7. és a 8. fejezetben a két vizsgált sajtótermék, a Bild.de és a Spiegel Online 2010 és 2014 között Draghival kapcsolatban megjelent cikkeit vetem tematikus vizsgálat alá, majd elemzem a diskurzuselemzés módszerével a posztkoloniális másságrepresentáció fogalmaira építve.

Az 7. fejezetben a másságképzésnek azt az aktusát vizsgálom, ahogyan a két német sajtótermék a Mi körét definiálja a Másik antitéziseként. Arra keresem a választ, hogy miként jelenik meg a vizsgált német sajtó másságképző diskurzusában a német mentalitás, milyen önrepresentációs fogalmi készletet használ annak érdekében, hogy megkülönböztesse magát a teremtett belső Másikkal szemben. Arra helyezem a hangsúlyt, hogy hogyan jelenik meg a sajtóanyagokban a németek feladata, sorsa, és milyennek látszik a német társadalom a többi tagállam viszonyában. Az elemzés a másság és a jóság fogalmainak tükrében mutatja be a sajtó végletekig leszűkített Mi definícióját. Az empirikus anyag segítségével rámutatok, hogy e leszűkített Mi-definíció hogyan járul hozzá ahhoz, hogy az Európai Unióval szembeni általános normatív – ideális – kép dekonstruálódjon, egyúttal hogyan alkotja meg a maga deskriptív jellemzőit és működteti az európai másság szabályát, amely szerint az egyetlen igazi, jó és tisztességes európaiként a német társadalom jelenik meg.

A 8. fejezetben azt vizsgálom, hogyan jelenik meg a dél-európai belső Másik a vizsgált sajtóban Draghi kapcsán. Az elemzés középpontjában Draghi áll, az, hogy a Draghi-ról szóló sajtóanyagokban milyen diskurzusok aktiválódnak a déliekkel szemben a másságképzés folyamatában. A határ mint társadalmi tény köré építve az érvelésemet bemutatom, hogy milyen az a Draghi, aki a sajtó szerint a Másik jellemzőit birtokolja, és e diskurzusban hogyan működteti a társadalmi kizárás mechanizmusait, illetve mivé válik Draghi, amikor a sajtó támogatását élvezve a Mi tulajdonságai jellemzik, és e diskurzusban hogyan működnek a társadalmi beengedés mechanizmusai. A vizsgált sajtóanyagok szerint a német társadalom az európai másság szabálya szerint az alapján zárja ki/engedi be a többi országot saját Európa-ernyője alá, hogy az mennyire tekinthető az általa felállított deskriptív jellegű identitáscímkék/kulturális bélyegek alapján „jónak”. Amennyiben nem felel meg az általa felállított kritériumoknak, úgy kizárja az adott országot/régiót, így teremtve meg önmaga antitézisének. A sajtó szerint a német társadalom a mindenkor mércéje, a jövő Európájának letéteményese, amely dekonstruálja, majd

aktuálisan újraépíti „Európa” határait. Ez a dekonstruáló folyamat leépíti a meglévő struktúrákat, amennyiben önreprezentációjában az abszolútum birtokosaként jelenik meg.

A 9. és a 10. fejezetben Draghi megnyilatkozásait vizsgálva arra keresem a választ, hogy milyen szerepben jelenik meg a nyilvánosság előtt elnökként, milyen – az akut gazdaságpolitikai célok mellett – „társadalmi” célokat képvisel a megnyilatkozásai alapján, és hogyan tudjuk körbeírni azt az Európa-képet, amely a beszédeiben, a vele készült interjúkban akár explicit, akár implicit módon megjelenik.

A 9. fejezetben azt vizsgálom, hogy milyen hatalom- és tekintélykoncentráló kommunikációs eszközöket alkalmazott Draghi a válság körülményei között, amelynek következtében sokan úgy emlegették őt, mint „Európa kancellárját”. Az elemzésben kitérek arra, hogy milyen megnyilatkozásokban lehet tetten érni a mandátumán való túlterjeszkedését (milyen kommunikációs lépéseket tett, amelyek ezt erősítik), és hogyan terjednek ki az általa említett témák a politikai színtérre.

A 10. fejezetben azt mutatom be, hogyan mutatkozik meg Draghi beszédeiben „Európa”: milyen kontextusban használja a fogalmat, milyen üzenetet kíván átadni a fogalom segítségével. Bemutatom, hogyan keverednek illetve cserélődnek fel az Európa/Európai Unió/eurózóna szavak, és hogy miként épül fel ezek alapján ennek a redukált Európa-képnek a „mentális térképe”. Ehhez azokat a szókapcsolatokat és tartalmakat vizsgálom, amelyek az „Európa” fogalommal együtt jelennek meg. Ezek alapján olyan gondolattérkép vázolható fel, amelyben a „szupranacionális európai szférától” az „európai polgárig” belülről van lehetőség megfigyelni azt a normatív Európa-képet, amely meghatározta az EKB elnök beszédmódját.

A fenti vizsgálat alapján be lehet mutatni, hogyan működik az eurocentrizmus univerzalizmusa Draghi szerint, amely alapján Draghi egy olyan szupranacionális európai szférát konstruál, amelyben léteznek olyan közös „európai” értékek, mint az igazságosság, a társadalmi kohézió, és amely szerint az eurózóna jelenti „Európa szívét”. Ezek alapján bemutatható, Draghi Európa-képe hogyan illeszkedik ahhoz a hierarchizált Európa-képhez, amely a vizsgált német sajtót jellemzi.

A disszertáció empirikus elemzése a következő logikai keretrendszerben értelmezhető:

DRAGHI→	EUROCENTRIZMUS UNIVERZALIZMUSA→	EURÓPA-KÉP KONSTRUÁLÁSA
NÉMET SAJTÓ→	EURÓPAI MÁSSÁG SZABÁLYA→	EURÓPA-KÉP DEKONSTRUÁLÁSA

A „kivételesség” kétféleképpen jelenik meg az empirikus anyagban: míg (1) az intézményi vizsgálat során (az EKB szerepét vizsgálva az elnök szemszögéből) egyfajta „birodalmi” kivételességként tör felszínre, az euróövezetben bennlévők (az „igazi” Európa) nézőpontjából, (2) a vizsgált német sajtóban a „németiség” mint kivételes magatartás/pozíció/alkat nézőpontja rajzolódik ki a szembeállított Másik, a gyenge, a megtürt, az eltartott magatartásával/pozíciójával/alkatával szemben.

A Másik hangsúlyosan belső Másik, negatív belső pólus, eurocentrizmus az EU peremén. Ezzel a Másikkal szemben áll egy markáns – „történelmileg bizonyítottan” felsőbbrendű – beszéd-és gondolkodásmód valamint morális pozíció megjelenítése a „nyugati” modern ember és társadalom képviselőjében. Az eurocentrizmus által megteremtett szellemi és identitásbeli antitézis (Dainotto, 2011) örök emlékeztető, rögzült kognitív séma (Hall, 2005), állandósult toposz (Said, 1978) – gazdaságtörténelmi helyzettől függően más-más köntösben, adott gazdasági érdekekhez alkalmazkodva. Másképpen szólva: úgy tűnik, a belső Másik adott történelmi pillanatban a centrum számára az a térség, ahonnan a nagyobb (gazdasági) hasznot reméli a kisebb befektetéssel, a legkevésbé figyelve azok hosszú távú – lokális – társadalmi következményeire.

A sajtóban szisztematikusan megfigyelhető másságképzés és -reprezentáció mintegy előkészíti a megszorítócsomagokkal kapcsolatos várható támogató társadalmi attitűdöt – azaz: a megszorítócsomagok kikényszerített elfogadását már olyan társadalmi támogatottságra apelláló sajtómegjelenések előznek meg, amelyek a hitelre szoruló országokat mint bűnös társadalmakat jelenítik meg, amelyek joggal bűnhődnek a saját maguk által vétett bűnök terhe alatt.

Mindezek a célzott és egyértelmű utalások a gazdaságpolitikai szaknyelvben „reformokká” és „programokká” szelídülnek, amely eufemizmusok mögött kettős gúzsba kötés figyelhető meg: a társadalomszervezési szempontból „gyengécske” államok kellő

mértékű megjavulása/fejlődése a reformok árán látszik megvalósíthatónak, a rendkívül profitábilis „tőkeáttételes ügyletekhez” szokott centrumországok pedig a konszolidációs programok (vagyis: megszorítóintézkedések) végrehajtása árán stabilizálhatják saját gazdasági növekedésüket.

Az európai integráció strukturális-társadalmi feszültségeire, a tagországok közötti egyenlőtlenségekre, „az elképesztően aszimmetrikus többletérték-áramlásra” és az interetnikai feszültségekre (Böröcz, 2018: 11) adott országos (esetleg északi-déli tengely mentén régiós) válaszok több okból is vizsgálatra szorulnak. Egyrészt alapvetően *hibás* az az álláspont, amely kulturális és „civilizációs” kérdéssé alakítja ezeket a feszültségeket, egyenlőtlenségeket, másrészt *kirekesztő*, amennyiben kulturális és/vagy „rassz”-kérdéssé formálja őket.

7. ÖNREPREZENTÁCIÓ A VIZSGÁLT NÉMET SAJTÓBAN

7.1. Ordoliberalizmus és költségvetési fegyelem

Az empirikus kutatás eredményei alapján a vizsgált sajtó pontosan leírja, milyen az a németek által képviselt „Európa”, amely az egyetlen helyes út a megfelelő fejlődéshez vezető úton, és mik azok a játékszabályok, amelyekhez minden országnak alkalmazkodni kell ahhoz, hogy ez a fejlődés bekövetkezzék. Aki nem hajlandó az ezzel járó erőfeszítéseket megtenni, az hagyja el az eurószövetséget, máskülönben a németek hagyják ott²⁹, visszatérnek a jó öreg, megbízható³⁰ német márkához, mert nem akarnak részt venni más országok nem dolgozó, sziesztázó, a pénzzel rosszul bánó polgárainak finanszírozásában.³¹ Ebben a helyzetben a német sajtó tehát a végletekig leszűkíti a normatív Európa képét, amelynek a közepén, majdnem egyedülként a rendezett, stabil, jószágos Németország áll, amelynek polgárai csendben tűrik, hogy mindenki az ő pénzükből akar jó életet élni anélkül, hogy megfogná a munka végét.

A sajtó számára ezért a kezdetektől veszélyesnek tűnik Draghi elnökké választása, mert „a jegybankár súlyosan eladósodott dél-európai országból származik”³², miközben az EKB elnöki poszt a legfontosabb pozíció az euróövezetben, az EKB elnök pedig az euró őrzője, amelynek stabilitását „különösen a németek szeretnék biztosítani még a válság idején is”³³.

Draghi elnökké választásával Jens Weidmann marad a sajtó szerint az egyedüli ember, aki a hagyományos német monetáris politikai elveket meg akarja őrizni az eurózónában.³⁴ Számára a szigorú monetáris politikán kívül minden egyéb megoldás csak „édes méreg”³⁵, az állami finanszírozás pedig teljes szakítás a Bundesbank hagyományaival.³⁶ A Bundesbank hagyományainak, a függetlenségnek, a stabilitási kultúrának, a szilárd monetáris politikának³⁷ nemcsak a válság közepén konfliktusba kerülő gazdaságpolitikai különbségek miatt van jelentősége, hanem kapcsolódik

²⁹ Der Unbeugsame, Der Spiegel, Dietmar Hawranek, Martin Hesse, Christoph Pauly, Christian Reiermann und Michael Sauga

³⁰ Uo.

³¹ Uo.

³² Merkels teures Ja zum Mister Euro, Der Spiegel, Yasmin El-Sharif, 2011.04.27.

³³ Zweifel an Super-Mario, Der Spiegel, 2011.05.02.

³⁴ Der letzte Falke, Der Spiegel, Peter Müller, Christian Reiermann, Michael Sauga, Christoph Schult und Anne Seith, 2011.09.26.

³⁵ Der Unbeugsame, Der Spiegel, Dietmar Hawranek, Martin Hesse, Christoph Pauly, Christian Reiermann und Michael Sauga

³⁶ Uo.

³⁷ Uo.

dolgozatom egyik központi koncepciójához, a jó(ságos) európai több évszázados mítoszához (Böröcz, 2006).

Young (2014) mutatja be, hogy a németek által képviselt ordoliberalizmus³⁸ az államadósságválság kapcsán jelent meg a közbeszédben, s amelynek jelentőségét Ojala és Harjuniemi (2016) kutatása szerint nem szabad alábecsülni, főként mivel a legfontosabb német gazdaságpolitikai szereplők, Wolfgang Schäuble, Jürgen Stark és Jens Weidmann rendszeresen hivatkoztak rá a válság idején. Weidmann például a Spiegel 2011-ben a kontinens egyik legfontosabb embereként aposztrofálta, aki „minden erejével” megpróbálja megakadályozni, hogy „Európa pénzt nyomtasson”³⁹.

A legtöbben ellenzik, hogy az EKB a kamatcsökkentés miatt államkötvényeket vásároljon az euróválság idején olyan országoktól, mint Olaszország vagy Spanyolország. Attól tartanak, hogy ez az inflációs politika kezdete. Jens Weidmann pedig olyasmi, mint a vezér az ellenzék között – egy ellenmozgalom lánzszahegye⁴⁰.

Az ordoliberalizmus egyik megjelenési formája a németek által képviselt árstabilitási kultúra és a független jegybank intézményének védelme volt. A sajtóban az ordoliberalizmust a közbeszéd keretezésére (framing)⁴¹ használta a német politika (Van Esch, 2014; Young, 2014), az ezzel kapcsolatos viták pedig gyorsan átterelődtek arra a narratívára, amely a „súlyosan eladósodott”⁴² országokat hibáztatta az eurózóna válságáért (Ojala – Harjuniemi, 2016), s amelynek következtében legitimé lehetett tenni a válsággal kapcsolatos megszorító politika szélsőséges propagálását.

Ahogy azt a Spiegel újságírója megfogalmazta, „a költségvetési stabilitással, takarékossgal és felelős gazdasági irányítással kapcsolatban Angela Merkel kancellár és pénzügyminisztere, Wolfgang Schäuble (mindketten a CDU-ból) csak egyetlen példaképet ismernek: saját magukat”⁴³, és az egész világ nagy bizalommal fordul felénk

³⁸ A német ordoliberalizmussal kapcsolatban lásd pl. Berghahn – Young, 2013; Biebricher- Vogelmann, 2017; Bonefeld, 2012; Young, 2015 illetve e disszertáció 3.1-es fejezetét.

³⁹ Bundesbanker Weidmann, Der Euro-Fighter, Spiegel Online, Stefan Kaiser, 2011.11.19.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ A média keretezésével kapcsolatban lásd pl. Brüggerman, 2014; D’Angelo – Kupperts, 2009; Entman, 1993; Gamson – Modigliani, 1989; Reese, 2001; Scheufele, 2006.

⁴² Uo.

⁴³ Der Scheinriese, Spiegel Online, Ralf Neukirch, Christian Reiermann, 2011.11.21.

teljesítményük és pénzügypolitikai elkötelezettségük miatt.⁴⁴ A költségvetési fegyelmére büszke Németország Európa „mintafiúja”⁴⁵, amely a globális nehézségek ellenére jobban teljesít, mint mások, és ez „nagyreszt a jól teljesítő zászlóshajó iparágaknak köszönhető”⁴⁶.

A Huffington Post-ot idézve írja a Spiegel, hogy „Németországban a költségvetési fegyelem és az inflációtól való félelem olyan, mint egy nemzeti vallás”⁴⁷, a kötvénvásárlás azonban, amelyet az EKB folytat, „pálinka az alkoholistának”⁴⁸, ahogyan azt a „józan”⁴⁹ Bundesbank elnök nevezte.

„Ez olyan, mintha egy alkoholista azt mondaná, hogy ma este még kell egy üveggel” - mondta Weidmann szerdán egy újságírókkal tartott vacsora során a Reuters szerint. „Holnaptól tiszta leszek és megtartóztatom magam, de ma este szükségem van az italtra. Nem hiszem, hogy ésszerű lenne az alkoholistának alkoholt adni. Ez nem ösztönzi arra, hogy megoldja a problémáit”.⁵⁰

Weidmann az állampapírvásárlás kapcsán arra figyelmeztetett, hogy az olyan hatással lehet ezekre az országokra, mint a kábítószer, és ha ezek a bajban lévő országok rászoknak, akkor ördögi körbe kerül az eurózóna⁵¹.

A költségvetési fegyelem a sajtó szerint olyan az egész németiséget átható pozitív tulajdonság, amelyből semmi szín alatt nem enged, és az ordoliberalizmus elvei szerint ennek megsértése olyan gyengedés, amely tűrhetetlen a németek számára. Akár olyan áron is fegyelmezni kell azokat az országokat, amelyek megsértik a költségvetési fegyelmet, hogy elbocsátást nyernek az eurózónából. A sajtó narratívája arra épül, hogy a német örökségű közös jegybank mint a Bundesbank „örököse” (amelynek szabályaira, alapjaira épült az EKB) és a szent tehénként tisztelt német márka utódjának gondozója nem lehetséges, hogy engedjen árstabilitáson alapuló működéséből, még akkor sem, ha az súlyos társadalmi problémákat okoz más országokban. E tekintetben a probléma – az

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Maßgeschneidertes Trostpflaster, Der Spiegel, 2012.01.03

⁴⁶ Ezzel kapcsolatban a Deutsche Bank vezető közgazdásza, Thomas Mayer a következőt mondta a Spiegel vele készült interjújában: „Hadd ne kérjünk már bocsánatot azért, mert az iparunk nemzetközileg versenyképes”. "Griechenland ist die Bewährungsprobe", Spiegel Online, 2010.03.25.

⁴⁷ Obama drängt Euro-Länder zu großer Lösung, 2011.12.10.

⁴⁸ Schnaps für Alkoholiker, Spiegel Online, Martin Hesse, Christian Reiermann, Anne Seith, 2011.12.17.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Berlin Remains Stoic in the Face of Growing Crisis, Der Spiegel, 2011.12.15.

⁵¹ Uo.

ordoliberalizmus szelleme szerint – saját probléma, amelynek következményeit mindenkinek viselni kell, hiszen – e felfogás szerint – a gazdasági problémák ceteris paribus csak a politika gyengesége miatt állhatnak elő.

7.2. A német nyugdíjas és a megtakarítások elvesztésétől való félelem

A józan, fegyelmezett, szorgalmas német ember áll tehát egyedül Európa közepén, és attól fél, hogy neki kell felelősséget vállalnia mások hibáiért, költségvetési fegyelmezetlenségéért, vagy azért, mert mások túl nagy lábon éltek. Angela Merkel éppen ezért minden erejével azért küzd, hogy ez ne történjen meg: vagyis nincs közös felelősség mások hibája miatt, amíg csak ő él („solange ich lebe”)⁵². Sokkal inkább ellenőrző szerepet kíván betölteni az eurózónában: „az ellenőrzés és a felelősség nem ugyanaz. Csak akkor beszélhetünk közös felelősségről, ha az államok betartják a szabályokat”⁵³.

Azonban miközben Angela Merkel keményen dolgozik, a pazarló életvitelű déliek mentalitásáról a sajtó sosem felejt el tájékoztatni:

Angela Merkel visszatér Rómába. Ismét egy kék rendőrfényben fürdő száguldó autóban vezetik, miközben a repülőtérrel a Villa Madama-ba, az olasz kormány által használt freskókkal borított vidéki birtokra kísérik⁵⁴.

A freskókkal borított vidéki birtok – „Villa Madama” – a német puritánság tökéletes ellentéte. S míg ilyen pazar körülményeket fest le a sajtó az olasz politikai életvitelről, hozzáteszi, hogy a déliek „szokás szerint” sok mindent kértek a németektől (nyilvánvalóan azért, hogy pazarló életmódjukat fenn tudják tartani):

Szokás szerint kollégái számos dolgot kértek, és a német kancellár, ahogy ő köztudott, nem mondott azokra a dolgokra, amelyeket nem akart⁵⁵.

⁵² Merkel zur Schuldenpolitik "Keine Euro-Bonds, solange ich lebe", Spiegel Online, 2012.06.26.

⁵³ Chancellor Faces Difficult Meeting with Monti, Spiegel Online, Hans-Jürgen Schlamp, 2012.07.04.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Uo.

Azonban túl erősnek bizonyult az ellenszél a németek számára, s „a láthatóan gyűlölt”⁵⁶ Angela Merkel több szintéren is elvesztette a harcot az olaszokkal szemben. A sportban elért győzelem és vereség nem először került elő a példák közül, amelyben az előbbi az olaszok által elért győzelem, a vereség pedig német vereség, s a példákban az olaszok számára oly elviselhetetlen németeket végre veres helyzetben láthatják, amely kissé csökkenti a megaláztatásukat.

Aztán hirtelen megváltoztak a dolgok. A mindenható németek kétszer veszítettek Olaszország ellen – először a futballpályán a 2012-es Eb-elődöntőn Varsóban, majd az Európai Unió brüsszeli csúcstalálkozóján ugyanazon az estén. Olyan események történtek, amelyek a németeket valahogy kisebbnek, a dél-európai országokat pedig sokkal nagyobbak tették. Most három hős ünnepli ezeket a fejleményeket, és mindegyik Mario nevet viseli: Mario Balotelli, az olasz labdarúgó, aki két gólt szerzett a német labdarúgó-válogatott ellen; Mario Monti, aki a politikai szintéren felülkerekedett a „vaskancellárral” szemben; valamint Mario Draghi, az Európai Központi Bank (EKB) elnöke, aki szakértelmével és tekintélyével segített a színpalak mögött⁵⁷.

A múlt heti kettős győzelemig egyre több olasz találta egyre elviselhetlenebbnek a kancellárt. A 2012-es Európa-bajnokságon és a brüsszeli EU-csúcson elszenvedett vereségeket követően azonban Németország és más észak-európai országok kisebbnek és emberibbnek tűnnek a Dél-Európában élők szemében. A vereségek révén az északiak kevésbé tűnnek mindenhatónak és egy kicsit szimpatikusabbnak is⁵⁸.

A német sajtóban megjelenő önreprezentáció alapja egyrészt a weberi protestáns etika „nyugati” embere (Ervedosa, 2017), középpontjában a megtakarítását életbiztosításban, nyugdíjbiztosításban, megtakarítási számlákon gyűjtő német állampolgárral, akire pusztítóan hatnak az EKB által szorgalmazott alacsony kamatlábak⁵⁹. Ennek pedig a társadalmi következménye a megtakarító és az adós közötti szabályozott újraelosztás, ami

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ EZB-Politik trifft deutsche Sparer hart, Spiegel Online, 2012.07.27.

„a német megtakarítások elleni közvetlen támadás”⁶⁰, vagyis a megtakarítók büntetése, szemben a hitelből fogyasztók (lényegében) megjutalmazásával⁶¹. Ahogy arra Clara Ervedosa (2017) rámutat, a németek szerint ennek éppen ellentéte kellene, hogy megtörténjen: a németek azok, akiket jutalmazni kell azért, mert szorgalmasak és fegyelmezettek, másokat pedig büntetni kell fegyelmezetlen életvitelük miatt.

Az inflációtól való félelem⁶² a nyugdíjmegtakarítását elvesztő német átlagember képében összpontosult. A német sajtó annak ellenére keltett pánikot ezzel kapcsolatban éveken át, hogy a számok mindig mást mutattak. Ezzel kapcsolatban Draghi egy interjújában a következőt mondta:

Mivel nem vádolnak meg minket? Amikor két évvel ezelőtt további likviditást kínáltunk az európai bankoknak, azt mondták, magas lesz az infláció. Nem történt semmi. Amikor Londonban megszólaltam⁶³, a jegybanki mandátum megsértéséről beszéltek. De kezdettől fogva világossá tettük, hogy megbízatásunk szerint járunk el. Minden alkalommal, amikor azt mondták, 'az isten szerelmére, ez az olasz tönkreteszi Németországot', ott volt ez a perverz Angst [félelem], hogy a dolgok rosszra fordulnak, de az ellenkezője történt: az infláció alacsony, és a bizonytalanság csökkent⁶⁴.

Az inflációtól való félelem mögé bújva a sajtó folyamatosan attól rettegett, hogy fizetniük kell mások „nyugodtabb életéért”⁶⁵, és előrevetítették, hogy „sokunknak közülünk akár az időskori elszegényedéstől is tartania kell”⁶⁶. Draghihoz intézve a Bild a következő kérdést tette fel: „A németek állandó félelme az értékcsökkenés, az infláció, fel tudja ezt fogni?”⁶⁷ A sajtó a német áldozatvállalás központi figurájává a megtakarítót és a német adófizetőt tette:

az ő pénzük forog kockán⁶⁸

⁶⁰ Gemeinsame Schuldenpolitik Blair drängt Merkel in Euro-Krise zum Nachgeben, Spiegel Online, 2012.07.90.

⁶¹ EZB-Politik trifft...

⁶² Jetzt kann nur noch die Euro-Zentralbank helfen, Spiegel Online, Sebastian Dullien, 2011.11.15.

⁶³ „Whatever it takes” – beszéd.

⁶⁴ Draghi Defends Euro Rescue Policies, Spiegel Online, 2014.01.02.

⁶⁵ Herr Nein, Spiegel Online, Ullrich Fichtner, 2014.01.20.

⁶⁶ Wie schlimm wird die Alters-Armut?, Bild, 2014.06.06.

⁶⁷ „Deutschland ist ein Vorbild”, Bild, 2012.03.22.

⁶⁸ Maßgeschneidertes Trostpflaster, Der Spiegel, 2012.01.03

Mindenki – megint – a pénzünket akarja!⁶⁹

80%-uk aggódik a pénze miatt...Végül is a pénzünkről és a valutánk jövőjéről van szó!⁷⁰

Az EKB már több mint 200 milliárd eurót (256 milliárd dollárt) költött államkötvények vásárlására a válság sújtotta euróövezeti országokban. (...) Végso soron a *német adófizetők is felelősek* ezért az összegért – anélkül, hogy a német parlamentnek, a Bundestagnak lenne beleszólása.⁷¹

A fokozatos inflációnak zsbibasztó hatása van. Elszegényíti az alsó-és középosztályt, de nem veszik észre...⁷²

Meddig lehet folytatni az olcsó pénzpolitikát, amelyért a *megtakarítók fizetnek*?⁷³

Végül ezeket a költségeket az *adófizetőknek kellene viselniük* – mindenekelőtt Németországban (...) A mi pénzünkről van szó!⁷⁴

Megengedheti-e az EKB, hogy korlátlan mértékben vásároljon állampapírokat az euró megmentéséért, *felmérhetetlen kockázatnak téve ki a német adófizetőket*? Európa jövőjéről van szó – és a pénzünkről!⁷⁵

Van fogalma arról, hogy az északiak úgy érzik, *nekik kell megfizetniük* a déliek által elkövetett hibákért?⁷⁶

⁶⁹ Die EZB wird zum Schuldenturm, Bild, 2012.07.31.

⁷⁰ Klartext, Herr Draghi!, Bild, 2012.08.03.

⁷¹ Draghi Almighty. Why ECB Bond-Buying Plans Undermine Democracy, Spiegel Online, Armin Mahler, 2012.09.10.

⁷² The Inflation Monster How Monetary Policy Threatens Savings, Spiegel Online, Martin Hesse, Alexander Jung, 2012.10.08.

⁷³ „Niemand sollte sich darauf verlassen, dass die Zinsen niedrig bleibe”, Bild, 2013.05.19.

⁷⁴ Euro-Rettungs-Schlacht vor Gericht, Bild, 2013.06.11.

⁷⁵ Stoppt Karlsruhe die EZB?, Bild, 2013.06.11.

⁷⁶ Interview with Telegraaf, 2014.06.21.

Stuart Hall (2011) mutat rá, hogy a neoliberális diskurzus egyik központi szereplője az adófizető, a keményen dolgozó, túl nagy adóztatásnak kitett ember (715. o.). Az adófizetők és megtakarítók pénzének az előtérbe helyezésével, valamint az inflációs félelmek terjesztésével a sajtó erősítette a német állampolgárok ellenérzését a déli országokkal szemben, megágyazva a megszorítóintézkedések elfogadtatásának.

7.3. A szigorú játékszabályok és a házi feladat elvégzésének igénye

A média a német márkával kapcsolatos nosztalgiát erősítve az absztrakt pénz fétisét („korunk Istenét” [Simmel, 1991: 27]) magas szintre emelte. S miközben látványosan „rühellé a próféataságot”⁷⁷, amely a válságban ráerőltetett gyenge országok jó útra terelésének a szerepét jelentette, fájjalta, hogy az EKB Kormányzótanácsában ugyanakkora Németország súlya, mint Máltának vagy Ciprusnak⁷⁸, valamint azt, hogy „az EKB teljesen kiszabadította (emanzipiert) magát a német felettes énjétől (Über-Ich)”⁷⁹.

Amennyiben az európai másság szabályait (Böröcz, 2006/2020) keressük a belső viszonyok között, akkor azt megtaláljuk német ember/német társadalom/német költségvetési fegyelem mint (globálisan is) egyedülálló csoda mögött, amely morálisan a többi tagország fölé helyezi a németeket. A „német és a többiek” narratívával ily módon a lehető legkisebbre törpült a „valódi” Európa képe, benne egyedülként Németországgal, „regionális hegemon hatalmi”⁸⁰ szereplőként.

Az így belső Másikként megteremtett világban Németország csak ellenségekkel találkozhat, és senki nem viseltetik megértően irántuk: amikor Jens Weidmann, a Bundesbank elnöke arra emlékeztette a közönséget egy beszédében⁸¹, hogy Mephisto is ajánlotta az uralkodónak, hogy nyomtasson pénzt a meggazdagodása érdekében, akkor

⁷⁷ Babits Mihály: Jónás könyve

⁷⁸ Die EZB wird zum Schuldenturm, Bild, 2012.07.31.

⁷⁹ Ordnungspolitik, was ist das? Wolfgang Münchau, Der Spiegel, 2012.02.15.

Der Riss, Sven Böll, Martin Hesse, Christian Reiermann, Michael Sauga, Anne Seith, Der Spiegel, 2012.03.05.

⁸⁰ „Deutschland schafft das nicht”, Spiegel Online, 2013.10.14.

⁸¹ Jens Weidmann: Money creation and responsibility Speech by Dr Jens Weidmann, President of the Deutsche Bundesbank, at the 18th colloquium of the Institute for Bank-Historical Research (IBF), Frankfurt, 18 September 2012.

már a német sajtó is azt mondta, hogy „nagyon közel kerültünk az üldöztetés örületéhez”⁸².

A sajtó azonban szintén ugyanebben a hangnemben folytatta kampányát az EKB kötvénykibocsátása ellen, folyamatosan erősítve a németek félelmét azzal kapcsolatban, hogy mások bűneiért ők fognak felelni, miközben „gyengélkedő tagjainak kiutat kell mutatni a válságból”⁸³. A fejlettebb, érettebb hozzáállású németek terhe, amely szerint nekik kell megmenteni Európát⁸⁴, nekik kell útmutatást adni „gyengébbeknek”, része a válságkezeléssel kapcsolatos beszédmódnak:

Ha szigorú játékszabályokat vezetünk be, ha megmutatjuk, hogy a gyengébb országok hogyan tudják megtalálni a helyes válaszokat, a rossz közérzet ismét eltűnik. (...) Meg kell érteni, hogy az árstabilitás volt az alapja a német növekedésnek, amelynek most egész Európa alapelvévé kell válnia. De jó úton járunk⁸⁵.

A posztkoloniális fogalomkészlet a nyugat és a többiek viszonyát leírva kiemeli az előbbi érett, felelős viselkedését a nem-nyugati éretlenséggel, gyerekességgel, irracionális viselkedésével (Chakrabarty, 2014). A német sajtóban a gyermek mint toposz visszatérő téma a déli országokkal kapcsolatban. Így a német, mint érettebb fél, nem tehet mást, mint megregulázza ezeket az országokat (megszorítóprogramokkal), és folyamatosan számon kéri rajtuk, hogy „elvégezték-e a házi feladatukat”⁸⁶.

Üdvözlendő – mondta Weidmann a Reutersnek –, hogy a befektetők különbséget tesznek a monetáris unió egyes országai között. Ez arra ösztönzi az érintett ország politikusait, hogy a reformfolyamatok folytatásával végezzék el a házi feladatukat, és nyerjék vissza a bizalmat⁸⁷.

A monetáris unió néhány országa nem végezte el a házi feladatát (Himmel-Baptista, 2018 idézi Angela Merkelt).

⁸² Die Spur des Geldes-Michel vom Rechnungshof, Spiegel Online, Wolfgang Münchau, 2012.10.24.

⁸³ „Deutschland schafft...”

⁸⁴ Obama drängt Euro-Länder zu großer Lösung, 2011.12.10.

⁸⁵ “Alle sollten dem deutschen Beispiel folgen”, Frankfurter Allgemeine Zeitung, 2011.02.15.

⁸⁶ Spaniens Notenbank-Schulden steigen drastisch an, Spiegel Online, 2012.04.18.

⁸⁷ Uo.

Himmel és Baptista (2018) kutatásában összehasonlítva a portugál bulvársajtót a némettel, azt találta, hogy Angela Merkel kancellár mint hegemon szereplő, mint Európa vezetője jelenik meg, különbség van azonban a két ország beszédmódja között. Míg a portugál bulvársajtóban Angela Merkel mint uralkodó vezető jelenik meg, akinek hatalma egyenértékű vagy nagyobb, mint az Európai Unió intézményeké, a német bulvársajtóban Merkelt mint „jóindulatú vezetőt” jelenítik meg, akinek csak az a célja, hogy megmentse az eurót (1048. o.).

7.4. Munkafegyelem és paternalizmus

Merkel nemcsak jóindulatú vezetőként jelenik meg, hanem olyan politikusként is, aki még nyaralás közben is dolgozik, hiszen „az euróválság nem nyaralás”⁸⁸. Ezért a dél-tiroli szállodában létrehozott „kis helyzetelemző központban”⁸⁹ kapcsolatban tudott maradni a válságkezelőkkel. Merkel eszerint fáradhatatlanul dolgozik azon, hogy egyben tartsa az eurózónát és megmentse Európát, miközben a gyerekes, lusta déli diákok nem hajlandók elvégezni a házi feladataikat⁹⁰.

A nyugati/német fél paternalista hozzáállása posztkoloniális alaptétel: az alárendelt Másikat saját érdekében „atyai módon” irányítani szükséges (Chen - Farh, 2010), hogy rátérjenek az egyetlen kívánatos, helyes útra. Ebben a helyzetben a domináns fél erkölcsileg magasabb szinten áll, mint a hozzá képest kevésbé fejlett, gyermeki szinten lévők. A paternalizmus abból indul ki, hogy a „többi”, a „Másik” nem rendelkezik szükséges ismeretekkel a világról ahhoz, hogy önmagától a helyes utat válassza, ezért szüksége van az objektív, racionális, felsőbbrendű partnerre (Escobar, 1995), aki minden esetben a nyugati fél.

Velük szemben a déliek élőködők (nem dolgoznak), és a „családtól” (megjelenik az olasz maffiára mint életvitelre és társadalmi viszonyrendszerre való utalás) kérnek segítséget, miközben gyűlölik is támaszukat:

⁸⁸ Krisenurlaub der Kanzlerin Sommer, Sonne, Nervensägen, Spiegel Online, Philipp Wittrock, 2012.08.07.

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ Uo.

Az olaszok megértik a görögöket. Nyilván maguk teremtették a zűrzavart, de nem a hétköznapi emberek, hanem a felsőbb osztályok, a politikusok, azok szúrtak el mindent. Nem hagyhatod most őket csak úgy ott! Európai család vagyunk, nem? És egy családban segítesz a másíknak. A fiatal freiburgi állampolgár, aki olaszul tanul a „Leonardo da Vinci” római nyelviskolában, másként látja... „Nem vagyunk egy család. A görögöknek látniuk kell, hogyan kezeljék... Túl keveset dolgoznak, és túl sokáig ülnek a kávézóban... ő az egyetlen német és ráébredt, hogy az osztálytársai – franciák, spanyolok és különösen a kelet-európaiak – rémülten bámulnak rá. Itt van ő, az új, a csúnya német.”⁹¹

Németország tehát nehéz helyzetben van, mert „a már rég elfeledett nemzeti érzelmek újjáéledtek”⁹², és az ország ezt különösen megérzi: a többi európai ország szemében az „arrogáns, önző és uralkodó német”⁹³ képe jelenik meg, amelyet „néhányan már lehet, hogy tapasztaltak a közelmúltbeli nyaralásuk alkalmával a görög, spanyol vagy olasz strandokon”⁹⁴. Nemcsak a negatív implikációjú szavak és az azt megtestesítő sztereotípiák jelennek meg a sajtóban, hanem néha egész történetek is, amelyek mindig a megcélzott negatív implikációkat hordozzák magukban.

A németek elleni harag növekszik Olaszországban.... A bárókban, kocsmákban és a szomszédokkal ejtett csevejben is magyarázkodniuk kell a németeknek: „Miért követi egy egész nemzet Merkelt, amikor az euróról van szó? „Láttad az olimpiát tegnap?” – kérdezte ma a szomszédom, Camillo. Egy kosár saját termelésű paradicsomot, cukkinit és hagymát vitt a hóna alatt és képmutató mosoly volt az arcán. „Nagyszerű volt: öt érem Olaszországnak. A második helyen állunk a kínaiak mögött, megelőzve az amerikaiakat! És ti?” – „Nem tudom” – feleltem őszintén. „A 79. helyen álltok! Egy kis erőfeszítést kellene tennetek!” Végül kijött, hogy a „németek” a vesztesek, ha csak átmenetileg is. Egy kis szusszanás a megaláztatás idején. (...) Az olaszokat leginkább a szigorú természet aggasztja...”La Merkel” felváltotta „Mikael Skumakert”...most a

⁹¹ Uo.

⁹² Streit um Euro-SchuldenländerStunde der Scharfmacher, Spiegel Online, Philipp Wittrock, 2012.08.05.

⁹³ Uo.

⁹⁴ Uo.

berlini kormányfő testesíti meg a fölényes és arrogáns németet. Csodált, de nem szeretett, értékelt, nem megértett.⁹⁵

A fenti történet apró részletekig erősíti a két ország között vélt mentalitásbeli ellentétet. Az olasz Camillo mint a történet főszereplője az országa sportsikereire hivatkozva próbálja a nyilvánvaló és megérdemelt német felsőbbrendűséget, a német és az olasz közötti távolságot csökkenteni, miközben megjelenik a tipikus olasz életkép: saját termelésű zöldségek (az olasz gasztronómia legfontosabbjai) egy kosárban. Eközben a német az, akinek magyarázkodnia kell azért, mert olyan, amilyen, hogy más – jobb – mint mások. Az olimpia mint nemzeti sportsiker mögé bújás nem az ő asztala, nem is érdekli őt. Arrogancia mögé bújva felrója a „Másiknak”, hogy csak arroganciáját látja.

7.5. Jó természet és rendíthetlenség

„A jó természetű német” című Spiegel cikk⁹⁶ összefoglalja az ebben a fejezetben megragadni kívánt német önreprezentációt, amelyet az európai másság szabálya (Böröcz, 2006, 2020) szerint a németet mint morálisan felsőbbrendűt ábrázolja.

A fegyelmezett és megtakarító németeket ábrázoló sajtó a megszorító intézkedéseket szorgalmazva azt üzeni, hogy saját (nemzeti) erőfeszítéseik ellenére, hogy segítsenek másoknak a (szükséges) reformok végrehajtásában, miközben megóvják valutájukat és a polgáraik megtakarításait, mégsem azt a reakciót kapják az eladósodott országoktól, amelyet elvárnának ebben a helyzetben. Sőt, az egész eurózóna őket gyűlöli, mert ragaszkodnak elveikhez (és a Bundestag örökségéhez). Ebben a kontextusban született a Spiegel cikke, amelyben a szerző arról ír, európai szomszédai idegengyűlölő börtönörként tekintenek a németekre, miközben éppen az ellenkezőjére lenne szükség, hálára azért, amiért ekkora mértékben járulnak hozzá a közjóhoz.

A cikk szerzője felidézi, hogy a németekkel kapcsolatban készült tanulmányok a németeket idegengyűlölőnek, homofóbnak és antiszemitának mutatják, s olyan országnak, ahol a nők különösen ki vannak téve a pszichológiai erőszaknak (majd megjegyzi, hogy talán csak Skandinávia áll rosszabbul ebben a kérdésben, de az „a viking

⁹⁵ Uo.

⁹⁶ Der gutmütige Deutsche, Spiegel Online, Jan Fleischhauer, 2014.09.09.

örökségnek köszönhető⁹⁷). A szerző leírja, hogy kutatások szerint a németek szörnyen előítéletesek a cigánysággal szemben, a diszkriminációval foglalkozó bizottságok szerint minden harmadik ember tiltakozna, ha cigány szomszédja lenne, mert olyan sztereotípiákat kötnek az emberekhez, mint hogy a cigányság jellemzően szegény, ravasz, és „szereti a gyerekeket”.⁹⁸ A szerző nem érti, miért lenne ez utóbbi olyan aggasztó sztereotípiát, de leírja, hogy a kormány dolgozik azon, hogy küzdjön a megkülönböztetés ellen. Majd a következőt írja:

[Mások szerint] minden németben ott lapul egy kis náci német, aki csakis arra vár, hogy végre megmutathassa igazi arcát (...). Ha épp nem fenyegetjük asszonyainkat, zaklatjuk a menedékkérőket vagy megvetjük a cigányokat, akkor éppen olyan megszorítóintézkedésekkel kínozzuk európai szomszédainkat, hogy attól eláll a lélegzetük.⁹⁹

A szerző számára „meghökkenítő az az angyali türelem”¹⁰⁰, ahogyan a végtelenségig szidott németek elviselik ezeket a megvetéseket, és mindennek ellenére ők „rendíthetetlenül”¹⁰¹ teszik a dolgukat a közjóhoz való hozzájárulásukkal.

Tiltakozás nélkül tűrik, hogy Draghi elvegye megtakarításaikat és támogassa belőle a problémás bankokat, a problémás országokat és a közös valutát (...). A kispolgár és az átlagpolgár panasz nélkül veszi tudomásul, hogy évi nettó 12 milliárd euró eltűnik a brüsszeli közigazgatási apparátusban, amelyekért cserébe olyan törvényeket kap, amelyek betiltják a villanykörtét és csökkentik a porszívók energiáját. Panasz nélkül elfogadja, hogy 10 milliárd eurót fog nyújtani fejlesztési segélyre, bár okkal gyanítja, hogy a pénz nagy része afrikai nagyvállalatok böröndjeibe kerül, amelyeknek a nevét időnként hallja a hírekben óriási büntényekkel kapcsolatban. Nem veszi sértésnek a szolidaritási pótlékot (...), amikor azt olvassa az újságban, hogy egy éven belül megduplázódott a bolgár és román útlevel helyetti német útlevelek száma – csak vállalat von. Szorgalmas

⁹⁷ Uo.

⁹⁸ Uo.

⁹⁹ Uo.

¹⁰⁰ Der gutmütige Deutsche, Spiegel Online, Jan Fleischhauer, 2014.09.09.

¹⁰¹ Uo.

adópolgárunk még csak nem is panaszkodik a képzőművészetek pazar állami támogatása miatt, amelynek fő célja, hogy gúnyt űzzön belőle.¹⁰²

Mindezekért a „fáradhatatlan teljesítményekért” a szerző szerint a német polgár nem vár mást, mint egy kis elismerést és tiszteletet, hiszen a „kedvesség olyan erőforrás, amely megérdemli”¹⁰³ ezt. Mert mi lenne akkor – teszi fel az újságíró a kérdést –, ha egyszer csak úgy döntene egy reggel a német, hogy hagyja, mint a naplopók, hogy más végezze el a munkát, nem adna milliárdokat senkinek, sem más népeknek, sem az UNICEF-nek, sem a Greenpeace-nek, amelyek akkor nem tudnák megmenteni a gyerekeket, a bálnákat és a fókákat.¹⁰⁴

A következő példában Angela Merkel a bolgár miniszterelnökkel való találkozásáról olvashatunk.

Boyko Borissov jóképű férfi... Amikor Angela Merkel mellett sétált át a kancellárián, úgy nézett ki, mint a kancellár testőre. (...) Borissov azt mondta a hallgatóságnak, hogy „az Európai Unió számos országa nevében köszönetet szeretne mondani Németországnak... Mindenkinek ugyanúgy kellene dolgoznia, mint a németeknek”. Merkel elégedetten bólintott, végre valaki, aki megértést mutat.¹⁰⁵

A szövegben jól fellelhetők a koloniális tónus jellegzetességei. Németország mint a jóság megtestesítője áll középen, az alárendelt fél pedig megköszöni Németországnak, hogy olyan, amilyen (jó, keményen dolgozik – szemben másokkal). Merkel elfogadja ezt a gesztust, örül, hogy végre megértik a jóságukat. Az alárendelt fél kizárólag fizikai attribútumaiban jelenik meg a beszámolóban a már-már egzotikus, vonzó férfi képében.

¹⁰² Uo.

¹⁰³ Uo.

¹⁰⁴ Uo.

¹⁰⁵ Romanisches Tandem, Der Spiegel, 2012.01.23.

7.6. A fejezet összefoglalása

Az alábbi táblázat a vizsgált empirikus anyag alapján a következőképpen összegzi a német sajtóban megjelent önreprezentációt. A „milyen” kérdés alatt azokat a tulajdonságokat láthatjuk, amelyek a német sajtó szerint a németeket jellemzik. A „mit tesz/mit nem tesz” oszlopban láthatjuk azokat a cselekvéseket, amelyek a felsorolt tulajdonságokkal együtt teszik ki a német ember „életvilágát”. A „mit érdemelne” oszlopban találhatóak azok a kívánalmak, amelyek az empirikus anyag tanulsága szerint a németeknek járna mindazokért a tulajdonságaikért és viselkedési módokért, amelyek megkülönböztetett pozitivitásukkal a jóság és kivételesség egyedi kombinációjában csak e népben vannak jelen. A negyedik oszlopban ezzel szemben azok a címszavak találhatóak, amelyek mindezen kivételes tulajdonságai ellenére a németet mégsem teszik a leginkább szeretett és elfogadott népek közé a Másik szemében.

Az alábbi felsorolások (4. táblázat) mindegyike implicit módon magában hordozza annak ellentettjét, így igazolódik az a tétel, amely szerint Nyugat-Európa csak a *belső* Másik megteremtésével reprezentálható, hiszen a gyarmati másság szabálya (Chatterjee, 1993) szerinti történelemhamisító mechanizmusa (tehát a negatív, bűnös történesek elhallgatása és a maga köré épített morális fal) nem teszi lehetővé a *külső* Másikkal való összehasonlítást.

4. táblázat: A vizsgált sajtó explicit önreprezentációja

Milyen?	Mit tesz/nem tesz?	Mit érdemelne?	Milyen a német mások szemében a vizsgált média szerint?
mintafiú józan szorgalmas fejlett érett fegyelmezett nosztalgiát érez a német márka iránt felettes-én fáradhatatlan erkölcsileg magasabb rendű objektív racionális felsőbbrendű jó természetű jó angyali türelmű rendíthetetlen jóindulatú	ellenőriz nem vállal közös felelősséget megtakarít fizet mások nyugodt életéért keményen dolgozik adózik útmutatást nyújt reguláz számon kér nyaralás közben is dolgozik segít megóv nem panaszkodik nem sértődik meg tiltakozás nélkül tűr rámutat a felelősségre szigorú játékszabályokat vezetne be	hálát elismerést tiszteletet kedvességet	gyűlölt elviselhetetlen perverz félelem csúnya német arrogáns önző uralkodó szigorú természetű fölényes csodált, de nem szeretett értékelt, de nem megértett idegengyűlölő börtönőr homofób antiszemita pszichológiai erőszakot alkalmaz kis náci

(Saját táblázat az empirikus anyag alapján)

Emellett megfelel az önreprezentáció az európai másság szabályainak (Böröcz, 2006, 2020) is, a lehető legkisebb méretűre csökkentve azt a földrajzi területet, amely megfeleltethető a jóság példa nélküli megjelenésének, vagyis megállapítható, hogy a

német önreprezentáció a németek←EU←(Európa=jóság) összefüggés alapján azonosítják magukat az európai másság szabálya szerint.

A jóság-attitűd mellett meg kell említeni a jó (/morálisan jó) kategorikus imperativusát, amely a „jó európai” megközelítésben jelenik meg az EU diskurzusában. A „jó európai” Galpin (2017) meghatározásában a német önreprezentációban megfigyelhető az ordoliberalizmushoz köthető értékekkel (89. o.). Ahogy arra Bonefeld (2012) felhívja a figyelmet, az ordoliberalizmus több, mint gazdaságpolitikai alapelv, sokkal inkább „az egyéni viselkedés etikai, morális és normatív keretrendszere” (651. o.). Ebben az esetben a német európai identitás alapja a jó európai=jó ordoliberalis (Galpin, 2017: 90), amely összhangban van Max Weber kapitalista szellemiségével mint ethosszal.

Dussel (1993) modernitás-koncepcióját alapul véve a német média beszédmódja szerint a német társadalmat egyfajta fejlett, modernebb civilizációnak gondolja, az „igazi” európainak, míg a dél-európaival kapcsolatban a „civilizálásra szoruló”, fejletlen társadalom képe bontakozik ki.

A vizsgált német sajtó szerint tehát egyértelműen fejlettebb a saját társadalmuk, lényegében egyedüliek a világon, akik a keynesiánus pénznyomtatás helyett az ordoliberalizmus elveihez tartják magukat. Ezt olyan áron is megteszik, ha ezért szétszakad az eurózóna és megszűnik az euró, és minden más tagországnak az ő példájukat kellene követni, ha nem akarnak bajba kerülni és bajba sodorni a felelős német társadalmat. A Bundesbankra úgy hivatkoznak mint az EKB „Über-Ich”-jére¹⁰⁶, amely egyértelmű utalás a német gazdaságpolitika felsőbbrendűségére a többivel szemben. Miután véleményük szerint Draghi szakít a Bundesbank hagyományaival, az EKB így alacsonyabb rendű intézménnyé válik, tiszteletet nem érdemel, erőfeszítéseikért kár, ugyanis a német emberek úgyis jobban szeretik a régi jó német márkát, szívesen kilépnének az eurózónából.

Az ordoliberalis elvek lehetetlenné teszik, hogy veszélyeztetve az árstabilitást és kockáztatva az inflációt támogassák azokat, akik rászorulnak. Azonban „nagyságuk”, felsőbbrendűségük kategorikus imperativuszként kötelezi őket arra, hogy felemeljék, „civilizálják” a Másikat. Ez a német társadalom válságkezelésében a következőt jelentette: támogatást ne várjanak a német adófizetőktől, azonban szívesen adnak tanácsot arra vonatkozóan, hogy hogyan kell változtatni a berögzült viselkedéseken. Az országokra gyakran „gyermekekként” hivatkoznak, akik vonakodnak elvégezni a házi

¹⁰⁶ Ordnungspolitik, was ist das? Der Spiegel, 2012. 02. 15.

feladataikat. A német társadalom tehát hajlandó ezeknek a gyerekes, elhajló országoknak utat mutatni, de ahhoz szükséges, hogy végezzék el a kiadott leckéket (például hajtsák végre a strukturális reformokat, és zokszó nélkül vegyék tudomásul, hogy a kormányoknak nincs beleszólási joguk a saját fiskális politikájuk alakításába).

Dussel (1993) szerint a modernitás-koncepció egyik mítoszeleme, hogy az alulfejlett civilizációknak ugyanazt az utat kell bejárniuk, mint Európának. Ha a határokat a modern és az alulfejlett között az eurózónán belülre helyezzük, akkor a német sajtó hozzáállása egyértelműen tükrözi ezt a mítoszelemet. A déli államoknak először is ugyanannyit kell dolgozniuk, mint a németeknek (a felvetésen belüli „almítosz”, hogy a déli népek és a német társadalom heti munkaideje között hatalmas különbség van a németek javára¹⁰⁷). Emellett nem elkölteni kellene a megkeresett pénzt, nem kölcsönökből kellene finanszírozni az életet, hanem, mint a németek, megtakarításra van szüksége a déli népeknek.

A modernitás-koncepció mítoszelemei közé tartozik, hogy ha a fejletlenebb civilizációk fellépnek a modernitás ellen, akár erőszakot is lehet alkalmazni, hogy az akadályt elgördítsék. Ebben az esetben fizikai erőszakról nem beszélhetünk, de mind társadalomlélektani erőszakról, mind gazdaságpolitikai erőszakról (fiskális kényszerzubbonyról) igen. A bajba jutott európai országok társadalmi megítélése az adósságcsapdában régóta benne levő afrikai államok („kölcöngyarmatok”, „debt colonies”) megítéléséhez hasonlított, és megszűnt az önrendelkezéshez való demokratikus joguk. A német sajtó ezeket az országokat nemkívánatosnak minősítette, feneketlen kútként jellemezte a gazdaságukat és meg akarta szabadítani az eurózónát ezektől az országoktól.

Dussel szerint (1993: 75) az erőszaknak rituális jellege van, a civilizáló hős áldozati szereplővé változtatja a civilizálásra szorulókat. A fentiekhez kapcsolódva a német sajtó (és a német politika) mindenképpen látni akarja az áldozatot a civilizálandó, „fejlesztendő” népektől. S mivel ezek az emberek bűnösök, meg kell váltani az áldozatukat, hogy megszabaduljanak a bűneiktől.

A német sajtó teljes ellenállásával találkozott Draghi, amikor felmerült, hogy kötvényvásárlással segítik a bajba jutott országokat. Felvetődött, ha ezeket az országokat kísérik a bajban, akkor legközelebb is arcátlanul merésszé válnak, és újra

¹⁰⁷ Erről bővebben ld. 5. táblázat, 131. oldal.

meggondolatlanul szórják majd a pénzt és vesznek fel kölcsönöket. Összességében a kiszabott árat (a szenvedést és az áldozatot) meg kell fizetni a civilizáltságért és a morális megtisztulásért cserébe.

Kétféle mozgást láthatunk a német sajtóban: egyrészt kizárást, mivel az eurózóna-tagországok nem kívánatos felét méltatlannak találja arra, hogy velük egy csoportba tartozzanak (inkább kilépnének az eurózónából, csak ne kelljen együtt maradniuk a nekik nem tetszőkkel), másrészt felemelkedést, amely által saját társadalmukat morálisan kiemelik közegéből, mint a jóság és tisztesség megtestesítőjét.

A német sajtó logikája szerint a német társadalom a minta, amilyenné minden más országnak válnia kellene, és lényegében nem talál pozitívumot ezekben az országokban (a gúnyos egzotizálás, vagyis a felbukkanó orientalista beszédmód nem tekinthető pozitívumnak), ebben az esetben a német maga az egész valóságot leképező totalitás, így megjelenik egyfajta „birodalmi ontológia” és hegemon beszédmód (Knezevic, 2015) a sajtóban.

Ebben a dialektikus viszonyban a Másik a totalitás ellentéte, ontológiai értelemben meg sem említendő, kevésbé értékes, másodrendű – szinte nem is kellene, hogy létezzen az Über-Ich világában. A Másik csak akkor fogadható be, ha a Mi modellünket követi, vagyis olyanná válik, mint Mi. Ebben a logikában az EKB hol kívánatos, és olyan, mint Mi, németek, hol nem kívánatos, s a sajtó diszkurzív degradációs mechanizmusa kizárja ebből a morális-ontológiai totalitásból.

8. A FELTÉTELES TÁRSADALMI KIZÁRÁS ÉS BEENGEDÉS MECHANIZMUSAI MARIO DRAGHI MEGÍTÉLÉSE ALAPJÁN

8.1. Az áramlástípusok jellemzői

A vizsgált sajtó és a jegybankelnök kapcsolatából levezethető hierarchizált Európa-kép bemutatására a Böröcz József (2002) által leírt határ mint társadalmi tény fogalmát és az ehhez kapcsolódó informális áramlásintézményeket hívom segítségül. Az áramlások eredménye mindig a bent lévő szándéka szerint érvényesül, s ez egyszerre vezethet feltételes társadalmi kizáráshoz vagy beengedéshez. Jelen vizsgálat alapvető kiindulópontja a német fél mint a morális jó megtestesítőjének szándéka, és az ettől különböző távolságokra lévő Másik fél megítélése. A sajtó viszonyulása a Másikhoz ezek szerint az, hogy a Másik ettől az ideálistól milyen távolságra van, illetve milyen magatartásokat kellene megváltoztatni, és milyen társadalmi tetteket kellene végrehajtani ahhoz, hogy ez a távolság leküzdhető legyen. Ezt az ideális állapotot szinte egyedülként természetesen csak a német társadalom képes elérni, de minden erőfeszítés dícséretet érdemel, amely a német gazdasági erkölcsöket és ideális embertípust igyekszik elérni. Azonban minden ellenállás a sajtó diszkurzív büntetését vonja maga után: hónapokig tartó – akár összehangolt – negatív kampány formájában elmarasztalt, sőt kárhoztatott személyek, országok, régiók eshetnek áldozatul a sajtónak.

A határ mint híd (vagyis vonzásteremtő intézmény) és ajtó (mint nyitó-és záróintézmények) metaforáit használva Böröcz különböző formális és informális áramlásintézményeket mutat be, amelyek közül az empirikus anyagban három informális intézményi mozgást mutatok be: (1) a személyek, (2) a gazdasági tartalmak és (3) a kulturális tartalmak mozgását, és ezek alapján veszem sorra a vizsgált német sajtó Draghival szemben alkalmazott diszkurzív gyakorlatait.

Az empirikus anyag alapján a Draghival szembeni hozzáállás három elkülöníthető szakaszra osztható, amelyek alapján azonosítani lehet a társadalmi ajtózáro- és nyitó folyamatok változásait. Az előző fejezetben bemutatott német önreprezentáció jól érzékelteti, hogy milyen mozgások lehetségesek, ha a belül lévők köre szinte teljesen leszűkül. A határ társadalmi intézményként olyan láthatatlan függönyöket képez, amelyek végül a hatalmi viszonyok sajtóbeli megjelenésének leképeződésével válnak láthatóvá az elemzés során. Az e mechanizmusok mögött fellelhető tendenciák azonban nem vehetők észre könnyen, inkább csak beszivárognak a mindennapi diskurzusokba – például a sajtó segítségével. Ennek azonban súlyos társadalmi következményei lehetnek

a lappangó előítéletességből pillanatok alatt előhívható rasszista megnyilvánulásoktól az ezzel szorosan összefüggő észrevétlen esszencializáló, kvázi-orientalista beszédmódig.

A vizsgált empirikus anyag egyik legmeglepőbb eredménye, hogy nem mutatható ki számottevő különbség a bulvárlap Bild és a Spiegel (illetve más, a téma kapcsán idézett elitsajtó) beszédmódjában. A legnyilvánvalóbban a 2011. és 2012. évben megjelent Draghival kapcsolatos cikkek tanúskodnak arról, hogy a német sajtó összehangoltan (Arlt – Storz, 2011), egymást kiegészítve, egymásra reflektálva jelentette meg cikkeit (ez például abban nyilvánult meg, hogy a Spiegel nem egyszer a Bildet idézte a Draghit lejárató cikkekben), középpontjában a negatív megítélésű Draghival. Ez az összehangolt tevékenység akkor hagyott alább, amikor Draghi átmeneti időre élvezte a vizsgált sajtó bizalmát, ebben az időszakban Draghi a Mi körébe kerülve a bentiek tulajdonságait birtokolta, s mint a „származása” ellenére felmutatható pozitív példa jelent meg a sajtóban.

Az első időszakban Draghi elnökjelölési időszakában a vizsgált sajtó azonnal ellenségesen viszonyult „az olasz” Draghihoz. Érvelését Draghi „származására” fűzte fel, azaz jól kimutatható rassz-jellegű megnyilatkozásokat lehet felfedezni a cikkekben. A rasszizálás azonban megnyitotta a lehetőségét annak, hogy aktiválódjanak ártatlannak tűnő hétköznapi diskurzusok, és a rejtetten rasszista struktúrák nyíltan nyíltan rasszista jelentéssel telítődjenek. Bár a megválasztása utáni rövid időszakban elismerő hangon írtak Draghiról, ennek főként az volt az oka, hogy Draghit a rassz-dimenzió eltérő helyére helyezték, sokkal közelebb állónak mutatták a német mentalitáshoz, és úgy beszéltek róla, mint aki közülük való, német tulajdonságokkal bíró, bizalmat ébresztő és reményteli szakember. E két időszak meghatározó összehasonlító attribútuma kulturális-rassz természetű volt. A harmadik időszakban a negatív viszonyulás a rassz-dimenzióról gazdasági-ideológiai szintre terelődött, amelynek következményeként a déli gazdasági mentalitás és az északi erélyesség különbségeit hangsúlyozta a sajtó.

8.2. A „rassz” mint az ajtó nyitódásának és záródásának oka

Böröcz (2002: 137) ebben az áramlástípusban a következőket jeleníti meg: „negatív etnikai, 'rassz'-, regionális stb. sztereotípiák, a bevándorlók előítéletes ill. -mentes társadalmi fogadtatása, a társadalmi hálózatok hiánya, ill. patológiái, a határokon átívelő

integrációk különféle történeti hagyományai”. E disszertációban a hangsúly az előbbieken, az etnikai, kvázi-„rassz” és regionális sztereotípiák megjelenésének kutatásán van. Az empirikus anyag alapján az első két időszakban a feltételes társadalmi kizárásra, majd beengedésre találunk bizonyítékot, előbbi a társadalmi ajtó záródásával, utóbbi annak nyitódásával egyeztethető össze.

A Draghi mint potenciális elnökjelölt nevének felmerülésével megjelenő diszkurzív gyakorlatok a jegybankár olasz nemzetiségére helyezik a hangsúlyt. Az első cikkek 2010 elején, jóval a megválasztása előtt születtek róla, és fennálltak addig, míg Angela Merkel nyíltan nem támogatta őt. Draghi attól a pillanattól került a viták középpontjába, hogy Axel Weber német jegybankár visszalépett a jelöléstől, ugyanis korábban a német sajtó számára nem volt kérdés a német jegybankár EKB-elnökké választásának sikere. A vizsgált sajtóban szinte hisztérikus reakciókat lehetett olvasni Draghi jelölésével kapcsolatban. A Bild rövid, tömör, az akkor már a válság közepén járó eurózónában azonnal aktiválható esszencializáló, homogenizáló, kvázi-esszencializáló cikkeket közölt Draghiról, amelyben a „származási kérdések” nemcsak erősen jelentek meg, de erősen implikáltak is, hogy az „olaszság” valami nagyon rosszat, sőt, katasztrofálisat jelent a német társadalomra nézve. A déli országok miatt egyébként is felbőszült német sajtó (ld. ezzel kapcsolatban pl. Capucha et al., 2014; Mylonas, 2012, 2014, 2015; Petry, 2013; Rathbun – Powers – Anders, 2018; Tseligka, 2016; Van Vossolle, 2014, 2016) számára Draghi az utolsó döfés volt: a korábban megválasztott portugál alelnök, Vitor Constancio miatt elképzelhetetlennek tartották, hogy az EKB vezetése teljesen a „délieliek” kezébe kerüljön.

Csakúgy, mint a PIGS-narratíva, a „származás” emlegetése, s negatív konnotációk sejtetése vagy konkrét kimondása egy olyan szimbolikus megkülönböztetés, amely az euróválság egészen végigvonul. E megkülönböztetés annak a hegemon narratívának a része, amely segítette a Dél-Európát sújtó megszorító politikák legitimálásában, és abban, hogy e térséget társadalmi fejlődésre alkalmatlan, a megfelelő intézményrendszert befogadni képtelen, így a gazdasági növekedés útjába álló térségként ábrázolják. Draghi mint „ez az olasz”¹⁰⁸ jelent meg a sajtóban, aki semmi esetre sem lehet az EKB elnöke.

A déli mentalitás olyan mélyen ivódott bele a nyugati diskurzusba, hogy szinte észrevétlenül vált például Görögország „balkánivá” és változott meg a hivatalos narratíva a pénzügyi és gazdasági válságról euróválságra, majd pedig szuverén adósságválságra.

¹⁰⁸ ..und dieser Italiener auf gar keinen Fall. Bild, 2010.03.11.

Musliu (2015) mutat rá arra, hogy ez utóbbi narratívában a felelősséget a piacok felelősségének firtatása nélkül lehetett minden további nélkül bizonyos államokra hárítani, miközben a nyugati diskurzusban Görögország EU-s csatlakozásával „európaivá” vált ország az euróválsággal „balkáni” jelzöt kapott. A sajtóban ez idő tájt arról kezdtek cikkezni, hogy „a német: adózik”, amely kijelentés magában implikálja, hogy a Másik – vagyis a „déli” – nem adózik. Az adózó német emlegetése azért meggyőző érvelés, mert bármiféle bizonyíték nélkül tudhatja a német olvasó, hogy a német, szemben a Másikkal olyan, aki adózik, vagyis felelősséget vállal és tisztességesen él. A német emellett képes rámutatni a felelősségre, amelyet a Másiknak is vállalni kell, és olyan „szigorú játékszabályokat vezetne be”¹⁰⁹, amely lehetővé tenné ezeknek az országoknak, hogy megjavuljanak.

A némettel szemben Draghi úgy jelenik meg, mint aki megtestesíti a déli sztereotípiák egész listáját, aki olyan „javíthatatlan” térség szimbolikus alakja, amely eleve velejéig „korrupt” és „kormányozhatatlan” fertő (Musliu, 2015: 36).

...mindenekelőtt: befektetési bankár volt egyszer a Goldman Sachs cégnél. Mellesleg a Goldman Sachs volt az a bank, amelyik 2001-től segített a görögöknek a kétes pénzügyi spekulációikban... Draghi úr (beceneve Londonban 'Super Mario') nem akarja, hogy bármi köze legyen a görög csalókhöz¹¹⁰.

Miközben a német mindig is adózó, tisztességes életet élő állampolgár volt, az olaszhoz kapcsolható szavak a „kétes” és a „spekuláció”, miközben a sajtó nem felejt el összekötni őt a „görög csalókkal”. A szóválasztás („nem akarja... hogy köze legyen”) nyilvánvalóan éppen az ellenkező hatást váltva ki éri el a célját: bár nem akarja, hogy köze legyen, de attól még köze van hozzá. Így, egyszerre két diszkurzív eszközzel a „déli” sztereotípiát is fel lehet erősíteni: a görög csaló, az olasz szintén csaló, s Draghi hiába volt Londonban, attól még olasz csaló marad.

Ahogy arra Ervedosa (2017) rámutatott, a válság az északi és déli országok között mélyen gyökerező kulturális konfliktusokat felszínre hozta. Ezekre talált bizonyítékot a német médiát vizsgálva, s megállapította, hogy az általa vizsgált sajtó a déli társadalmakat a „mi” és „ők” (a Másik), barát és ellenség dichotómia mentén homogenizálja és

¹⁰⁹ „Alle sollten dem deutschen Beispiel folgen”, Frankfurter Allgemeine Zeitung, 2011.02.15.

¹¹⁰ Warum die EZB schon jetzt die Zinsen senkt, Spiegel Online, Florian Diekmann und Stefan Schultz, 2011.11.03.

esszencializálja (Ervedosa, 2017). A sajtó szerint a déli népek: lusták és koszosak, megbízhatatlanok, szexuálisan túlfűtöttek, pazarlók és egyben visszamaradottak. Olyan irracionális viselkedésű emberekként jelennek meg a német sajtóban, akiket kizárólag az érzelmeik vezérelnek (Ervedosa, 2017). Velük szemben a németek szorgalmasak, racionálisan gondolkodnak, takarékosak és modernek. Ennek következtében a déli régiót a németeknek pártfogásába kell venniük, de emellett meg is kell büntetniük negatív tulajdonságai miatt, míg a németeket jutalmazni kell pozitív tulajdonságaiért (Ervedosa, 2017).

A második, rövid támogató periódus Angela Merkel nyílt támogatásától, 2011 áprilisától Draghi első EKB-elnöki döntéséig, 2011 novemberéig tartott, amikor váratlan döntéssel, „dacolva a várakozásokkal”¹¹¹, csökkentette a jegybanki alapkamatot. Amikor már sejteni lehetett, hogy szűkül annak a lehetősége, hogy a német politika számára megfelelő északi (leginkább német) jelölt álljon az EKB élére, és a francia elnök, Nicolas Sarkozy támogatásáról biztosította Draghit – tehát a német-francia konfliktus elkerülése érdekében valószínű volt, hogy Angela Merkel is támogatni fogja, a Bild és a Spiegel óvatosan elkezdett pozitív hangon szólni Draghiról. A vizsgált sajtó Draghit német (Mi) attribútumokkal ruházta fel, és ellentétbe állította Draghi személyiségét az általános közvélekedés szerinti olasz attribútumokkal.

Az olasz ellenattribútumok főként az időszak elején voltak hangsúlyosak olyan szembeállításokkal, mint hogy Draghi nem él fényűző életet, nem szoknyavadász (mint például az akkor elnök, Silvio Berlusconi), nem egy római szerető típus, nem egy bonviván. Ellenkezőleg: Draghi valójában németes tulajdonságokkal bír, már-már azt lehet róla mondani, hogy valójában német, sőt, inkább porosz. Ennek illusztrálásaként a Bild Draghit egy porosz Pickelhaube sisakkal ábrázolta címlapján¹¹², jelezve, hogy Draghi közülük való, befogadták. Ehhez a porosz mentalitáshoz olyan tulajdonságok tartoznak, mint hogy csendes és udvarias, félénk a nyilvánosság előtt, de kemény a munkában, józan és komoly, szigorú és földhözragadt. Szakértőket idézve megállapítja, hogy Draghi jó ember, aki magabiztosan képviseli az érdekeit, és technikailag is kiváló. Draghi mindamelllett, hogy egy „porosz olasz”¹¹³, még valódi kozmopolita is.

Draghi mint ellenpólus jelenik meg, aki semmiben sem hasonlít arra a képre, amit az olaszokról gondolunk. Az olasz sztereotípiát megtestesítője az akkor hatalmon lévő

¹¹¹ ECB cuts interest rates to 1.25%, The Guardian, 2011.11.03.

¹¹² Chancen für Super Mario, Bild Online, 2011.05.11.

¹¹³ Uo.

Silvio Berlusconi volt, akivel szemben Draghi tökéletes ellentétként jelenik meg. Berlusconi volt az olasz, Draghi pedig a német ebben az összehasonlításban. Az első Berlusconi-val történő összehasonlítás egy 2011 februári cikk a Spiegel online kiadásából, ahol a szerző már a cikk címében azonosítja Olaszországot Berlusconi-val. A „Superbanker aus Berlusconi-en” című cikk címe már azt sugallja, hogy az elnök egyenlő Olaszországgal, ezáltal minden, a cikkben leírt negatív sztereotípiát egyben az egész olasz népre jellemző attribútum.

A római Draghi nagyon különbözik vezéréstől, Silvio Berlusconi-től. Csendes és udvarias, barátságos, de hajlamos elzárkózni a nyilvánosságtól. Szinte félénk az emberekkel való érintkezésben, de kemény, mint a szög. Nincs értelme 'hosszú ideig beszélni valamiről és kompromisszumokat kötni, ha csak egy megoldás van' - vallotta nemrég egyik ritka interjúja egyikében. Nem jár glamour partikra, inkább hegyet mászik vagy túrázni megy, ha ideje engedi. Csendes, nyugodt. Nős, két gyermeke van – magánéletéről egyébként keveset tudni¹¹⁴.

Draghi személyiségét úgy is meghatározták, hogy milyen tulajdonságokkal nem bír, s ezek a tulajdonságok egyszerre jelentették a Berlusconi ellentípusát megjelenítő jegybankár személyiségét, és egyszerre az általános olasz-típus kivételes ellenpárját, aki így már nem is igazán tekinthető olasznak. A következő ellentulajdonságok jelentek meg a sajtóban:

Nem jár fényűző partikra. Nem érdeklik a zajos fogadások.¹¹⁵

A kínos szoknyavadász ellentéte, ezért néha „Anti-Berlusconi-nak” hívják.¹¹⁶

Nem keresi a reflektorfényt és ritkán ad interjút.¹¹⁷

Nem egy római szerető.¹¹⁸

Nem egy római bonviván.¹¹⁹

¹¹⁴ Superbanker aus Berlusconi-en, Hans-Jürgen Schlamp, Der Spiegel, 2011.02.21.

¹¹⁵ Uo.

¹¹⁶ Draghi soll den Euro retten, Der Spiegel, 2011.06.24.

¹¹⁷ Uo.

¹¹⁸ DAS ist der neue Mister Euro. EU-Finanzminister schlagen den Italiener als neuen EZB-Chef vor, Das Bild, Nikolaus Blome, 2011.05.17.

¹¹⁹ Uo.

Az akkor még kérdéses jelöltség idején Draghit már az esélyesek között emlegették, miután a német jegybankár visszalépett a jelöléstől. Ekkor mint a nemzetközi pénzügyi világ támogatója jelenik meg Draghi, akivel szemben a német még bizalmatlan, de külső vélemények szerint „lenyűgöző”, „intelligens”, „kiváló” szakember¹²⁰.

Kozmopolitának mondják. (...) Az introvertált 63 éves Draghit „Super Marioként” tisztelik.¹²¹

Ugyanakkor felhívják a figyelmet Berlusconival való konfliktusos kapcsolatára.

Gyakran kerül konfliktusba a szédületes és pazar Silvio Berlusconi miniszterelnökkel.¹²²

Azonban a miniszterelnökkel való konfrontációi nem jelentik azt, hogy Draghi ne lenne egyébként olasz.

Az elismert Draghinak csak egyetlen hibája van, a rossz útlevele. Ezért lehet, hogy ez az olasz nem kerül az EKB élére.¹²³

Miközben Draghi rossz hírű országból jön, így még bízhattak abban, hogy mégsem kapja meg a szükséges támogatást, a többi jelöltről is szó esett.

A közelmúltban többször is felmerült a találgatás a finn Erkki Liikanenről vagy a luxemburgi Yves Merschről mint ígéretes jelöltekről. Mivel tisztességes országokból jönnek.¹²⁴

2011 áprilisában – miután Angela Merkel a nyilvánosság előtt támogatta Draghi jelölését – a Bild újságírója, Nikolaus Blome közölt egy részletes elemzést a Spiegel februári cikkére építve a gondolatait. „So deutsch ist der neue EZB-Chef¹²⁵” című cikkében

¹²⁰ Superbanker aus Berlusconi, Hans-Jürgen Schlamp, Der Spiegel, 2011.02.21.

¹²¹ Zweifel an Super-Mario, Der Spiegel, 2011.05.02.

¹²² Superbanker aus Berlusconi, Hans-Jürgen Schlamp, Der Spiegel, 2011.02.21.

¹²³ Uo.

¹²⁴ Uo.

¹²⁵ So deutsch ist der neue EZB-Chef. Nikolaus Blome, Das Bild, 2011.04.29.

Draghi vélt személyiségjegyeit felsorolva, központi kérdésként teszi fel a cikk írója, hogy mennyire német az elnökjelölt. „Második pillantásra” az újságíró már inkább németnek, sőt, poroszsnak látja a szüleit korán elvesztő, a jezsuiták által felkarolt Draghit, akinek a beceneve (Super Mario) ezúttal már pozitív kontextusban bukkan fel.

Szigorú: Draghi korán elvesztette apját és anyját, s kiváló jezsuita iskolába ment. A szigorú tanárok példaképévé váltak, kapcsolatuk a mai napig megmaradt. Draghi (becenév: „Super Mario”) közgazdász doktori fokozatot szerzett két amerikai Nobel-díjas mellett az USA-beli MIT-n és Cambridge-ben.¹²⁶

Miután a szerző megemlíti doktorátusát, emlékezteti az olvasót a Frankfurter Allgemeine Zeitungban adott interjújára, amelyben Draghi a német gazdaságpolitikát dicsérve arról beszélt, hogy „mindannyiunknak követnie kell Németország példáját”¹²⁷.

Draghi méltatta a német fiskális politikát, és többször is hangsúlyozta az árstabilitás fontosságát. Ezzel a megközelítéssel az olasz még mindig az utolsó akadályok egyikét próbálja elhárítani: nemzetiségét. Olaszország és az árstabilitás továbbra is ellentmondást jelent egyesek számára. Időközben azonban úgy tűnik, hogy sikerrel jár a megközelítésével. A közelmúltban még a Bild is az EKB ’legnémetebb jelöltjeként’ mutatta be. A Draghi által megtestesített ’porosz erényekre’ utalva a lap még egy szöges [Pickelhaube] sisakot is tett a fejére.¹²⁸

A ’porosz olaszt’ megelőzi a hírneve¹²⁹.

Draghi nemcsak a német gazdaságpolitikát méltatja, hanem emellett még „nagyon magabiztos, nagyon nyugodt és technikailag kiváló”¹³⁰, aki féltve őrzi magánéletét.

HŰSÉGES. Szinte semmit nem tudni a magánéletéről. Felesége, Maria Capello az angol irodalom szakértője, egy fia van és egy lánya¹³¹.

¹²⁶ So deutsch ist der neue EZB-Chef. Nikolaus Blome, Das Bild, 2011.04.29.

¹²⁷ Alle sollten dem deutschen Beispiel folgen, Frankfurter Allgemeine Zeitung, 2011.02.15.

¹²⁸ Chancen für Super Mario, Bild Online, 2011.05.11.

¹²⁹ Erster Tag für „Super-Mario“. Mario Draghi übernimmt die Amtsgeschäfte, Bild, 2011.11.01.

¹³⁰ Uo.

¹³¹ Uo.

FÖLDHÖZRAGADT. A zajos fogadások nem érdeklik. Ha muszáj is ott lennie [olasz] jegybankelnökként, elsőként távozik. Izgalommentes hobbi: hegyi túrázás.¹³²

Draghi jó tulajdonságai így kapcsolódnak össze a német tulajdonságokkal. Keményen dolgozik, józan és szorgalmas, rendíthetetlen és fáradhatatlan, egy igazi mintafiú, már nem olasz, hanem németes (porosz), egy tiszteletbeli német szakember¹³³. Nikolas Sarkozyt idézve¹³⁴ a Spiegel kiemeli, hogy Draghi „jó ember”, aki a leginkább német a jelöltek között.¹³⁵ A következő példában látható, ahogy egy oda nem illő tulajdonsággal keverve torzítja a cikk a széleskörű szakmai elismertséget.

ELTÖKÉLT: az EU pénzügyminiszterei és a jegybankárok sokat dicsérik a csendes olaszt, aki szeret elegánsan öltözni.¹³⁶

Az öltözködésével több cikk is foglalkozik, ebben az időszakban azt emelve ki, hogy az olasz stílushoz képest Draghi inkább az elegáns brit vonalat képviseli (tehát nemcsak a szakmában tudott magasra jutni Londonban, hanem a stílusa is formálódott).

Csendes olasz, aki szereti az elegáns brit ruhákat.¹³⁷

Nemcsak elismert és elegáns, de szerény is. A hangos olasz mentalitással, a feltűnő, színes-zajos életmóddal ellentétben Draghi csendes, szerény és nem keresi a nyilvánosságot.

Társai dicsérik szerénységét: a volt jezsuita hallgató saját táskáját hordja, és nem veszi magát körül emberekkel, ha utazik.¹³⁸

¹³² Erster Tag für „Super-Mario“. Mario Draghi übernimmt die Amtsgeschäfte, Bild, 2011.11.01.

¹³³ So deutsch ist der neue EZB-Chef. Nikolaus Blome, Das Bild, 2011.04.29.

¹³⁴ Chancen für Super Mario, Bild Online, 2011.05.11.

¹³⁵ So deutsch ist der neue EZB-Chef. Nikolaus Blome, Das Bild, 2011.04.29.

¹³⁶ Uo.

¹³⁷ DAS ist der neue Mister Euro. EU-Finanzminister schlagen den Italiener als neuen EZB-Chef vor, Das Bild, Nikolaus Blome, 2011.05.17.

¹³⁸ Uo.

Inkább a színpalak mögött, csendben dolgozik.¹³⁹

Amikor 2011 novemberében Draghi elfoglalta elnöki pozícióját az EKB-ban, egyik első lépéseként a németek számára támadó gazdaságpolitikai döntést hozott, amely után a vizsgált sajtóban teljes mértékben elfordultak Draghitól, és ettől kezdve a bizalomvesztés képe bontakozott ki vele kapcsolatban. A jellemző hozzáállás és központi gondolat az, hogy Draghi, a vonzó olasz valójában egy ravasz diplomata, aki rugalmasan kezeli a németek által oly fontos gazdaságpolitikai irányokat és a Bundesbank hagyományát. Itt olyan emberként jelenik meg, aki mindenkinek azt mondja, amit hallani akar, de valójában a „déliel” támogatója, akiben már nem is bíznak a német állampolgárok.

Draghi elődjét, Jean-Claude Triche-t keményvonalasnak tartották... Utódjának, Draghinak – becenevén Super Mario – még nincs ilyen hírneve. A kritikusok gyanúsán figyelték a Goldman Sachs befektetési bank korábbi magas rangú vezetőjét, az olasz 'berlusconiai' férfit...¹⁴⁰

Ismét visszatért a Berlusconihoz való hasonlítás, „Berlusconiában” ezúttal negatív kontextusba helyezve Draghit. A Super Mario jelző is újra negatív implikációkkal jelenik meg, és a szakmai elismertségéből ezúttal a kritikus hangokat emeli ki a sajtó.

A Bundesbankban „befektetési bankárnak” nevezik Draghit.¹⁴¹

Draghi ezúttal már nem a nemzetközi elismertségben fürdőző, a szakma szerinti lenyűgöző intelligenciával rendelkező, hatalmas szakmai tapasztalattal bíró jegybankár, hanem egyszerűen „befektetési bankár”, akinek a Bundesbankban nincsen megbecsülése.

A 64 éves férfi 2002 és 2005 között a Goldman Sachs International alelnökeként dolgozott, és az európai üzletágért volt felelős. A bank állítólag segítette Görögországnak elrejteni az ország hatalmas költségvetési hiányát. Görögország

¹³⁹ DAS ist der neue Mister Euro. EU-Finanzminister schlagen den Italiener als neuen EZB-Chef vor, Das Bild, Nikolaus Blome, 2011.05.17.

¹⁴⁰ Warum die EZB schon jetzt die Zinsen senkt, Spiegel Online, Florian Diekmann und Stefan Schultz, 2011.11.03.

¹⁴¹ Der Riss, Sven Böll, Martin Hesse, Christian Reiermann, Michael Sauga, Anne Seith, Der Spiegel, 2012.03.05.

csak így csatlakozhatott az euróhoz. Azonban Draghi még mindig tagadja, hogy tudott a vitatott üzletről.¹⁴²

A fenti idézet jól érzékelhető kettős, bizonyíték nélküli feltételezésen alapul. Miközben először egy tényt állít, a következő mondat egyszerre egy feltételezés („állítólag segített”), majd az „elrejtteni” szó használatával bűncselekményre utaló állítás, amely szerkezetileg nem kapcsolódik az előző mondathoz. Azonban az olvasó könnyedén összeköti a kettőt, amely szerint Draghi mint az európai üzletágért felelős bankár segített elrejtteni a görög költségvetési hiányt. Az utolsó mondat Draghit már mint védekezni kényszerülő bűnöst állítja be, aki tagadja, hogy tudott volna a fentiekről.

A Spiegel még ugyanezen a napon egy másik cikkben is foglalkozik vele, szintén „szóbeszédre” építve a Draghi ellen felépített érvelését:

Azt suttojják, hogy Draghi a déliek gondolkodásmódját támogatja.¹⁴³

Nem véletlen az időpont és a jegybankártól való teljes elzárkózás, néhány nappal korábban hangzott el ugyanis Draghi híressé vált „whatever it takes”¹⁴⁴ mondata egy londoni befektetői konferencián, amely sokak szerint a fordulatot jelentette a válság kezelésében. Az egyik hírportál szerint az elnök „elhagyta szokásos visszafogottságát, és meglepte a piacokat az euró szenvedélyes védelmével (...) és kötelezettséget vállalt arra, hogy mindent megtesz annak érdekében, hogy megóvja [az euró] jövőjét.”¹⁴⁵ A vizsgált sajtó azonban kevésbé volt megértő Draghival szemben, akiről mint mesterkéltn diplomataról írtak, akiről „úgy tűnt, megvan benne mindaz, ami ahhoz kell, hogy a béke angyalává váljon az euróválságban,”¹⁴⁶ ehelyett inkább „saját hatalmát maximalizálta”¹⁴⁷.

¹⁴² Ombudsmann prüft Draghis Lobby-Mitgliedschaft, Spiegel Online, Sven Becker, Andreas Macho, 2012.07.30

¹⁴³ Draghi's Pledge ECB Divided over Efforts to Save Euro, Spiegel Online, Sven Böll, Michael Sauga, Anne Seith, 2012.07.30.

¹⁴⁴ Verbatim of the remarks made by Mario Draghi Speech by Mario Draghi, President of the European Central Bank at the Global Investment Conference in London 26 July 2012

¹⁴⁵ Bundesbank still opposed to ECB bond buying, The Globe and Mail, 2012.07.27.,

¹⁴⁶ Draghi's Pledge ECB Divided over Efforts to Save Euro, Spiegel Online, Sven Böll, Michael Sauga, Anne Seith, 2012.07.30. raghi's Pledge

¹⁴⁷ Uo.

A vonzó olasz úgy beszélt mindenkivel, hogy úgy érezze, az ő oldalán áll. A német médiának adott interjúkban ritkán felejtett el idézni egy-egy fontos Bundesbank-képviselőt. És amikor dél-európai politikusokkal találkozott, az az érzés támadt, hogy rugalmasabban fogja értelmezni az EKB szabályait, mint a németek. Draghi diplomáciai modora és sztoikus objektivitása Weidmannhoz is hasonlatossá tette. Draghi ravasz diplomáciája sikeres volt... Úgy dolgozott, hogy (...) Németország és Franciaország is elégedett legyen, miközben maximalizálta saját hatalmát.¹⁴⁸

A Stern felmérése szerint a polgárok 42 százaléka alig vagy egyáltalán nem bízik Mario Draghiban... Csak a németek 18 százaléka értékeli, 31 százalék nem ismeri Draghit, további 9 százaléknak nincs véleménye róla. Ez azt jelenti, hogy a válaszadók viszonylagos többsége elutasította az EKB vezetőjét.¹⁴⁹

A német Keresztényszociális Unió (CSU) vezetője, Alexander Dobrindt nem sokkal később már pénzhamisítónak nevezte Draghit, s a vizsgált Bild és Spiegel két hónapon belül több alkalommal¹⁵⁰ folyamatosan emlékeztette az olvasóit a politikus szavaira.

Draghi pénzhamisító... Dobrindt azzal vádolta meg Draghit, hogy az EKB-t használja arra, hogy „pénzt juttasson az észak-európai istállóból a déli deficitig”.¹⁵¹

Emellett megjelent a gúnyos hangnem is a cikkekben, amelyre egy 2012-ben odaítélt média-díj adott alkalmat.

¹⁴⁸ Draghi's Pledge ECB Divided over Efforts to Save Euro, Spiegel Online, Sven Böll, Michael Sauga, Anne Seith, 2012.07.30. raghi's Pledge

¹⁴⁹ Deutsche misstrauen Draghi, Spiegel Online, 2012.09.06.

¹⁵⁰ CSU beleidigt Draghi als "Falschmünzer Europas", Spiegel Online, 2012.08.26. Der Streit um den Kurs in der Griechen-Krise Eskaliert Euro-Radau!, Bild, 2012.08.27. CSU wehrt sich gegen Dobrindt, Bild, 2012.08.27. Debatte über griechisches Euro-Aus "Zu dem Dobrindt fällt mir nichts mehr ein", Spiegel Online, 2012.08.27. Konvent und Chaos, Spiegel Online, Jakob Augstein, 2012.08.27. Euro-Kurs-Streit in CSUPartei außer Kontrolle, Spiegel Online, Philipp Wittrock, 2012.08.27. Seehofer stützt Dobrindt, Spiegel Online, 2012.08.29. Umstrittener EZB-Chef Draghi will sich im Bundestag rechtfertigen, Spiegel Online, 2012.09.14. Guter Draghi, böser Draghi, Spiegel Online, Severin Weiland, 2012.10.24. Draghi Almighty. Why ECB Bond-Buying Plans Undermine Democracy, Spiegel Online, Armin Mahler, 2012.09.10.

¹⁵¹ Draghi Almighty. Why ECB Bond-Buying Plans Undermine Democracy, Spiegel Online, Armin Mahler, 2012.09.10.

Este nagy dicséretet kapott a legjobb euróbankár. Draghi megkapta az M100 Média-díjat Potsdamban. Tavalý... a kínai blogger, Zhao Jing kapta, 2010-ben a Mohammed karikaturista, Kurt Westergaard.¹⁵²

A következő időszakban a hangsúly a rassz-dimenzióról gazdasági-ideológiai szintre terelődött, s a vizsgált sajtóban javarészt a déli gazdasági mentalitás állt a középpontban, összehasonlítva az északi fegyelmezett, racionális gazdasági magatartással.

8.3. Az áruk, pénz, tőke és befektetés jellemzői mint ajtónyitó és –záró mechanizmusok

A következőkben Böröcz (2002) alapján a „Védegyelet” típusú piacvédő mozgalmak és mentalitás, a gazdasági idegengyűlölet, a határokon átívelő integráció története áramlástípusa alapján a gazdasági idegengyűlölet ajtózáró mechanizmusait és a gazdasági-ideológiai kapcsolódások ajtónyitó mechanizmusait vizsgálom a sajtó Draghihoz való viszonya alapján.

A korai időszakban (2010 elején) még Axel Weber német jegybankár jelölése volt az egyetlen perspektíva a vizsgált sajtótermékek szerint, miközben Webernek valójában nem volt nemzetközi támogatottsága, Jean-Claude Juncker, az Eurócsoport akkori vezetője például határozottan ellenezte Weber kinevezését¹⁵³.

Az euró billeg, így az Európai Központi Banknak úgy kell állnia, mint egy német tölgynek. Olyannal, mint Axel Weber elnök. A férfi kemény valutában nőtt fel. Német márkával. Németországban korán meg kellett tanulni, hogy a kemény valuta államkérdés.¹⁵⁴

Eközben a sajtóban Draghi olasz állampolgársága volt a legfőbb indok, hogy ellenezzék kinevezését, s a cikkek jelentős részében az olasz gazdasági mentalitás állt a középpontban. Az írások arra emlékeztették az olvasót, hogy a líra, az olaszok egykori valutája az a pénznem, amely valaha végtelen sok nullából állt (utalva ezzel a

¹⁵² Auszeichnung für Euro-Banker Draghi, Bild, 2012.09.06.

¹⁵³ Juncker stellt sich gegen Weber als EZB-Präsidenten, Spiegel, 2010.02.16.

¹⁵⁴ Warum dieser deutsche EZB-Chef werden muss..., Bild, Oliver Santen, 2010.03.11.

hiperinflációt magában rejtő veszélyekre, ami miatt aggódnia kell a németeknek), tehát olasz jegybankár biztosan nem lehet az euró legfőbb védelmezője.

Ő Mr. Euró, aki garantálja a valutánk jólétét; aki kezeli a jó stabil német márka örökségét.¹⁵⁵

A gúnyos hangnem és a heves tiltakozás váltogatta egymást a cikkekben, amelynek alapja az olaszok – csakúgy, mint más déli népek – korrupt és szabályozatlan életvitele állt. A Spiegel elemzésében az olasz bankrendszert agyafúrt állami kaszinónak bélyegezve írta a következőket:

Draghi atya [Vater Draghi] már születésekor, 1947-ben nap mint nap a Róma közepén, a Via Nazionale-n lévő hatalmas, stukkós „Palazzo Koch”-ba járt nap mint nap, és segített megszervezni az olasz állam pénznyomtatását.

Az olasz állami bank hírneve persze gyakran volt kissé kétes: spekulációs buborékok, inflációs pukkanások, valutaválságok kezdődtek itt; (...) például az élethossziglan megválasztott pápák a politikában ügyeskedtek, és alattomosan tárgyaltak a bank munkatársaival (...) ¹⁵⁶

A fenti részlet mind szóhasználatában, mind a maffiafilmekhez hasonlító példáiban zsigeri sztereotípiákat szabadít fel az olvasóban. A vallás és pénzügyek maffiaszerű keveredésére való többszöri utalás elemi módon, Coppola-i felvillanásokkal esszencializálja az olasz létformát, megkérdőjelezve, hogy egy olasz képes lehet-e felelősséget vállalni a közös valuta stabilitásáért.

Dainotto (2011) foglalkozik az EU-csatlakozás azon paradoxonával, amely szerint a csatlakozó, eleve problémás országok hogyan válnak belső Másikká, negatív ellenpólussá az „európaivá” válni akarásukban, hogyan fejlődik ki ebben a folyamatban egy belső, eurocentrikus gondolkodás és a fennsőbbrendűség érzete. Az olasz EU-csatlakozás eufóriájáról és egyben szorongásáról írva Dainotto (2011) azt a kettős érzést próbálja megfejtetni, amely az „európai” szemmel tökéletlen olasz identitást egy pillanat

¹⁵⁵ Wer passt jetzt auf unseren EURO auf? Bild, Jan W. Schäfer, 2011.02.11.

¹⁵⁶ Superbanker aus Berlusconi, Hans-Jürgen Schlamp, Der Spiegel, 2011.02.21.

alatt rombolta le, miközben az olasz társadalom a csatlakozás pillanatában – egyetlen rövid pillanatra – képes volt elhinni, hogy végre egyenrangúvá válhat a belső Európával.

Azonban ezt az euforikus hangulatot felváltotta a kitaszítottság érzése, a sajtó „későn érkezett Giovannikról” írt, és szalagcímekben jelentek meg az északi jó és tisztességes és a déli rossz, korrupt országokra való utalások, feltéve a kérdést, hogy vajon „Európa” megfertőződött-e a déliekkel (Dainotto, 2011). A különbség az északi józan ész és a sziesztázó déli mentalitás között kiéleződött, utóbbiak mediterrán szindrómájáról értekezve, akik csupán árnyékai az északi országoknak. Ez az „európai” lét egyszerre a bent- és a kintlét állapota, a bölcs és erényes, valódi Európa mögött egy fertőző gócpont, amely nevéhez hűen disznó (ld. PIGS), és ez akkor sem változik, ha a határok megnyílnak (Dainotto, 2011). A következő részletek – is hasonló implikációkkal – ugyanezt a tudásanyagot aktivizálják az olvasóban:

A líra embere... Emlékeztetésképpen ez volt az a valuta végtelenül sok nullával...
Ez nem lehet igaz!¹⁵⁷

Mamma mia, az olaszoknak az infláció ugyanúgy az élet része, mint a paradicsomszós és a tészta!¹⁵⁸

Bourdieu (1984) szerint ha egy személynek, csoportnak vagy társadalomnak negatív jellemzőket tulajdonító narratíva jelenik meg, az segíti az alárendeltség és az anyagi hátrányok elfogadtatását. Ezt erősíti fel a PIGS-címke, amely az angolszász pénzügyi szaksajtóból került a mainstream médiába (Capucha et al. 2014), és egy sor morálisan negatív feltételezést von maga után (lustaság, pazarló életvitel, a távlati gondolkodás hiánya).

Szakértők a legnagyobb euróadósság-gyártókat PIIGS-nek (disznók) hívják. A rövidítés Portugáliát, Olaszországot, Írországot, Görögországot és Spanyolországot jelenti, Nagyszerű, megbízható EKB lenne, ahol Európát a két legrosszabb adósságú ország képviselné...¹⁵⁹

¹⁵⁷ Wer passt jetzt auf unseren EURO auf? Bild, Jan W. Schäfer, 2011.02.11.

¹⁵⁸ Uo.

¹⁵⁹ Neustart im Rennen um die Trichet-Nachfolge, Werner Mussler, Stefan Ruhkamp, 2011.02.11.

Nem ártatlan szójátékról van szó, sokkal inkább arról, hogy erkölcsi magyázatot találjanak arra, hogy miért sújtotta jobban a déli országokat a válság, mint a többi országot (Capucha et al. 2014).

[Draghi] 2006 óta az olasz jegybank elnöke. Az elődjével szemben pedig az olasz ügyészség nyomoz.¹⁶⁰

Dainotto (2011) közvetlen párhuzamot lát a Globális Dél és a belső déli Másik logikájában, a kettőt egymástól elválaszthatatlannak ítélve azzal a kitétellel, hogy különbség van a kettő pozíciója között, s míg az utóbbi radikálisan kívül reked, az európai dél gyarmati dominanciája vele szemben történelmi tény, az „első világ” privilégiumaiból részesülve.

Az euróválságban „a déli” („Südländer”) országok közös diszkurzív lealacsonyító mechanizmusát lehet felfedezni, ugyanis a relatív hatalmi viszonyok és aszimmetria leírásával kapcsolatban nem véletlenül használják a kutatók a koloniális diskurzusokkal kapcsolatos párhuzamot (pl. Dainotto, 2011; Ervedosa, 2017; Musliu, 2015). 2010-ben például a Bild nyílt levelet tett közzé az akkori görög miniszterelnöknek, George Papandreou-nak címezve:¹⁶¹

Tisztelt Miniszterelnök Úr!

Ha ezt olvassa, akkor az ön országától eltérő országba lépett be. Németországban van. Itt 67 éves korukig dolgoznak az emberek és nincs 14. havi fizetése a köztisztviselőknek. Itt senkinek nem kell ezer euró hálapénzt fizetnie azért, hogy időben kórházi ágyhoz jusson. A benzinkútjainkon van pénztárgép, a taxisok adnak nyugtát, a gazdák pedig nem csalják ki az uniós támogatások millióit nem létező olajfákkal. Németországnak is magas adósságai vannak, de ezeket rendezni tudjuk. Ez azért lehet, mert korán kelünk, és egész nap dolgozunk. (...)

Mi barátkozni akarunk a görögökkel. Ezért az eurózónához való csatlakozás óta Németország 50 milliárd eurót adott az országának. (...)

Ha válaszolni akar, válaszként nem kell pénzt költenie...

¹⁶⁰ Neustart im Rennen um die Trichet-Nachfolge, Werner Mussler, Stefan Ruhkamp, 2011.02.11.

¹⁶¹ Provocative open letter from German «Bild» to the Greek Prime Minister – Letter response to Merkel by the Federation of Greek Communities in Germany, 2010.03.06.

A német sajtó válságdiskurzusának része a görög lustaságra alapozott narratíva, és annak ellenére terjedt el ez a propaganda, hogy a számok egészen mást mutatnak (5. táblázat).

5. táblázat: Átlagos éves valóban ledolgozott órák száma munkavállalónként

Foglalkoztatottság	Teljes foglalkoztatottság										
	Éves										
Gyakoriság	Órák										
Egység	Évek										
Évek	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Ország											
Franciaország	1 531	1 532	1 515	1 537	1 543	1 531	1 540	1 546	1 541	1 526	1 518
Németország	1 443	1 432	1 453	1 454	1 447	1 405	1 426	1 427	1 408	1 397	1 400
Görögország	1 974	2 025	2 015	2 001	1 997	1 973	1 931	1 950	1 990	1 997	1 949
Olaszország	1 815	1 811	1 812	1 818	1 807	1 775	1 777	1 773	1 734	1 719	1 716
Portugália	1 748	1 750	1 739	1 755	1 743	1 743	1 746	1 724	1 708	1 718	1 725
Spanyolország	1 740	1 724	1 714	1 701	1 710	1 716	1 706	1 711	1 697	1 690	1 691
OECD országok	1 798	1 794	1 792	1 790	1 788	1 753	1 772	1 772	1 770	1 766	1 768
Európai Unió 27	1 657	1 653	1 651	1 653	1 651	1 627	1 632	1 632	1 615	1 605	1 605
Euró-zóna	1 620	1 616	1 617	1 620	1 616	1 591	1 595	1 595	1 578	1 567	1 566
Ciprus	1 879	1 847	1 833	1 862	1 868	1 847	1 845	1 847	1 845	1 810	1 815

(Forrás: OECD, 2022)

Az OECD adatai szerint tehát az átlagos éves valóban ledolgozott órák száma munkavállalónként tendenciózusan a legmagasabb Görögországban, és ha a „PIGS” országokat összehasonlítjuk Franciaországgal és Németországgal, az derül ki, hogy e listán a fenti időtartamban (és a legutóbbi 2020-as adatig) magasan Görögország vezet, az utolsó helyen Franciaországot követve Németország áll. Mind a négy „PIGS” országban magasabb ez a szám mind az Európai Unió 27 államánál átlagban, mind az euró-zóna átlagában. Emellett Görögország, Ciprus és Olaszország munkavállalói az OECD országok átlagánál is többet dolgoznak. A fenti táblázat nemcsak a válság időszakát mutatja be, hanem a válságot megelőző éveket is 2004-től.

A következő táblázat az átlagos éves béreket mutatja ugyanebben az időszakban.

6. táblázat: Éves átlagbérek*

Év	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Ország											
Franciao.	34 968	35 390	35 785	35 916	35 847	36 987	37 734	37 666	37 910	38 230	38 493
Németo.	37 773	37 910	37 902	37 787	37 956	37 964	38 296	39 069	39 590	39 963	40 633
Görögo.	20 775	20 706	20 952	20 956	20 632	21 606	20 619	19 311	18 187	16 999	16 929
Olaszo.	30 042	30 442	30 631	30 620	30 581	30 815	31 080	30 579	29 612	29 707	29 820
Portugália	18 583	18 482	18 081	18 201	18 141	18 979	18 902	18 442	17 650	17 985	17 675
Spanyolo.	26 808	26 924	26 795	27 086	28 043	29 808	29 526	28 999	28 187	28 189	28 102

*Az adatok 2021-es konstans árakon és euróban értendők.

(Forrás: OECD, 2022)

Az OECD adatai szerint 2004 és 2014 között Németország vezeti a listát kétszer annyi átlagkeresettel, mint az utolsó helyen álló Portugália, második helyen Franciaország áll. Görögország Portugália előtt az utolsóelőtti helyen található a két vezető hatalom és a „PIGS” országai között. Németország átlagos éves bérei az adatok alapján: 2004-ben az éves átlagkereset 37 773 euró volt, míg 2014-ben 40 633 euróra növekedett, amely 7,6% százalékos növekedés. Görögország átlagos éves bérei az adatok alapján: 2004-ben az éves átlagkereset 20 775 euró volt, amely 2014-re 16 929 euróra csökkent, amely 18,5% százalékos csökkenés tíz év alatt 2021-as konstans árakon számolva.

Angela Merkel (EU-Observer, 2011) szerint a feladat azonban nem kevesebb, mint hogy „mindenkinek meg kell próbálni egy kicsit ugyanazt az erőfeszítést tenni”, kiemelve, hogy fontos, hogy Görögországban, Spanyolországban vagy Portugáliában ne tudjanak a németországi gyakorlatnál hamarabb nyugdíjba vonulni az emberek. A közös valuta szerinte nem jelentheti azt, hogy egyes országok nagyobb szabadságot élvezhetnek másoknál, mert ebben a helyzetben a nagyobb erőfeszítést mutató országok nem fogják szolidaritásukról biztosítani ezeket a társadalmakat (EU-Observer, 2011). Draghi feladata pedig az, hogy bizonyítsa függetlenségét (különösen az olasz kormánnyal szemben).¹⁶²

Merkel meg akarta akadályozni, hogy Draghi kerüljön az EKB élére, mert attól tartott, hogy nehezen emésztenék meg a németek, ha egy adós ország képviselője lenne az euró legfőbb öre.¹⁶³

A kormánykoalíció képviselői nem igazán lelkesek, hogy a nagy adóssággal rendelkező Olaszország juttat egy embert a jegybank élére. „Draghi nem rossz ember” – Klaus-Peter Willsch CDU költségvetési politikus –, de megválasztása „pusztító” jel lenne.¹⁶⁴

Olaszország végül is a PIIGS néven ismert, erősen eladósodott euróövezeti országok hírhedt csoportjához tartozik.¹⁶⁵

¹⁶² Der letzte Falke, Der Spiegel, Peter Müller, Christian Reiermann, Michael Sauga, Christoph Schult und Anne Seith, 2011.09.26.

¹⁶³ Merkel signalisiert nun doch Zustimmung für Draghi, Der Spiegel, 2011.05.11.

¹⁶⁴ So deutsch ist der neue EZB-Chef. Nikolaus Blome, 2011.04.29.

¹⁶⁵ Merkel Still Trying to Block an ECB President Draghi, Der Spiegel, 2011.05.06.

A morális hiányosságok és politikai hibák folyamatos diszkurzivitásban tartása teljes mértékben elfedi az EU gazdasági integrációs modelljének hibáiból fakadó hibákat, és minden hibát a déli országokra lehet fogni (Capucha et al., 2014, Mylonas, 2012): az alacsonyabb termelékenységre, a munkavállalói lustaságra, a túlköltekezésből adódó magas államadósság-szintre való hivatkozás az empirikus adatok bizonyítékaitól függetlenül, párhuzamosan kialakuló hamis, torz érvelés (bővebben Capucha et al. 2014).

Miközben az elnökjelölt Draghi kapcsán a sajtó nem győzte hangsúlyozni, hogy a déli országok hírhedt csoportja képes lenne saját pénzügyi kultúráját szétterjeszteni az egész övezetben, az olvasót félelemben tartva a pénzüg miatti aggodásban fejeződik ki a Draghi iránti ellenszenv. Emellett nemcsak arról van szó, hogy Draghit alkalmatlannak találják erre a posztra, hanem arról is, hogy ki fogja eldönteni a leendő elnök személyét.

A cikkek kiemelik, hogy Draghi, az olasz jegybank akkori elnökének elődje ellen korrupciós eljárás folyik, azt sugallva, hogy akár Draghi is lehet olyan, mint az elődje, hiszen ő is olasz, aki ráadásul – úgy hírlik –, részt vett a görögök elleni kétes pénzügyi spekulációkban a Goldman Sachs-nál befektetési bankárként dolgozva. A görögök és a többi adós állam neve eleve a PIGS, amelybe azok az országok tartoznak, amelyek az EU euróadósság-gyártói. A németeknek tehát meg kellene akadályozni Draghi elnökké választását, mert az „EKB elnök kinevezése politikai döntés, amelynek Berlinben és Párizsban kell eldőlnie”¹⁶⁶, ráadásul „a fontos politikusok Berlinben és Münchenben vannak”.¹⁶⁷

A hangnem megváltozik a második – támogató – időszakban, ahol főként Draghi poroszos gazdasági mentalitásáról írnak, hangsúlyozva, hogy bizonyítania kell, valóban független-e a római kormánytól. A sajtó kiemeli, hogy Draghi példaképe az éltanuló Németország, és hisz a reformok szükségességében, az adósságcsökkentésben és az állami bürokrácia csökkentésében, összességében pedig elképzelései közel állnak a németek stabilitási kultúrájához.

„Az egész nemzetközi pénzügyi világ Draghi mögött van” – idézett a Financial Times Deutschland egy brüsszeli bennfentest. „Ő a legjobb ember, akit Európa kínálhat.” A reformokra és az adócsökkentésre, a nagyobb termelékenységre és az alacsonyabb állami bürokráciára szólít fel. Az európai válsággal kapcsolatos

¹⁶⁶ Merkel Still Trying to Block an ECB President Draghi, Der Spiegel, 2011.05.06.

¹⁶⁷ Superbanker aus Berlusconi, Hans-Jürgen Schlamp, Der Spiegel, 2011.02.21.

véleménye szintén kevésbé mediterrán, mint inkább porosz. „A monetáris unióban elfogadhatatlan, hogy egyes államok kihasználjanak más államokat” – mondta Draghi egy „FAZ” interjúban. Ezért (...) minden országot stabil fiskális politika elfogadására kényszerítenének.¹⁶⁸

Draghi szerint „mindannyiunknak Németország példáját kell követni”.¹⁶⁹

Olaszország (...) messze van az olyan éltanulótól, mint Németország.¹⁷⁰

Mint Olaszország legnagyobb bankára, 2006 óta hirdeti a gazdasági reformokat, az adósságcsökkentést és a kiadási fegyelmet.¹⁷¹

Az amerikai kormánytisztviselők dicsérték „földhözragadt” stílusát. Draghi EKB bankárként állandóan azt ismételte, hogy a tagállamok költségvetési fegyelmének és a monetáris stabilitásnak van prioritása.¹⁷²

Draghi egy nagyon érdekes és tapasztalt személyiség, mondta Merkel – „Nagyon közel áll a stabilitási kultúrával és a stabil üzlettel kapcsolatos elképzeléseinkhez, és Németország támogathatná az EKB elnöki posztjára való jelölését”.¹⁷³

A szövetségi kormány támogatása döntő fontosságú ahhoz, hogy egy jelölt megkapja a jegybank vezető beosztásait. Draghi ezért méltatta a német fiskális politikát, és többször is hangsúlyozta az árstabilitás fontosságát.¹⁷⁴

2006 óta prédikál a gazdasági reformok, az adósság csökkentése és a kiadási fegyelem mellett.¹⁷⁵

¹⁶⁸ Superbanker aus Berlusconi, Hans-Jürgen Schlamp, Der Spiegel, 2011.02.21.

¹⁶⁹ Uo.

¹⁷⁰ Sarkozy kürt Draghi zum Mr. Euro, Der Spiegel, 2011.04.26.

¹⁷¹ So deutsch ist der neue EZB-Chef. Nikolaus Blome, 2011.04.29.

¹⁷² Zweifel an Super-Mario, Der Spiegel, 2011.05.02.

¹⁷³ Merkel signalisiert nun doch Zustimmung für Draghi, Der Spiegel, 2011.05.11.

¹⁷⁴ Chancen für „Super Mario“ steigen. Italiener Mario Draghi gilt als Spitzenkandidat für EZB-Chefposten, Bild, 2011.05.11.

¹⁷⁵ Wie deutsch ist Super-Mario? BILD.de stellt den neuen Euro-Hüter vor, Bild, Nikolaus Blome, 2011.06.24. <https://www.bild.de/geld/wirtschaft/mario-draghi/draghi-wie-deutsch-ist-der-neue-ezb-chef-18513174.bild.html>

Árstabilitás, ordoliberalis elkötelezettség jellemzi a jegybankárt, akit így a németek is hajlandók támogatni. Úgy tűnik, Draghi elkötelezett a német gazdaságpolitika mellett, amely szerint a „reformok” véghezvitele, az „adósság csökkentése” és a fegyelmezett fiskális politika a közös siker letéteményese. Az elnök itt már nem a tipikus olasz, hanem inkább a tipikus német mentalitás reménykeltő példája. Ez azonban megváltozik az első kamatcsökkentő jegybanki lépésénél, amikor a sajtó szembefordul vele, és előtérbe hozza a – történelmi tapasztalatból fakadó – félelmeket az inflációval kapcsolatban.

A harmadik időszakban tehát az infláció emelkedésétől tartanak, amelyet véleményük szerint „az olasz” gazdaságpolitikai lépései okozni fognak, és a Bild kilátásba helyezi, hogy a „próbaidőre kapott” Pickelhaube sisakot visszaveszi Draghitól, amely „emlékeztető az infláció elleni szigorú porosz fegyelemre”.¹⁷⁶

Mylonas (2012) arra mutat rá, hogy a német sajtóban az altruista német nép képe jelenik meg, amely a déliek féktelen életmódja miatt kénytelen áldozatot hozni, annak ellenére, hogy semmilyen felelősség nem terheli őket a kialakult helyzetért. A déliek azonban „hálátlanok”, ettől pedig szenved a német nép. Hiába a német szakértők hangja, a szükségszerű megszorítás, Merkel mint „Európa keresztanyjának” képe a sajtóban a hálátlan görögök még a segítségnyújtásról is népszavazást akarnak tartani, ahelyett, hogy méltányolnák a nekik nyújtott segítséget (Mylonas, 2012). Emellett Draghi sem végzi el rendesen a feladatát:

Három napja van hivatalban és már most csökkentette a kontinens legfontosabb kamatlábát. Erre senkisé is számított. És ez felkavarja a félelmeket: az EKB magasabb inflációt kockáztat az olással?¹⁷⁷

Az EKB inflációs bank.¹⁷⁸

¹⁷⁶ Kein deutsches Geld mehr für Pleitestaaten, Herr Draghi!, Bild, 2012.08.02.

¹⁷⁷ Warum die EZB schon jetzt die Zinsen senkt, Florian Diekmann und Stefan Schultz, Spiegel Online, 2011.11.03.

¹⁷⁸ CSU beleidigt Draghi als "Falschmünzer Europas", Spiegel Online, 2012.08.26., Der Streit um den Kurs in der Griechen-Krise Eskaliert Euro-Radau!, Bild, 2012.08.27. CSU wehrt sich gegen Dobrindt, Bild, 2012.08.27. Debatte über griechisches Euro-Aus "Zu dem Dobrindt fällt mir nichts mehr ein", Spiegel Online, 2012.08.27. Konvent und Chaos, Spiegel Online, Jakob Augstein, 2012.08.27. Euro-Kurs-Streit in CSUPartei außer Kontrolle, Spiegel Online, Philipp Wittrock, 2012.08.27. Seehofer stützt Dobrindt, Spiegel Online, 2012.08.29. Umstrittener EZB-Chef Draghi will sich im Bundestag rechtfertigen, Spiegel Online, 2012.09.14. Guter Draghi, böser Draghi, Spiegel Online, Severin Weiland, 2012.10.24.

Mario Draghi Európa *leg hatalmasabb* embere, akit a bíróságok és a parlamentek sem riasztanak el. Lehet, hogy az euró visszafordíthatatlan, de úgy tűnik, hogy a *demokrácia nem*¹⁷⁹

Draghi ismét „olasz” lett, akinek a kezében van a tisztességes németek sorsa („leg hatalmasabb” ember Európában). A szóhasználat is megváltozik: a katolikus olasz képe jelenik meg, aki álszent módon a saját érdekei szerint próbálja alakítani az eseményeket.

Feszület és gyertyafény mellett az adakozásról papol, miközben arról próbál meggyőzni, hogy az „gazdasági szempontból is rendkívül hasznos” dolog.¹⁸⁰

Miközben a narratíva csődbe ment államokról beszélt, akiket a keményen dolgozó német népnek kell kiségetni, a „mentőcsomagokat” pedig úgy állították be, mintha azok kivéreztetnék a német népet azért, hogy a déli bűnök korigálva legyenek, a valóságban „a mentőcsomagok elsősorban az északi bankok befektetőinek kifizetését garantálták, amelyben a periférikus államok csak közvetítőként szolgáltak (Van Vossolle, 2016). Ez nem jelenik meg a sajtóban, azonban a déliekkel szembeni ellenérzéseket a sajtó folyamatosan fenntartja, miközben a hangneme hol riadalmat keltő, hol pedig agresszivitásba hajló.

Draghi még nem nyitotta ki az EKB pénzzsilipjeit. De a porosz Pickelhaube-t, a BILD alig 5 hónapja adta Draghinak, hogy *emlékeztesse a szigorú porosz fegyelemre – de csak próbaidőn van!*¹⁸¹

A politikusok tudják, hogy Weidmannal aligha szállhat nyíltan szembe bárki is. Mert a jegybankelnöknek van egy erős szövetségese: a nép. A Bundesbankba vetett bizalom szinte korlátlan. „Nem minden német hisz Istenben, de mindenki hisz a Bundesbankban” - mondta Jacques Delors, az Európai Bizottság volt elnöke. A mondás ritkán olyan pontos, mint az euróválság idején.

¹⁷⁹ Draghi Almighty. Why ECB Bond-Buying Plans Undermine Democracy, Spiegel Online, Armin Mahler, 2012.09.10.

¹⁸⁰ Ende der Ruhe, Spiegel Online, 2013.03.04.

¹⁸¹ Was bedeutet Draghis Euro-Wischi-Waschi für unser Geld?, Bild, 2012.08.03.

Az ARD augusztusi felmérése szerint a németek mindössze tizenkét százaléka szeretné, ha az EKB segítene az eladósodott országoknak. 39 százalék kizárólag az árstabilitás fenntartásában látja a jegybank feladatát. Akárcsak Weidmann. Minden harmadik még a német márkára is visszavágyik.¹⁸²

A német márkára való visszatérés vágya többször megjelenik a sajtóban, mintegy figyelmeztetésként, hogy a németek bármikor megtehetik, hogy nem tűrik tovább a bajba jutott országok életvitelét és pazarlását.

8.4. Kulturális minőségek mint ajtózáró mechanizmusok

A következőben a kulturális tartalmakat mint áramlási típusokat vizsgálom Böröcz (2002) alapján. Az explicit kulturális tartalmak – mint a kulturális habitusok, a magas, közepes és alacsony kultúra megkülönböztetése, az iskolázottság – mennyisége szerényebb a fenti két aspektushoz képest, de érdemes külön szót ejteni róla, mert fellelhetők benne a koloniális tónus jellegzetességei. Míg a megválasztásakor hangsúlyozták Draghi iskolázottságát (MIT-n szerzett doktori fokozat két Nobel-díjas mentorral, professzori cím, oktatás a Harvardon) és karrierjét (Világbank egykori vezérigazgatója), „lenyűgöző és intelligens” személyiségét, kulturális habitusával kapcsolatban két példát emelek ki.

A jelölése idején a Bild „könyörgött”, hogy csak ezt az olaszt ne válasszák meg („Mamma mia!”), mert az olaszoknak az infláció ugyanannyira része az életnek, mint a paradicsomszósz és a tészta. A másik cikk szerint Draghit lefotózták Rómában, amint épp „kis autójával” bekötött öv nélkül, telefonálva közlekedett, és felhívják a figyelmet egy paparazzifotóra, amelyen látható, hogy a barna öltönyéhez Draghi nem viselt övet. Amint a Bild arra rávilágít, az olaszok a közlekedési szabályokat praktikusnak, de nem kötelező érvényűnek tekintik, ami számukra nem is okoz gondot, ellenben a divatbűnökkel, ami Rómában megbocsáthatatlannak számít.

A fenti esszencializáló, homogenizáló beszédmód más déli országokkal szemben is megjelenik a német sajtóban. A következő példa jól szemlélteti a kvázi-orientalizáló tónus jellegzetességeit.

¹⁸² Bundesbank-Chef Jens Weidmann - Der Banker der Deutschen, Stefan Kaiser, 2012.09.05.

Spanyol topmodellek parádéztek a színpadon... az ország legismertebb tervezőinek szűk ruháit viselték, miközben spanyol szakácsok merész tapasztalatait mutatták be.... „Van valamink, amit felajánlhatunk a világnak. Nem csak a válság országa vagyunk” – mondta José Manuel García-Margallo külügyminiszter. ... De néhány szép modell és egy torreador büszke szíve nem lesz elég ahhoz, hogy kivezesse Spanyolországok és Dél-Európa többi részét a válságból.¹⁸³

A szűk ruhájú spanyol modellek és a torreadorok egyértelműen implikálják a kulturális habitusok közötti különbségekre való figyelemfelhívást.

Európa legjobb bankárja nyilvánvalóan közlekedési zsarnok! Rómában kettős bűncselekményt követett el. Draghi biztonsági öv nélkül vezette kisautóját szülővárosában, miközben telefonon beszél. Na most a forrongó autóforgalom az olasz fővárosban eltér a frankfurtitól egy lényeges pontban: a rómaiak az útjelző táblákat, a közlekedési lámpákat és az aszfaltjelzéseket általában praktikus, de nem kötelező útmutatónak tekintik. Így korlátozott a felháborodás: „Così fan tutte” - mondják Olaszországban... Az egyik paparazzi fotón látható, hogy Draghi a barna öltönyhöz és nadrághoz nem viselt övet. Vakáció vagy sem, ez Olaszországban nem járja. A közlekedési bűnökkel ellentétben Rómában a divatbűnököt megbocsáthatatlannak tartják.¹⁸⁴

Ezek a sajtóbeli történetek kiegészítik a „rassz” szinten megjelenő különbségekre és a gazdasági mentalitásbeli különbségekre történő utalásokat.

8.5. Összefoglalás: A feltételes társadalmi kizárás és beengedés momentumai a vizsgált sajtóban

Európának *longue durée* gyakorlata, hogy megteremti a belső, gyengébbik mását, amely helyzettől függően hol kelet felé, hol dél felé hangsúlyosabb. Az euróválság idején ezek

¹⁸³ Bundesbank-Chef Jens Weidmann - Der Banker der Deutschen, Stefan Kaiser, 2012.09.05.

¹⁸⁴ Gelten für „Mr. Euro“ keine Verkehrsregeln, Bild, 2012.01.11.

a hangsúlyok dél felé tolódtak, és felszínre hozták azokat a társadalmi konfliktusokat, amelyek láthatatlan határvonalat húznak az északi (élén a némettel) és a déli társadalmak között. A déli népek így lesznek lusták, megbízhatatlanok (Ervedosa, 2017), olyanok, akik sokkal jobban élnek annál, mint amit megérdemelnének a munkájuk alapján.

S így lesz a német a mintapolgár, a racionális és megtakarító, aki munkájával és szorgalmával kiérdemelte, hogy abban a jólétben éljen, ami jutott neki. Így a válság során bajban lévő országok kizárólag maguknak köszönhetik, hogy csödközeli állapotba kerültek, így meg kell őket büntetni ezért a viselkedésükért, a németek pedig egyúttal jutalmat és elismerést érdemelnének.

A válság megmutatta, hogy a berögzült sztereotípiák hogyan tudnak aktívvá válni a sajtó támogatásával, és ezek a gyarmati-jellegű diskurzusok hogyan tudják alakítani a közéletet. A koloniális kontextushoz képest új viszonyrendszerek között és új kontextusban, de ezek a hatalmi diskurzusok a látszólagos objektív tudásformáival a kultúrák mélyére hatolva alakítják a beszédmódot, legyen az a mesterséges hierarchia csúcsán álló társadalom vagy az alávetett.

Ez a „saját rasszizálás” (Balibar, 2002) folyamatosan mozgásban tartja az Európai Unió objektív határait. A határ mozgatását, a feltételes társadalmi beengedést és kizárást láthattuk a német sajtó esetében, amikor az EKB elnökéről, Mario Draghiról írt. A kezdetben kulturálisan („rassz”-jelleggel) elutasított olasz elnök rövid időre ezen a láthatatlan határon belülre került, mivel a német sajtó megítélése szerint kellően német (porosz) volt ahhoz, hogy támogassák őt. Azonban amikor Draghi láthatóan az ordoliberalis elvekkel ellentétes monetáris politikai lépéseket tett, a német sajtó azonnal kizárta őt a Mi köréből.

Az alábbi táblázatban a három informális áramlásintézményi típus megkülönböztetésével (személyek, gazdaság, kultúra informális intézményi mozgásai) ábrázolom Draghi feltételes társadalmi kizárásának (Draghi mint Másik és ehhez kapcsolódóan a mindenkori Másik mint negatív pólus) és feltételes társadalmi beengedésének (Draghi mint közülünk való, a Mi értékeinket képviselő személy) a vizsgált sajtóban talált példáit.

7. táblázat: Összefoglalás: A Másik és a Mi jellemzői a vizsgált sajtóban

	A Másik jellemzői		A Mi jellemzői	
	Draghi mint Másik	A Másik mint negatív pólus	Draghi mint Mi	A Mi értékei
személyek (negatív etnikai, regionális sztereotípiák)	olasz, déli, líra embere befektetési bankár vonzó olasz ravasz diplomata saját hatalom növelése nem megbízható gyanús Berlusconi-típusú tagadja bűnösségét pénzhamisító adakozásról papol csak próbaidőn van rossz útleveél	adós bűnös kétes spekulációk görög családok PIGS/PIIGS – disznók pápai pénzhatalom déliek infláció	Berlusconi ellentípusa csendes, udvarias barátságos, félénk munkában kemény hegymászó, túrázó nyugodt, házasság jó ember, német, porosz, szigorú magasan képzett eltökélt, elegáns hűséges felesége is tanult tiszteletbeli állampolgár kozmopolita introvertált, józan komoly, szerény dolgozó, értékes tapasztalt, földhözragadt	aggódás döntési jog fontos politikusok félelmek
piacvédelem, gazdasági idegengyűlölet	pénznyomtatás pusztító jel állampolgárság mint előítélet forrása	laza monetáris politika kétes hírnév spekuláció válság agyafűrt állami kaszinó súlyos inflációs kultúra adóssághegy hírhedt	reformok adócsökkentés nagyobb termelékenység alacsonyabb állami bürokrácia kevésbé mediterrán porosz fiskális fegyelem árstabilitás monetáris stabilitás	stabil német örökség éltanuló
kulturális tartalmak	közlekedési zsarnok	stukkók hajlam a közlekedési szabályok áthágásra „Cosi fan tutte” divatbűnök megbocsáthatatlanok	nincs fényűzés, partik, zajos fogadások, reflektorfény nem római szerető, bonviván	

(Saját táblázat a feldolgozott empirikus anyag alapján)

A Draghival kapcsolatos „rassz”-jellegű megnyilatkozások kezdetben meghatározták a sajtó beszédmódját. Ez valóban megváltozott, ekkor Draghit mintegy kiléptették ebből a pozícióból, elveszítette olaszságát, mert nem illett bele „az” olaszokról vallott elképzelésbe. „Tiszteletbeli porosz” mivolta nem változtat azon a tényen, hogy az olasz továbbra is lusta, megbízhatatlan, változásra képtelen alkat. (Ez a „porosz olasz” jelző emlékeztet a brit birodalmi hivatalnokok kasztjainak hierarchizálására – ezt Benedict Anderson (1983) írja le –, ahol az „angol” és az „angol angol”, a német és az „autentikus” germán német nem ugyanazt jelenti.)

Amit a harmadik időszaknak hívok, Draghi megítélése újból negatívra fordult, ezúttal gazdasági-ideológiai jellegű volt. Az olaszság újból megjelenik, ekkor a hangsúly a gazdasági mentalitásra helyeződik, ekkor főleg a gazdasági bűnökre – korrupció, diplomáciai ravaszság (csalás) – terelődik a beszédmód. Kétségbevonhatatlan tény, hogy Draghi „olaszsága” szóba került, méghozzá széles körű csevej tárgya volt a német sajtóban. Ezt ő maga is megjegyezte: „A világon senkit nem érdekel az a tény, hogy olasz vagyok, a német médiát kivéve”¹⁸⁵.

Draghi jó példa arra, miként alakulnak át a beszédmódok akkor, ha a sajtó távolodást vagy közeledést észlel a felek között. A mintázatot jól lehet érzékelni: először „rassz”-támadást látunk (az egyén csoportspecifikus tulajdonságait emelve ki mint támadnivalót), másodsor az egyénről lebontják eredeti csoportspecifikumát és újradefiniálják, hogy mitől számíthat autentikusnak, majd – harmadszor – egyfajta gazdasági idegengyűlölet (a csoportidentifikáció mint informális ajtózáró mechanizmus) nyilvánul meg vele kapcsolatban.

A téma nemcsak azért aktuális, mert időben közel van hozzánk, és az EU „szélén” lévő országok fiatal-középkorú generációi is közvetlenül tapasztalhatták a válság hatásait a hatalmas méreteket öltött munkanélküliséggel, a kitántorgás kényszerével, hanem azért is, mert „innen” nézve ismerős lehet az az eljárás, ahogyan az északi („gazdagabb”, „hitelező”) régió kezelte a bajba jutott déli régió társadalmait. A déli népek szisztematikus esszencializálása és a velük szembeni kvázi-orientalizáló magatartás elemzésével és feltárásával hozzá lehet járulni az uralkodó narratívák mögött felsejlő kvázi-gyarmati-jellegű diskurzusok és az ezzel együttjáró rasszizálási folyamatok nyílt kritikájához.

¹⁸⁵ Interview with Mario Draghi, President of the ECB, conducted by Kai Diekmann, Nikolaus Blome, Daniel Biskup on 25 April 2016

9. DRAGHI SZEREPKÖRE EKB-ELNÖKKÉNT

Verdun (2017) szerint az EKB volt az egyetlen intézmény, amely a leginkább megváltoztatta politikai pozícióját ebben az időszakban. Az államadósságválság csúcán kérdés volt, hogy kik azok a vezetők az EU-ban, akik megfelelő válaszokat tudnak adni a problémákra, és milyen eszközök állnak rendelkezésre a cselekvéshez. Az EKB végül jóval nagyobb szerepet játszott a válságkezelésben, mint amire számítani lehetett, vagy amit a mandátuma alapján jósolni lehetett. Az intézmény (amelyet Howart és Loedel [2003] „új Leviatánnak” hív) döntéshozatali pozíciója annyira megerősödött, hogy az ezáltal elnyert hatalom nagyobb lett bármely más nemzetek feletti testületénél. McNamara (2015) szerint ráadásul ez a hatalom szimbolikus jelentőségű, amely megtestesíti „Európa” politikai és társadalmi egységét. Az EKB-nak és Draghinak a kialakuló egyre nagyobb hatalmára a sajtó is hamar felfigyelt:

Folyton azt mondogatja, hogy az euró visszafordíthatatlan. Draghi úr, maga úgy beszél, mintha Európa kancellárja lenne.¹⁸⁶

Ez elég szerénynek hangzik, hiszen most már lényegében nagyobb felelősség terheli önt, mint bármely más jegybankárt korábban. Ön a legnagyobb hitelezője számos euróövezeti országnak, ön a bankfelügyelet elnöke, és Herman Van Rompuy, az Európai Tanács elnöke mellett maga tervezi az új struktúrát az euróövezet számára. Hazudnék, ha azt mondanám, hogy maga a legnagyobb hatalommal bíró ember Európában?¹⁸⁷

Fontan (2013) hívja fel a figyelmet arra, hogy a válság elmozdította a gazdasági és monetáris politikát elválasztó határokat, ami bizonytalansághoz vezetett az EKB szerepével kapcsolatban. Ebben a helyzetben Fontan (2013) szerint a központi bank a pénzügyi piacok és az állami hatóságok közötti interfészként nagyobb politikai befolyásra tett szert. Lokdam (2020) szerint az EKB „úgy tett, mintha megbízatása az euróövezet politikai stabilitását és biztonságát szolgálná”, tehát politikai szereplővé vált, az

¹⁸⁶ Interjú Mario Draghival, Süddeutsche Zeitung, 2012.09.14.

¹⁸⁷ Interjú Mario Draghival, Spiegel, 2012.10.29.

euróövezettel szemben fellépő piaci erőkkel szemben „visszafordíthatatlannak” minősítve az eurót (Draghi, 2012). Torres (2013) arra mutatott rá, hogy az EKB az „intézményi magány” állapotában működve úgy lett az egész GMU „őre”, hogy az EU politikai rendszere egyúttal képtelen volt időben cselekedve következetes megoldásokat találni a problémákra (13. o.).

Fel kell tennünk a kérdést, hogy mit tehetünk a bizalom helyreállítása érdekében. Azt mondanám, hogy legalább négy válasz van. Az első a nemzeti gazdaságpolitikában rejlik, mert ez a válság és a bizalomvesztés olyan költségvetésekből indult ki, amelyek teljesen kicsúsztak az ellenőrzés alól. A második válasz az, hogy vissza kell állítanunk a költségvetési fegyelmet az euróövezetben, és ez bizonyos értelemben el is kezdődött a múlt heti EU-csúcson, a költségvetési paktum újratervezésével.¹⁸⁸

Amikor 2008-ban a Spiegel¹⁸⁹ egy Henry Kissingerrel készített interjúban megkérdezte a politikust, hogy megkapta-e „Európa” telefonszámát, amelyet 30 évvel korábban – állítólag¹⁹⁰ – elkért, ő igennel válaszolt. A Spiegel hívja fel a figyelmet rá, hogy a választ immár kétségkívül meg lehet adni: Mario Draghi az, aki az „amerikaiak” legfontosabb kapcsolattartójává vált, ha „Európával” kapcsolatos kérdései lennének. A Spiegel ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy ez a fejlemény azért különösen érdekes, mert Draghi nem választott politikus, ezért nem az ő feladata lenne, hogy Európát képviselje. Draghi azonban egyértelműen Robert Schuman és Jean Monnet (és más „alapítóatyák”) örököseként lép fel, beszédeinek gyakori hívószava a szolidaritás, az összefogás és a politikai egység.

Az európai integráció folyamata nemcsak gazdasági és politikai együttműködést foglal magában, hanem érinti azokat a kulturális gyökereket és közös értékeket is,

¹⁸⁸ Interjú Mario Draghival, Le Monde, 2012.07.21.

¹⁸⁹Europeans Hide Behind the Unpopularity of President Bush' 2008.02.18., idézi Böröcz (2018 [2009]: 13).

¹⁹⁰“Von Henry Kissinger ist das Bonmot überliefert, er wisse nicht, wen er anrufen solle, wenn er mit Europa sprechen wolle. Abgesehen davon, dass ziemlich zweifelhaft ist, ob der legendäre US-Außenminister diesen Satz jemals so gesagt hat: Er stimmt auf jeden Fall nicht mehr.” Draghi ist für die Amerikaner der Euro-Chef, 2012.11.06.

amelyek minden európaít összekötnek. A kultúra nem ismer nemzeti határokat. Különösen az olyan időkben, mint a jelenlegi, minden eddiginél fontosabb, hogy tudatában legyünk közös kulturális örökségünknek, és tovább erősítsük ezt a tudatosságot. A közös Európa felé vezető úton a tagállamok közötti kulturális csere kulcsfontosságú szerepet játszik.¹⁹¹

Mudge és Vauchez (2018) szerint az EKB eredetileg a „stabilitás horgonya”, amely távol tartja magát mind a belpolitikától, mind a brüsszeli államközi tárgyalásoktól. Szimbolikusan az EKB az európai gazdaság egységének bizonyítéka, de a tapasztalatok mást mutatnak. Az EKB azonban növekvő hatalomra tett szert, vagyis ez a nagymértékben technokrata testület az EU egyik fő politikai szereplőjévé vált. Ez magyarázható az EU vezetői vákuumával, de az EKB az addig kizárólag az árstabilitásra összpontosító szerepével ellentétben többek között magához vonta a bankfelügyeletet és a trojka tagjaként a strukturális reformok (lásd megszorítóprogramok) felügyelete is részben az ő fennhatósága alá került (Chang, 2016). Tesche (2018) pedig arra mutat rá, hogy az EKB nem hagyományos monetáris politikája és a trojkában betöltött (kvázi-fiskális) szerepe egymással összefüggő, egymást kölcsönösen felerősítő fenyegetés volt a függetlenségére: növelte a bizalmatlanságot az intézmény irányába, az elitcsoportok között felerősítette a nézeteltérést a szerepéről, valamint negatívan hatott a legitimitására.

Általánosságban elmondható, hogy léteznie kell egy olyan rendszernek, amelyben a polgárok újra megbíznak egymásban, és ahol a kormányok bíznak a költségvetési fegyelemben és a strukturális reformokban.¹⁹²

BILD: Ha ma lenne a születésnapja, mit kívánna a német kormánytól, a kancellártól?

Draghi: Bízban az EKB-ban. Bízban Európában.¹⁹³

¹⁹¹ Interjú Mario Draghival, Frankfurter Allgemeine Sonntagszeitung 2012.10.08.

¹⁹² Interjú Mario Draghival, Financial Times, 2011.12.14.

¹⁹³ Interjú Mario Draghival, Bild, 2012.03.23.

Németország eközben megerősítette vezető pozícióját az euróövezetben (miközben Franciaország ereje csökkent), de Németország Európa-párti álláspontja nehezen volt összeilleszthető a válság idején alkalmazott politikájával, a kölcsönökkel szembeni vonakodásával és az eurókötvények elutasításával. Ez utóbbiak miatt Bulmer és Paterson (2013) vonakodó hegemon hatalomnak hívta az országot, amelyet a belső politikai aggályok korlátoztak a proaktív cselekvésben (Bulmer, 2014). Draghi, ahogy arra Tortola és Pansardi (2019) rámutatott, kompenzálni tudta a németek által az euróövezetben felerősödött ordoliberalis elveket. Emiatt az EKB és a németek közötti konfliktusok egyrészt közvetlen politikai konfliktusok is voltak, és a különböző intézményi ideológiák közötti konfliktusok is.

Draghi az EKB demokratikus deficitjét (vagyis azt, hogy demokratikus választások nélkül jut az EKB elnöke pozícióba), a politikai élettől szembeni nagyobb nyitottsággal és a megnövekedett kommunikációval helyettesítette.

(...) [M]a nem csak azért vagyok itt, hogy elmagyarázzam az EKB politikáját. Azért is vagyok itt, hogy meghallgassam önöket. Azért vagyok itt, hogy meghallgassam az EKB-val, az euróövezet gazdaságával és Európa hosszú távú jövőképével kapcsolatos meglátásaikat.¹⁹⁴

Tesche (2020) szerint az, hogy Draghi lényegében turnézott a nemzeti parlamentek között, hogy elmagyarázza a monetáris politikai döntéseket és „véleménycserére” hívja a képviselőket, rejtélyes „mutatvány” volt: a korábban a politikai függetlenségét féltve őrző EKB korábban azt a benyomást akarta elkerülni, hogy bármilyen szinten is meghallgatja a parlamenti képviselőket. Végül Draghi a bizalmatlanság csökkentése érdekében fordult a tagállamok parlamentjeihez, hogy „testreszabott” válaszaival megnyugtassa a tagországok választott képviselőit. Ezekben a helyzetekben fontos szerepet kapott a nyílt vitára, kérdésekre való felkérés.

¹⁹⁴ Opening statement at Deutscher Bundestag. Speech by Mario Draghi, President of the ECB, Discussion on ECB policies with Members of Parliament, Berlin, 24 October 2012.

9.1. A karizmatikus vezető jellemzői

A válsághelyzetek megoldásában szerepet játszó karizmatikus vezetőkkel kapcsolatban a Tortola és Pansardi (2019) megjegyzi, hogy Draghi szerepét érdemes ebben a kontextusban vizsgálni. Annak ellenére, hogy Draghi nem hagyományos értelemben vett politikai szereplő, hanem egy technokrata vezető, aki úgy lépett fel, mint aki képes az eurózána válságára világos és hatékony választ adni. A válságra adott válaszai azonban egyre merészebbek voltak és egyre inkább elszakadtak a szokványos monetáris politikai mandátum adta lehetőségektől. Ide tartozott a szerzők szerint az EU-s kormányok és intézmények folyamatos felszólítása a reformokra, valamint a fiskális politika támogatása, illetve az olyan intézményi reformok támogatása, amelyek az EU jövőbeli válságai ellen adhatnak védelmet. Ezek a lépései azonban ellenállásba ütköztek mind jogi, mind politikai aggályok miatt, az északi tagállamok pedig, élükön Németországgal felléptek az EKB kormányzati finanszírozási politikája illetve a támogatott országok fiskális és költségvetési politikára gyakorolt hatásai ellen, valamint a megszorítóprogramok végrehajtásának az ösztönzése érdekében.

Tortola és Pansardi (2019) szerint az EKB átalakulása több irányból is megközelíthető: az egyik változás, hogy egy semleges szereplőből elosztó és politikai döntéseket hozó aktorrá vált (a döntéseinek az elfogultságával kapcsolatban a megfigyelő irányától függően viszont folyamatosan ellentétes vélemények születtek, annak fényében, hogy az északi vagy a déli országok felől közelítünk a kérdéshez). A másik változás, hogy lényegében ellenőrizhetetlen intézménnyé vált, amely úgy tudja alakítani a makrogazdasági politikát, hogy az már régen nemcsak a monetáris területet érinti, hanem ugyanúgy hatással van a fiskális politikára és a költségvetést érintő kérdésekre is. A szerzők szerint Draghit akár karizmatikus vezetőnek is lehetne nevezni, amely szorosan kapcsolódik az EKB karizmatikus szerepéhez a válság idején az euró „megmentőjeként” megjelenve. Amint azonban megszűnik a jegybanknak ez a védelmi szerepe, két lehetősége van: vagy visszahúzódik a technokrata szerepbe, vagy újrastrukturálja kapcsolatát a politikai szférában.

Draghi és a Bundesbank hagyományaiból és az ordoliberalizmusból nem engedő német politika nemhogy közeledett volna egymáshoz a válság csillapodásával, hanem a viszonyuk továbbra is rendkívül konfliktusos maradt. A jegybankelnök végül a vizsgált időszak végén szinte teljesen visszahúzódott technokrata szerepbe. Ennek az volt az oka, hogy az euró már nem volt olyan veszélynek kitéve, hogy valóban tartani lehetett az

euróövezet széthullásától. Azonban Draghi és az EKB szerepe kiemelkedően fajsúlyos volt a válság idején végig, Draghi karizmatikus vezetői szerepét tehát mindenképpen érdemes megvizsgálni.

Shamir és kollégái (1993) a karizmatikus vezetőkkel kapcsolatban megállapítják, hogy azok mind a követőikre, mind a fennálló társadalmi rendszerre hatással vannak. Ezek a vezetők képesek átalakítani az egyéni értékeket és preferenciákat kollektív érdekekké, miközben elkötelezetté teszik a követőiket a küldetés iránt. Arra is képesek, hogy rábírják a követőiket arra, hogy személyes áldozatot hozzanak a közös cél érdekében, túlmutatva a kötelességeiken (Shamir et al., 1993: 577). Itt olyan hatásokat lehet kiemelni, mint például az érzelmi kötődés, a motivációk felébresztése és a bizalom a vezető iránt (Shamir et al, 1993:577).

9.2. Draghi mint karizmatikus vezető

Shamir és kollégái (1994: 29) a karizmatikus politikai beszédeinek hét vonását különböztették meg:

1. A kollektív történelemre való hivatkozás, múlt és jelen folytonosságának megteremtése;
2. A kollektív identitásra való hivatkozás, és kevesebb hivatkozás az egyéni érdekre;
3. Érdemre való pozitív utalás, akár egyénenként, akár együttesen;
4. Azonosulás a közösséggel;
5. Inkább az értékekre, erkölcsi igazolásokra való hivatkozás, kevésbé a kézzelfogható eredményekre való igazolás,
6. Távoli célokra és jövőre, s kevésbé a közeli célokra és a közeljövőre történő utalás;
7. Reményre és hitre való hivatkozás

A felsorolt pontok alapján Draghi nyilvános megjelenései 2011 és 2014 között a következőképpen értékelhetők.

9.2.1. A kollektív történelemre való hivatkozás

Ahogy arra Shamir és kollégái (1994: 31) rámutatnak, az emberek törekednek az önkonzisztencia érzésére, és ebbe beletartozik a jelen és a jövő kapcsolódása a múlthoz, a folytonosságérzet megteremtésének vágya, ezért azt feltételezik, hogy ezek a karizmatikus vezetők, ezt felismerve a jelen cselekvéseit a jövőbeli célokkal úgy kapcsolják össze, hogy azok a kollektív történelemre és hagyományra támaszkodva képesek legyenek hozzájárulni az emberek cselekvéséhez és céljaik értelmezéséhez.

Draghi többször utal a közös történelemre, amely számára a világháború utáni időszaktól kezdődik, és összeköti a múltbeli közös akaratot a jelen integrációs eredményeivel, valamint a jövő kihívásával, a „még több Európa”, a politikai unió közös céljával. A válság idején egymásnak feszült érdekcsoportok között Draghi egyensúlyozni próbált, miközben a beszédeiben az eddig közösen elért eredményeket hangsúlyozta.

Nem szabad elfelejtenünk, hogy az európai integráció 60 éve már jelentős mértékű politikai uniót hozott létre.¹⁹⁵

A jegybankár többször utalt arra, hogy a tagállamok közötti széthúzás és a töredezettség helyett újra hosszú távon kell gondolkodni ahhoz, hogy az euró fennmaradjon. Az EU mint politikai akarat gyakran felbukkan a beszédeiben, és egyszerre szólítja meg vele azokat az országokat, amelyek vonakodnak segítséget nyújtani a bajban lévő országoknak, és egyszerre szól a pénzügyi piacokhoz, amikor kijelenti, hogy az euró visszavonhatatlan politikai akarat szülte. Draghi nem szívesen beszél Európai Egyesült Államokról, kifejezetten kerüli az elnevezést, leginkább a köztes közös politikai megoldást szorgalmazza.

Bár nem szívesen vázoló fel, hogy hosszú távon mi lesz az integrációs folyamat vége, meggyőződésem, hogy aktívan fokoznunk kell Európa hosszú távú

¹⁹⁵ The future of the euro: stability through change. Contribution from Mario Draghi, President of the ECB, Published in "Die Zeit", 29 August 2012

jövőképével kapcsolatos gondolatainkat, ahogy azt a múltban, az unió történetének más meghatározó pillanataiban is tettük.¹⁹⁶

Többször hivatkozik arra, hogy a cselekvés jobb, mintha intézményi szinten nem tennének lépéseket. Ez utóbbival kapcsolatban Draghi szerint azt kockáztatnák, hogy felbomlik az eurózóna.

A németek ebben az időben már teljes mértékben bizalmatlanok voltak az euróval szemben, a vezető lapok is elkezdtek cikkezni az eurózónából való kilépésről és a német márkához való visszatérésről mint lehetőségről. A Bild előszeretettel élesztette fel a korábbi német valuta iránti nosztalgiát¹⁹⁷, miközben a Bundesbank örökségét veszendőnek láttatta. Draghi eközben a korábbi közös erőfeszítésre helyezte a hangsúlyt, és kiemelte, hogy „Európa” épp a múltbeli erőfeszítések miatt tudott kilépni a „sötét” múltból, az „európai” emberek millióinak hozva el a békét és a jólétet.

Ez egy olyan időszak, amikor intézményeink ereje próbára van téve; először a pénzügyi válság, majd a recesszió. Az Európai Unió és az Európai Monetáris Unió nem kivételek. Az a választás, hogy alkalmazkodunk az új feltételekhez, vagy nem csinálunk semmit és a felbomlást kockáztatjuk. Ezek az intézmények az európai polgárok millióinak erőfeszítése révén jöttek létre a második világháború óta. Ezek az intézmények kiemelték Európát a múlt sötétségéből. Békét és jólétet biztosítottak Európának.¹⁹⁸

Draghi beszédeinek visszatérő eleme a közös múlthoz való visszacsatolás, amelyet mindig közös akaratként és közös erőfeszítésként láttat, és arra hívja fel a figyelmet, hogy nem szabad csökkennie ennek az akaratnak a közös jövő érdekében.

Az európai projekt azonban, ahogyan azt a posztkoloniális elemzések hangsúlyozzák, távol áll attól, hogy a béke szimbólumává váljon (Bhambra, 2016). Hansen és Jonsson (2013) hangsúlyozza, hogy a (Nobel-békedíjas) EU-nak először

¹⁹⁶ Hearing at the Committee on Economic and Monetary Affairs of the European Parliament, 2012.04.25.

¹⁹⁷ Warum dieser deutsche EZB-Chef werden muss..., Bild, Oliver Santen, 2010.03.11.

Wer passt jetzt auf unseren EURO auf? Bild, Jan W. Schäfer, 2011.02.11.

¹⁹⁸ Building stability and sustained prosperity in Europe Speech by Mario Draghi, President of the ECB, at the event entitled “The Future of Europe in the Global Economy” hosted by the City of London Corporation, London, 2013.05.23.

tisztázni kellene korai történetét, hogyha a béke szolgálatába akarja állítani az „etikus” Európa-projektet. Azonban épp az eurocentrizmus univerzalizmusa az, amellyel Nyugat-Európa maga köré morális falat húz, s amellyel a történelem lényegében leszűkül az EU-integráció történetére. Ponzanesi és Blaagaard (2011) teszi fel a kérdést, hogy vajon mennyire legitim a nemzetek feletti EU (= illetve EU-beszédmódban: Európa) romantikus eszménye, amely a béke, az igazságosság és az egyenjogúság alapjaira helyezve a projektet (és megszabadulva Európa földrajzi értelmétől), törli a gyarmatosító múltat, egyenesen a béke teremtőjeként hivatkozva önmagára.

9.2.2. A kollektív identitásra és kevesebb egyéni önérdekre való hivatkozás

A szerzők (Shamir et al. 1994: 32) feltételezik, hogy a karizmatikus vezetőnek hangsúlyoznia kell a kollektív identitást, hogy erősítse a közös vonásokat és a célokat, a szükséges erőfeszítéseket pedig ehhez az identitáshoz kösse.

A kollektív identitás hangsúlyozása Draghinál nem jelenik meg, sokkal inkább hangsúlyt kap a kulturális sokszínűség mint az EU egyik attribútuma (ahogy a hivatalos jelmondat is „egység a sokféleségben”). Bhambra (2009) hívja fel a figyelmet az EU-beszédmódnak erre az értéktelítetté tett, de valójában üres jelmondatára, amely lényegében megoldást tud nyújtani a kollektív identitás hiányának problémájára.

Az Európa sokféleségére rámutató jelmondat együtt jelenik meg az Európát egyesítő, közös értékekre irányuló fókusz mellett. Sassatelli (2002) mutat rá arra, hogy a sokféleségben fellelhető egységet az európai identitás megközelítésének a legjobb módjaként jelenítik meg az EU-beszédmódban, mert itt nem szükséges homogenizációról beszélni, hanem a különbségek kombinációját emelik ki, ily módon ez a megközelítés az „eurocentrizmus diadalittasságának egy új verziója” (440. o.). Ez az egység pedig meghaladja az egyedi kulturális-nyelvészeti különbségeket, így inkább értékközösségről beszélnek, ahol olyan közös megegyezésen alapuló értékeken nyugszik a közösség, mint például „az egyén és az emberiség szabadságának, jogainak és méltóságának tiszteletben tartása, a szolidaritás elve” (Havel, 2000 idézi: Ifversen, 2002: 11).

Az általunk kibocsátott bankjegyek az európai zászlóval vannak ellátva, és az európai identitás erőteljes jelképei.¹⁹⁹

Draghi kommunikációjában a közös pont a közös valuta, ennek érdekében kell közös felelősséget vállalni, és szerinte minden lehetséges módon együtt kell működni, legyen az „kutatás és fejlesztés, az oktatás vagy az infrastruktúra területe”, „az eurózóna-országok versenyképességének biztosítását közös felelősségnek kell tekinteni²⁰⁰. Draghi EKB-elnökként többször beszél monetáris politikán kívüli vízióiról. Ennek extrém példája, amikor „Az európai nyilvános tér érdekében”²⁰¹ című előadásában egy médiadíj átvételekor arról beszélt, hogy meg kell erősíteni a polgárok demokratikus részvételét az EU-ban, és megkéri az újságírókat, a kiadókat, a politikai döntéshozókat és az akadémiai embereket, hogy segítsenek a valódi demokratikus nyilvános tér („eine europäische Öffentlichkeit”²⁰²) kialakításában. A sajtót arra kéri, hogy adjon teret a nemzeti médiában a határokon kívüli problémák bemutatására, hogy segítsenek az állampolgároknak az összetartozás iránti érzések fellobbantásában. Ehhez az „importált oldalak” közzétételét javasolja, amellyel lehetővé tenné a sajtó az állampolgárai számára, hogy megértsék, más országokban hogyan viszonyulnak egy adott kérdéshez, ezzel növelve a kulturális érzékenységet, és az „európai szintű” vitákat, amelyek inkább politikai, mintsem nemzeti vonalak mentén történének. Draghi elképzelése szerint ezek a viták elősegítik a döntéshozatal jogszerűbb alapjainak megvalósulását.

Meg kell érteni, hogy a gazdaságpolitikában korlátozottak a nemzeti mérlegelési jogkörök, amelyek az egész térséget érintik. Más szavakkal: új konszenzusra van

¹⁹⁹ The future of the euro: stability through change Contribution from Mario Draghi, President of the ECB, Published in "Die Zeit", 29 August 2012

²⁰⁰ Hearing at the Committee on Economic and Monetary Affairs of the European Parliament, 2012.04.25.

²⁰¹ For a European Public Space Remarks by Mario Draghi, President of the ECB on receiving the M100 Media Award 2012 Potsdam 2012.09.06.

²⁰² Draghi szívesen használ beszédeiben német kifejezéseket a nyomatékosítás érdekében (pl. ugyanebben a beszédben a demokratische Teilhabe megemlítése) Olyan értéktelített kifejezésekről van szó, amelyekkel nyilvánvalóan a németek iránti elkötelezettségét igyekszik hangsúlyozni. Mivel Draghi gazdaságpolitikája a kezdetektől ellenállást váltott ki a német (gazdaság)politikában, többek között ilyen gesztusokkal próbálta megnyerni őket.

szükség a gazdaságpolitikában, amely új lendületet ad az európai szociális modellnek, és alkalmassá teszi a 21. századra.²⁰³

A „nemzeti” szuverenitásról való bizonyos szintű lemondás a közös cél érdekében, vagyis a „szuverenitás megosztása és összeolvasztása” („sharing and pooling of sovereignty”) az EU egyik alapszlogenje. Draghi szerint:

Az út során továbbra is az az elv kell, hogy vezéreljen minket, hogy egyetlen ország sem követhet olyan politikát, amellyel kárt okozhat saját közösségének más tagjaiban. (...) A nemzeti szuverenitás európai szintű megosztása nélkül az egyes államok szuverenitása veszélyben van.²⁰⁴

Ahogy arra Böröcz József (2018: 221) rámutat, ez a metaállami szerződéses viszony a különböző államok legitimációs struktúrái és az EU törvényhozó és szabályozó testületei közötti eltérések miatt komoly politikai nehézségeket okoz. Draghi tökéletesen EU-kompatibilis bürokratikus beszédmódja a nemzetállami keretek helyetti egységes, „összeolvasztott” EU-ra való hivatkozással egyrészt egy napi operatív problémára hívja fel a figyelmet (vagyis lényegében a tagállamoknak az egymással szembeni szolidaritás hiányára), másrészt a kommunikációjának célközönsége – főként a transznacionális tőkecsoportok és „piacok” – felé igyekszik az EU működőképes, „szebbik arcát” mutatni.

9.2.3. Pozitív utalások arra, hogy az együttműködés hatékonyabb

Az összefogás és az együttműködés hatékonyságának a hangsúlyozása legalább olyan fontos, mint a kollektív identitásérzetre való utalás (Shamir et al. 1994: 34), illetve ebben az esetben a közös érdekek hangsúlyozása, amellyel szorosan összekapcsolódik az együttműködés hatékonyságának a bizonyítása. Ezzel kapcsolatban deskriptív és normatív megállapításokat is találunk Draghi beszédei között. Draghi hangsúlyozza, hogy

²⁰³ For a European Public Space Remarks by Mario Draghi, President of the ECB on receiving the M100 Media Award 2012 Potsdam 2012.09.06.

²⁰⁴ The monetary policy of the European Central Bank and its transmission in the euro area Speech by Mario Draghi, President of the ECB, Università Bocconi, Opening of the academic year 2012-2013, Milan, 2012.11.15.

az eddigi együttműködés legnagyobb sikere a békét és jólétet elhozó integráció, de ez már nem elegendő, ugyanis a „polgárok” közös válaszokat várnak:

A polgárok közös válaszokat várnak Európától azokra a közös kihívásokra, amelyekkel az euróövezet valamennyi országa szembesül. A globális versennyel és a folyamatban lévő költségvetési konszolidációval összefüggésben az euróövezeti országoknak egyesíteniük kell az erőiket.²⁰⁵

Draghi szerint:

A javulás annak is köszönhető, hogy az euróövezeti kormányok előreléptek a nagyobb kötelezettséggel járó fiskális szabályok elfogadása terén és számos országban a költségvetési konszolidáció és gazdasági reformok elfogadásával.²⁰⁶

A költségvetési konszolidáció és a strukturális reformok (vagyis a megszorítóprogramok) elfogadása valóban előrelépés volt az EKB és az északi országok szempontjából. Az EKB nem felejtette el hangsúlyozni, hogy a megszorítás/konszolidáció elengedhetetlen lépés a válságból kivezető úton. Mark Blyth (2013) mutat rá arra, hogy bár a keynesiánus expanzív politikával más megoldás is születhetett volna, a németek inflációs fóbiája és az ordoliberalizmus elve mellett is furcsa, hogy ennyire érzékenyek lettek az államadóssággal kapcsolatos problémákra, és elutasították a kiadásösztönző intézkedéseket. Blyth szerint ennek oka az ezekkel az országokkal kapcsolatos erős előítéletekből következett, amely az egész válság egész beszédmódját meghatározta.

9.2.4. Azonosulás a közönséggel, közös tapasztalatok és értékek hangsúlyozása

A kollektív identitás (ez esetben „egység a sokféleségben” egyedi kombinációja) és a közösen elért hatékonyság mellett a vezetőknek rá kell mutatnia azokra a közös tapasztalatokra és értékekre, amelyek közte és a hallgatóság között vannak azért, hogy

²⁰⁵ Hearing at the Committee on Economic and Monetary Affairs of the European Parliament, 2012.04.25.

²⁰⁶ Competitiveness of the euro area and within the euro area, 2012.03.13.

bizonyítsa, ő is ehhez a csoporthoz tartozik, és egyrészt megfelelő személy a csoport reprezentálására, másrészt lehetséges példaképként is megjelenhet. Megteremti tehát a feltételét annak, hogy az emberek azonosulni tudjanak a potenciális vezetővel, és elfogadják, amit üzen nekik (Shamir, 1994: 34.).

Draghi felszólalásaiban gyakran használja a „mi” személyes névmást, nemcsak akkor, amikor az EKB álláspontját közvetíti, hanem a közös európai értékeket és közös tapasztalatot hangsúlyozza.

És együttesen megőrizhetjük közös európai értékeinket, az igazságosságot, a társadalmi kohéziót és a társadalmi haladást.²⁰⁷

Az EU társadalmi kohéziójával kapcsolatos beszédmód, az EU-beszéd gyakori visszatérő eleme, mint deklarált cél és egyfajta irányító társadalomformáló politikai elv. Társadalmi összetartó erő az EU kapcsán azonban hiába létezik a diskurzus szintjén, a válság rámutatott arra, hogy mind a bankok széttöredezettsége szintjén, mind az egyes országok társadalmi szolidaritása szintjén komoly hiányosságoktól szenved ez a kohézió.

A csoporthoz való tartozás (vagyis az „én is közületek való vagyok” üzenet közvetítése) mellett megjelent a személyes küldetéstudat is Draghi beszédeiben.

Európáért dolgozni nemcsak a szakmám, hanem személyes küldetésem is. És ezekben a nehéz időkben (...) az erős, egyesített és stabil Európa felépítése minden eddiginél fontosabb.²⁰⁸

Sorensen (2014: 53) mutatja be, hogy Draghiban megvolt az a potenciál, hogy monetáris hősként lépjen fel, és ne egyszerűen csak megoldja az EU monetáris politikai problémáit, hanem európai közösséget is építsen. Ezt a hős-típusú megjelenést igazolja a Time magazin egyik borítója, amelyen Draghi úgy jelenik meg, mint az euró megmentője és az egyesült Európa álmáért küzdő hős²⁰⁹.

²⁰⁷ President's address at the 14th ECB and its Watchers Conference, 2012.06.15.

²⁰⁸ For a European Public Space Remarks by Mario Draghi, President of the ECB on receiving the M100 Media Award 2012 Potsdam, 2012.09.06.

²⁰⁹ Time, 2013.01.28.

9.2.5. *Értékek, erkölcsi igazolások megjelenése*

Shamir és kollégái (1994) szerint a karizmatikus vezető kevésbé a kézzelfogható eredményekre teszi a hangsúlyt, mint inkább értékekre, erkölcsi igazolásokra azért, hogy képes legyen rámutatni a közös célok és cselekvések, illetve a követőinek az értékei közötti összhangra (35. o.).

Ahogy a lenti példákban látható, ezekben az esetekben megjelenik a békés, nyitott Európa képe, az elköteleződés és az akarat az egységes Európáért, az erős és cselekedni akaró európai polgárral.

[E]z az ország kulcsszerepet játszott a ma ismert *békés, nyitott és egységes* Európa kiépítésében.²¹⁰

Az EKB-nál mindig *nagyra értékeltük* Európa kulturális sokszínűségét.²¹¹

[Az euró] visszafordíthatatlan, mert az európai nemzetek szorosabb integráció iránti *elköteleződéséből* született – olyan elköteleződésből, amelyet a Nobel-bizottság is elismert tavaly, s amely a *béke, a biztonság és a nemzeti különbségek túlszárnyalása iránti vágyunkban* gyökerezik.²¹²

Az összes érintett szereplő *politikai akarata elég erős* volt ahhoz, hogy megvédje az euróövezet integritását. Sokan alábecsülték ezt az akaratot.²¹³

Az euróövezethez való csatlakozás azonban nem csak gazdasági megfontolásokból következik: kötelező érvényű kötelezettségvállalás az *európai értékek* mellett.²¹⁴

²¹⁰ Introductory remarks at the French Assemblée Nationale, Speech by Mario Draghi, President of the ECB, Paris, 26 June 2013.

²¹¹ Euro Conference – Latvia, Keynote Speech by Mario Draghi, President of the ECB, Riga, 2013.09.12.

²¹² Europe's pursuit of 'a more perfect Union, Lecture by Mario Draghi, President of the ECB, at Harvard Kennedy School, Cambridge (USA), 2013.10.09.

²¹³ Hearing at the Committee on Economic and Monetary Affairs of the European Parliament Introductory statement by Mario Draghi, President of the ECB, Brussels, 2014.03.03.

²¹⁴ Keynote speech at the Euro Conference – Lithuania, Keynote speech by Mario Draghi, President of the ECB, Euro Conference – Lithuania, Vilnius, 2014.09.25.

[Az európai bankfelügyelet] megmutatja, hogy ha úgy döntünk, hogy *együtt cselekszünk, együtt erősebbek* lehetünk Európában.²¹⁵

Bhambra (2009) mutat rá arra, hogy a legtöbb európai tudós egyetért abban (akár kulturális, akár civilizációs kérdésként közelít hozzá), hogy „Európa minőségileg különbözik a világ többi részétől, és akár implicit, akár explicit módon, de úgy tekint magára, mint aki a világ többi részének a vezetője” (10. o.).

Draghi hangsúlyozza, hogy egyszer már működött a történelemben a közös politikai akarat, amely megteremtette a békés, együttműködő Európát. Az európai másság szabálya (Böröcz, 2006) erre a békés és nyitott Európa-illúzióra épül, és von morális falat maga és a világ többi része közé, tagadva globális beágyazottságát (4. o.). A Chatterjee (1993) által leírt gyarmati másság és az európai jóság mint egyedi, megismételhetetlen létállapot komplex hierarchikus világgépet feltételez. Az Európa-koncepcióban felállított logikai rend így teremti meg a morális és jó iránt elkötelezett „európai” polgár és „európai közösség” ideáját.

9.2.6. A távoli célokra és jövőre történő utalások

A távoli célokra, a „jövőre” történő normatív utalások Draghi beszédeiben gyakran megjelentek azzal együtt, hogy a szükségszerűen azonnal közös cselekvésre való figyelemfelhívás is mindvégig a beszédek része maradt. Draghi ezeket az azonnal szükséges gazdaságpolitikai döntéseket azonban mindig nagyobb perspektívába helyezte: a múlt kemény munkáját összekötötte a jelen problémáival és a jövő céljaival.

Ludwig Erhard olyan helyzettel nézett szembe, ami sokkal nehezebb volt, mint amivel ma szembenézünk. Mégis képes volt átnézni a kihívást jelentő jelenen, és keményen dolgozni, hogy olyan jövőt építsen, amelyről soha nem kételkedett, hogy fényesebb lesz. Az európai politikai döntéshozókat talán a stílusa is

²¹⁵ Stronger together in Europe: the contribution of banking supervision
Speech by Mario Draghi, President of the ECB, marking the inauguration of the ECB's new supervisory responsibilities, Frankfurt, 2014.11.20.

inspirálta: „Az idő folyását irányítani nem tudjuk, de a hajónkat biztonságosan irányíthatjuk.”²¹⁶

A politikai unió mint végső cél Draghi beszédeinek jelentős részében előkerülő téma, amely a stabil és integrált – közös sorsú – Európa biztosítéka. „Ez [azonban] hosszú időben fog telni, és az út bizonytalan.”²¹⁷

Hogy miért mutat Draghi minduntalan a politikai unió mint végcél felé, és a politikai metamorfózisa részeként miért kapcsolja össze az európai identitás és a monetáris politika látszólag különálló jelenségeit, azzal kapcsolatban Eric Jones (2019) rámutat, hogy az EKB mint az európai populizmus egyik leginkább támadott intézménye azzal tudja elejét venni ezeknek a támadásoknak, ha a kollektív identitás egyik bástyájaként jelenik meg a közéletben. Érvelése szerint a jegybank mint episztemikus közösség (ld. King, 2005; Johnson, 2017) gyengesége, hogy intellektuális és intézményi szinten is kivonja magát a politikai közösségből, azonban ez a technokrata pozíció nem teszi lehetővé, hogy konkrét lépésekkel támogassák a politikai uniót vagy a makrogazdaságban fellépő konfliktusokat kezeljék (Jones, 2019).

Draghi – úgy tűnik – előre menekül, amikor a hosszú távú stratégiák (nagy EU-álmok) szószólójaként lép fel, felismerve a hiátust ebben a pozícióban. Mivel a válság sokkal inkább szólt a tagországok közötti széthúzásról, mint az egymás iránti szolidaritás megjelenéséről, és a tagországok politikusai (élén a német kancellárral) saját választópolgáraik felé akartak elszámoltathatók maradni, az amúgy is kórosan csúcsvezetőkben szenvedő Európai Unióban (Jones, 2019) a nemzeti határokon belülré húzódás lett a politikai megoldás.

Szenvedéllyel és lendülettel kell olyan *közös jövőt* kialakítani, amelyben a növekedés feltételei kedvezőbbek, s amelyekben minden polgár úgy érzi, hogy a készségeit teljes mértékben értékelik, amelyben az egyéni jólét együtt jár a kollektív jóléttel.²¹⁸

²¹⁶ The euro, monetary policy and the design of a fiscal compact, Speech by Mario Draghi, President of the ECB, Ludwig Erhard Lecture, Berlin, 15 December 2011,

²¹⁷ The monetary policy of the European Central Bank and its transmission in the euro area Speech by Mario Draghi, President of the ECB, Università Bocconi, Opening of the academic year 2012-2013, Milan, 2012.11.15.

²¹⁸ The euro, monetary policy and reforms Speech by Mario Draghi, President of the ECB, on receiving an honorary degree in political science, LUISS “Guido Carli” University, Rome, 2013.05.06.

Európa stabilabb és virágzóbb jövőjének megteremtése az a cél, amely egyesíti az euróövezet valamennyi országát. A fejlődéshez közös irányérzékre, az országok közötti kohézió érzésére, és a társadalmakon belüli szolidaritásérzésre van szükségünk²¹⁹

Ebben a helyzetben Draghi valóban a szimbolikus „Európa kancellárja” pozícióig emelkedett fel, amelyet azonban az Unió belüli politikusok, média, és ezáltal a polgárok is elutasítottak, akár északi, akár déli országokról volt szó. Nem utasította viszont el a nemzetközi politika és a nemzetközi pénzügyi piacok, amelyek miatt sokan az eurózóna megmentőjét látják Draghiban. Draghi célja nemcsak az európai populisták hangjának csillapítása, hanem egyben az EU mint működőképes szervezet „eladása” is volt a válságban elbizonytalanodott pénzügyi piacoknak illetve a tagországok politikusainak (valamint az EU-polgároknak).

9.2.7. Remény és hit megjelenése

Shamir et al. (1994: 36) elmélete azt feltételezi, hogy az embereket motiválja, ha a karizmatikus vezetők utalást tesznek beszédeikben a hitre és a reményre. Draghi ebből a szempontból szintén megfelel a karizmatikus vezető típusának. Optimizmust és erőt sugároz még akkor is, amikor a piacok lényegében beárazták az eurózóna szétesését. Ennek elhíresült példája Draghi „whatever it takes” beszéde, amellyel szakértők szerint megmentette az eurózónát az azonnali széteséstől:

A hatáskörünk keretein belül az EKB készen áll arra, hogy bármi áron megmentse az eurót. És higgyék el nekem, elég lesz.²²⁰

Az adott helyzetben sorsdöntőnek ítélt mondatok után közel hároméves egyezkedés kezdődött az unió belülről arról, hogy miként tudnának mennyiségi könnyítéssel (quantitative easing) kilábalni a már évek óta tartó, a pénzügyiből időközben gazdasági

²¹⁹ Introductory Statement at the Congreso de los Diputados de España
Speech by Mario Draghi, President of the ECB, Meeting with Members of Parliament, Madrid, 2013.02.12.

²²⁰ Verbatim of the remarks made by Mario Draghi Speech by Mario Draghi, President of the European Central Bank at the Global Investment Conference in London 26 July 2012

válsággá terebélyesedő helyzetből. Ez idő alatt a megszorítások következtében a görögöknél például negyedével csökkent a gazdaság mérete, a szegényebb rétegeknek harmadával csökkent a jövedelme, és tízből hat fiatalnak nem volt munkája (Legrain, 2014). A megszorító intézkedések tehát lelassították a gazdaságot, növelték a munkanélküliséget és felerősítették a pénzügyi egyenlőtlenségeket. Az északi országok azzal vádolták az EKB-t, hogy tiltott finanszírozása sérti a Maastrichti egyezmény arra vonatkozó kitételét, hogy nem lehet megmenteni egy bajba jutott országot pénzügyi segítségnyújtással (Holmes, 2014).

A Draghi-féle beszéd idejére azonban az eurózóna pénzügyi piacai már mély zuhanásban voltak. Görögország, Portugália és Írország csőd közeli helyzetben volt, az olasz és a spanyol kötvényhozamok vészesen emelkedtek, megközelítve a fenntarthatatlan szintet (Lynn, 2015). Felerősödtek az eurózóna jövőjével kapcsolatos félelmek (Milliken – Zaharia, 2012), s a spanyolok eközben az EKB-t sürgették, hogy az kötvényt vásároljon (Wishart, 2012), amely azonban ellentétben állt volna az említett EU egyezményekkel.

Draghi a konfliktusok ellenére nem változtatott a beszédei stílusán, a bizalom helyreállítása és a kollektív tudat megerősítése állt az üzenetei középpontjában.

Ma biztos vagyok benne, hogy a demokráciánk eltökélt és összetartó ahhoz, hogy megtalálja a közös módot az intézményeink további megerősítésére, hogy a jövő generációi számára megmaradjon ugyanez a béke és jólét, mint ami nekünk adatott.²²¹

És biztos vagyok benne, hogy az európai projekt továbbra is a kölcsönös bizalmon alapuló megújult gazdasági erő és társadalmi kohézió felé fog fejlődni, mind a nemzeti határokon belül és határokon át, mind pedig a stabilitás terén.²²²

Mario Draghi az egész intézményt megtestesítő elnökként lépett fel a válság kiélezett időszakában, ő maga volt az EKB, s elődjéhez, Jean-Claude Trichet-hez képest jóval nagyobb jelentőséget tulajdonított a nyilvános megszólalásoknak, és célja a közönség

²²¹ For a European Public Space Remarks by Mario D

raghi, President of the ECB on receiving the M100 Media Award 2012 Potsdam, 2012.09.06.

²²² Stable Euro, Strong Europe. Speech by Mario Draghi, President of the ECB, at the Wirtschaftstag 2013 Berlin, 2013.06.25.

minél szélesebb körű elérése volt. Bár a jegybanki szereplők hagyományosan távol tartják magukat a politikai megnyilatkozásoktól, Draghi olyan témakörökben is megnyilvánult, amelyek jóval túllépték jegybanki mandátumát. Ennek bizonyítékait kerestem azon a kérdésen keresztül, hogy vajon az empirikus anyag szisztematikus vizsgálatával lehet-e Draghit karizmatikus vezetőnek nevezni.

A karizmatikus vezetői attribútumokkal kapcsolatban megállapítható, hogy Draghi a beszédei szerint a Shamir és kollégái (1994) által leírt jellemzők szerint karizmatikus politikusnak számít. A felsorolt jellemzők mindegyike jellemző volt beszédeire, főként a válság legmélyebb időszakában. Ezzel kapcsolatban Tortola és Pansardi (2019) kiegészítése is helyesnek bizonyult: a szerzők a jegybanknak arra a szerepére kérdeztek rá, amely a válság megszűnése (illetve a jegybank „védelmi szerepének” megszűnése) után bekövetkező változásokat vizsgálja. A szerzők szerint a központi banknak két lehetősége van: visszahúzódik technokrata szerepkörébe, vagy újradefiniálja a szerepkörét a politikai szférában. A beszédek és az interjúk vizsgálata után megállapítható, hogy a 2012-es év után már megkezdődött a visszahúzódása a technokrata szerepbe, beszédeiben jóval kevesebb szó esik az EKB mandátumán kívül eső területekről, és az interjúk száma is csökkent. A tagországokkal szemben a globális pénzügyi piacok bizalmat szavaztak Draghinak, ami azt is jelentheti, hogy a hagyományos ordoliberalis elvekkkel és a nemzetállami hangsúlyokkal szemben Draghi a globális (pénz)piacoknak akart megfelelni, a nemzetállami szintű kétségek másodlagos szerepet játszottak.

10. DRAGHI EURÓPA-KÉPE

Draghi beszédeiben Európát, az Európai Uniót és az eurózónát összemosható, egymásba csúsztatható, néhol egymást átfedő fogalmakként használja, akár hangsúlyozottan európai identitásról vagy európai nézőpontról beszél, akár a szóismétlés elkerülése érdekében „egyszerűsíti” Európává az amúgy EU-n belüli vagy akár az eurózónán belüli kérdéseket. Draghi Európával kapcsolatos szóhasználata olyan normatív keretrendszerbe illeszthető, amely megfeleltethető az EU hivatalos beszédmódjának. Ezek a fogalmak a nyugat-európai képzelet alkotta kizáró kategóriák. A következőkben taxonómiai logikát követve mutatom be a Draghi által konstruált Európa-képet.

10.1. Nemzetek feletti európai szféra

A jelenlegi körülmények továbbra is kihívásokkal vannak tele, a gazdasági, pénzügyi és fiskális kérdések mélyen összefonódnak a politikai szintű kihívásokkal sok országban és a nemzetek feletti európai szférában²²³.

Draghit nem véletlenül vádolták azzal, hogy a monetáris politika hagyományos kamatpolitikáján és árstabilitási kérdésein túl fiskális kérdésekkel és politikai kérdésekkel is foglalkozik. Ezt mind az államok szintjén, mind szupranacionális szinten megtette. A szupranacionális európai szféra hangsúlyozása egybevág Draghi kvázi-szupranacionális vezetői szerepével, amellyel lényegében a tagállami fragmentáltságból próbálta kiszakítani az északi államokat (főként Németországot). A szupranacionális szféra hangsúlyozása azonban épp Németország esetében tűnt hiábavalónak, a közte és a német politikai élet közötti szakadék a gazdaságpolitikai-ideológiai konfliktusok miatt egyre mélyült.

²²³ The euro, monetary policy and the design of a fiscal compact Speech by Mario Draghi, President of the ECB, Ludwig Erhard Lecture, Berlin, 15 December 2012

10.2. Európai nyilvános tér

Szeretnék mindenkit megkérni - újságírókat és kiadókat, valamint a politikai döntéshozókat és az akadémikusokat -, hogy segítsenek egy valódi európai nyilvános tér, *eine europäische Öffentlichkeit* kialakításában. (...) [E]gy valódi európai nyilvános tér elengedhetetlen az euróövezet hosszú távú elképzelésének támogatásához. Számos okunk lehet, hogy optimisták legyünk abban, hogy Európa megtalálja ezt az utat. Az utóbbi évtizedekben mindig is az erősebb és egységesebb Európa felé haladtunk. Amikor kihívásokkal szembesülünk, mindig megoldásokat találtunk²²⁴.

Draghi a fenti beszédével maximálisan elrugaskodott a saját mandátumától és technokrata jegybanki szerepkörétől. Azokat a közvetítő szerepben lévő csoportokat szólította meg, akik sok embert képesek elérni (pl. újságírókat, akadémikusokat). Előbbieket arra kérte, hogy tegyenek többet azért, hogy valódi „európai” nyilvános tér jöhessen létre, ahol az egyes tagállamok állampolgárai figyelemmel tudják kísérni a többi tagország vitás kérdéseit, így lehetőséget adjanak a valódi, nyílt, demokratikus vitára.

10.3. Európa

„Európa” megjelenése Draghi beszédeiben (négy év empirikus anyagában) egyszer jelentette csak egyértelműen Európát mint kontinenst. A lenti példában látható, ahogy játszik az eurózóna←Európa szavakkal. Az „egész” Európa közvetlenül az eurózóna országait jelenti, hiszen míg az egyik mondatban azt állítja, hogy „egész Európában” tudja az árstabilitás garantálni a gazdasági növekedést és a munkahelyek létrehozását, és ebben az esetben feltételezhetnénk, hogy az Európai Unióra gondol (szintén kizáró logikával), a folytatás már nem egyértelmű, hiszen ott már az euróövezet virágzásának biztosításáról beszél, amelyben az egyes nemzeti politikusok támogatását is kéri.

Mi, az Európai Központi Banknál (EKB), határozottan elkötelezettek vagyunk az árstabilitás mellett. Ez pedig támogatást nyújt a gazdasági növekedéshez és a

²²⁴ For a European Public Space Remarks by Mario Draghi, President of the ECB on receiving the M100 Media Award 2012 Potsdam, 6 September 2012

munkahelyteremtéshez egész Európában. De ahhoz, hogy az euróövezet bármely tagja virágozzon a globalizált világban, a nemzeti politikai döntéshozók munkájára is szükség van.²²⁵

Draghi máskor az eurózónát „Európa szíveként” értékeli, amely megint egy új, „felsőbb” minősége az európai létnek.

Örülök, hogy a jövő évi euróhoz való csatlakozással Lettország megerősíti helyét Európa szívében.²²⁶

A megerősített alapoknak közelebb kell hozniuk a gazdasági és monetáris uniót az európai polgárok szívéhez és elméjéhez, akiknek a válság megrengette az integráció közös projektjébe vetett hitét.²²⁷

A következő szövegrészletben mintegy megelőlegezi az euróövezetnek, hogy olyan változások történnek majd a jövőben, amely „Európát illetően” számottevő:

Európát illetően jelentős előrelépés történt, de még sok tennivaló van, különös tekintettel az euróövezet új intézményi struktúrájának kidolgozására, amelynek célja a térség valamennyi országa számára a tartós jóléthez szükséges feltételek megteremtése²²⁸.

Az Európa, Európai Unió, eurózóna, „térség” fogalmak összemosásakor „Európa” néhol elérendő célként (hosszú távú projektként), máshol makrovalóságként létezik, amelyik itt van ugyan, benne élünk, de még csiszolni kell, hogy valóban működőképes legyen. Ebben Draghi felajánlja az EKB-t mint közvetítő kulcsszereplőt, aki segíthet az „európai” országoknak közeledni egymáshoz²²⁹. Az egyes tagországoknak ugyanis Draghi szerint

²²⁵ Competitiveness of the euro area and within the euro area Speech by Mario Draghi, President of the ECB, at the colloquium “Les défis de la compétitivité”, organised by Le Monde and l’Association Française des Entreprises Privées (AFEP), Paris, 13 March 2012

²²⁶ Euro Conference – Latvia Keynote Speech by Mario Draghi, President of the ECB, Riga, 12 September 2013

²²⁷ President’s address at the 14th ECB and its Watchers Conference Mario Draghi, President of the ECB, Frankfurt am Main, 15 June 2012

²²⁸ Text of the video message given at the award ceremony for the second Luca Pacioli Award Speech by Mario Draghi, President of the ECB, Ca’ Foscari University of Venice, 13 October 2012

²²⁹ Unveiling of the 5 euro banknote of the new Europa series Short address by Mario Draghi, President of the ECB, at the Archaeological Museum in Frankfurt am Main, 10 January 2013

fel kell ismerni, hogy a kölcsönös bizalmon alapuló Unió felépítéséhez²³⁰ át kell lépni a nemzethatárokat, hiszen a „nemzeti erények (...) nem elegendők ahhoz, hogy Európát olyan céllá tegyék, amelyet minden polgár a sajátjának tekinthet”²³¹.

Bár habozom felvázolni az integrációs folyamat hosszú távú végpontját, meg vagyok győződve arról, hogy aktívan fokoznunk kell az Európa hosszú távú jövőképével kapcsolatos gondolkodásmódunkat, ahogyan azt a múltban a történelem más meghatározó pillanataiban tette az Uniónk²³².

Európa nagy közös jövőjére való utalás nem idegen az EU-nyelvezettől. Ennek továbbfejlesztett változata, amikor az Európai Unióra birodalomként utalnak vagy vizsgálják lehetséges birodalmi jellegét (például Zielonka [2006]; Marks [2012]; Behr – Stivactish [2017]). Az EU-ra mint „első nem birodalmi birodalom” hivatkozott többek között José Manuel Barroso, az Európai Bizottság egykori elnöke, aki megpróbálta megragadni e „nagy szabású konstrukció” mibenlétét és a „szuverenitás megosztása és összeolvasztása” révén utalni a csatlakozó országok együttműködésére (ld. Böröcz, 2018). A „nemzeti szuverenitás európai szintű megosztása”²³³ Draghi szerint olyan minőség, amely túlmutat a gazdasági és pénzügyi kérdéseken, és ez az „első tanulság számunkra, európaiak számára”.

A nemzeti szuverenitás európai szintű megosztása nélkül az egyes államok szuverenitása veszélyben van.²³⁴

²³⁰ The policy and the role of the European Central Bank during the crisis in the euro area Speech by Mario Draghi, President of the ECB, at the Katholische Akademie in Bayern, Munich, 27 February 2013

²³¹ The euro, monetary policy and reforms Speech by Mario Draghi, President of the ECB, on receiving an honorary degree in political science, LUISS “Guido Carli” University, Rome, 6 May 2013

²³² Hearing at the Committee on Economic and Monetary Affairs of the European Parliament Introductory statement by Mario Draghi, President of the ECB Brussels, 25 April 2012

²³³ The monetary policy of the European Central Bank and its transmission in the euro area Speech by Mario Draghi, President of the ECB, Università Bocconi, Opening of the academic year 2012-2013, Milan, 15 November 2012

²³⁴ The monetary policy of the European Central Bank and its transmission in the euro area Speech by Mario Draghi, President of the ECB, Università Bocconi, Opening of the academic year 2012-2013, Milan, 15 November 2012

Draghi visszatérő fordulata, hogy nemzetközi szinten „alábecsülték az európaiak elkötelezettségének mélységét az euróval szemben”²³⁵, azonban képesek voltak megmutatni, hogy van közös cél, ez pedig az eddigi sikerek megőrzése.

10.4. Európai szellemiség, európai értékek

Európa a maga nevében egyedülálló csoda (természetesen nyugat-)európai szellemiséggel bír (ld. Bhambra, 2009), amely „Szellem” Hegel és Wagner szerint ott honol Németország földjén. Európai szellemiségre hivatkozni tehát nemcsak veszélyes, hanem abszolút kizáró a nem észak-nyugati kontinens legnagyobb részével szemben.

És miközben szigorúan elkülönítjük a monetáris politikát és a bankfelügyeletet, mindezen tevékenységi területek képesek lesznek támaszkodni a (...) felhalmozott tapasztalatokra, és természetesen az *európai szellemiség inspirálja* a munkánkat. (...) Ezeket az erősségeket egyesítettük. Ezek alkotják a DNS-ünket²³⁶.

A DNS-sel kapcsolatos, a biológiai rasszizmust súroló megjegyzése mint politikai retorikai fordulat több, mint szerencsétlen, nemcsak abban az esetben, ha *longue durée* tekintjük Európa történelmét, hanem akkor is, ha a válság alatti nyugat-európai közbeszéd állapotát tekintjük. Ezt e logikát folytatva az európai ember európai értékekkel is bír, ahogy azt Draghinál olvashatjuk:

És együttesen megőrizhetjük az igazságosság, a társadalmi kohézió és a társadalmi fejlődés közös európai értékeit.²³⁷

²³⁵ Europe's pursuit of 'a more perfect Union' Lecture by Mario Draghi, President of the ECB, at Harvard Kennedy School, Cambridge (USA), 9 October 2013

²³⁶ Stronger together in Europe: the contribution of banking supervision Speech by Mario Draghi, President of the ECB, marking the inauguration of the ECB's new supervisory responsibilities, Frankfurt, 20 November 2014

²³⁷ President's address at the 14th ECB and its Watchers Conference Mario Draghi, President of the ECB, Frankfurt am Main, 15 June 2012

Az euróövezethez való csatlakozás nemcsak gazdasági megfontolásokból következik: ez elköteleződés az európai értékek iránt²³⁸.

10.5. Európai polgár/európai emberek

A jegybankárok a lehető legtávolabb az emberektől vannak (ld. pl. Brunner, 1981; Greider, 1989; Johnson, 2017; King, 2005; Marcussen, 2009; Mishkin, 2004; Muchlinski, 2011), azonban Draghi ebből a szempontból is eltávolodik a szigorú technokrata szereptől és közvetlenül szólítja meg „Európa” polgárait. Egyértelműen ragaszkodik hozzá, hogy „Európát” egynek mutassa a különbségei ellenére.

A polgárok Európától közös válaszokat várnak azokra a közös kihívásokra (...), amelyekkel az euróövezet összes országa szembesül.²³⁹

Többre van szükség az európai polgárok hangjának meghallgatása érdekében. Szükségünk van arra, amit Németországban demokratische Teilhabe-nak (demokratikus részvételnek) hívnak.²⁴⁰

„Európa” monopolizálása és belülről a koherencia látszatát keltő felfogása egymásba fonódó kommunikációs-logikai érvelések. Az „Európától” várt megoldások feltételezése pedig azt a látszatot kelti, mintha Európa (e „büszke nő”) megszemélyesített, emberi alakban megjelenő döntnök lenne, vagyis ilyen módon Európa fogalma a hatalom fogalmával kapcsolódik össze, amely válaszokat tud adni a benne élő polgárainak azzal kapcsolatban, hogy hogyan kellene – jól, helyesen – cselekedni. Ez a hatalom azonban – Draghi felvetése szerint – áhítja a demokratikus részvételt, hogy a hatalom Európája mintegy a bevonás látszatát keltve hozhassa meg döntéseit. Ennek némileg ellentmond az a tény, hogy az ilyen döntési helyzetek valamiképpen sosem párbeszédre alapuló helyzetmegoldások, kivéve, ha a megkérdezettek egyetértően bólogatva „Európa” játékszabályai szerint lépnek a sakktáblán.

²³⁸ Keynote speech at the Euro Conference – Lithuania Keynote speech by Mario Draghi, President of the ECB, Euro Conference – Lithuania, Vilnius, 25 September 2014

²³⁹ Hearing at the Committee on Economic and Monetary Affairs of the European Parliament Introductory statement by Mario Draghi, President of the ECB Brussels, 25 April 2012

²⁴⁰ For a European Public Space Remarks by Mario Draghi, President of the ECB on receiving the M100 Media Award 2012 Potsdam, 6 September 2012

10.6. Következtetések

Az empirikus anyag elemzése azt bizonyítja, hogy Draghi úgy lépett a nyilvánosság elé, hogy nemcsak az EKB-t képviselte, hanem az egész „Európa”-projektet. Ebbe beletartozott az Európai Unió kormányok és intézmények buzdítása arra, hogy hajtsák végre a szükséges reformokat, rendezzék fiskális problémáikat. Emellett beletartozott, hogy kollektív cselekvésre és az egymás iránti szolidaritás kifejezésére szólította fel a tagországokat, valamint a múltban elért közös integrációs sikereken keresztül próbálta megszólítani a konfliktusos tagországok képviselőit, miközben a jövő közös kihívásait állította középpontba.

Draghi mint az egész „Európa”-projekt egyik a válság idején talán legfontosabb gazdaságpolitikai védelmezőjének beszédeiben megfigyelhetők az eurocentrikus beszédmód jellemzői. Ennek legnyilvánvalóbb jele az a szisztematikus logikai hiba, amellyel Draghi tendenciózusan Európaként utal az Európai Unióra illetve az eurózónára. Ez a redukált Európa-kép olyan hierarchikus Európa-felfogásra utal, amely a posztkoloniális irodalom alapján „másságnak” minősül. Ebben a másságdimenzióban a redukált Európa áll a hierarchia csúcsán, ahova csatlakozva „igazi” európaivá érik egy ország. Draghi e tekintetben az eurocentrizmus univerzalizmusát erősíti, vagyis aki csatlakozik az eurózónához, „Európa szívébe”, egyúttal a világ – erkölcsi – tetejére kerül. E logika szerint a nem eurózónatagok Európának valahol a peremén helyezkednek el, a nem Európai Unió országok pedig nem Európa részei.

Draghi az Európai Központi Bank képviselőjeként beemel mindenkit a közös, egységes és békés „Európa” ernyője alá, ezzel magára ruház egy lényegében egyáltalán nem létező funkciót, amellyel az intézmény a szupranacionális Európai Unió vezetőjévé válik az EU külső szereplői (nemzetközi politika, pénzügyi piacok, gazdasági szakértők) számára. Draghi beszédmódja a szupranacionális Európai Unió hivatalos beszédmódját követi, a mandátumát jelentősen meghaladó témaköröket érintve.

11. AZ EMPIRIKUS KUTATÁS ÖSSZEFOGLALÁSA

Disszertációmban az eurocentrizmus (Amin, 1989/2009) univerzalizmusa és az európai másság szabálya (Böröcz, 2006) segítségével vizsgáltam az eurózóna hierarchikus Európa-képét az eurózóna jegybankjának, az Európai Központi Banknak az elnöki kommunikációja és a regionális hegemon hatalommal bíró Németország két jelentős sajtóterméke, a Bild és a Spiegel online fellelhető cikkei alapján.

A kérdés vizsgálata azért fontos, mert a tagországok az integrációval kapcsolatos feszültségekre, az egyenlőtlenségekre, az aszimmetrikus többletérték-áramlásra és az etnikai jellegű feszültségekre alapvetően kulturális, „civilizációs” és rassz-jellegű válaszokat adtak, így megközelítésük egyaránt hibás és kirekesztő. A relatív hatalmi viszonyok és a hatalmi aszimmetria hasonlóságot mutat Nyugat-Európa koloniális diskurzusával, azzal a különbséggel, hogy itt a „mi” és „ők” kategória nem az „első” világ és a „harmadik” világ diskurzusában történik, hanem Európa „nyugati” felében.

Az empirikus kutatásban igyekeztem komplexen bemutatni, hogy milyen hierarchikus- és másságképzési mozzanatokat lehet felfedezni egy konfliktus, a válság idején tapasztalt monetárispolitikai-ideológiai vita keretrendszerében. A tagországok viszonyának bemutatására e szűk keresztmetszet szolgál, amely mind időben, mind pedig a szereplők tekintetében korlátozott, azonban arra módot ad, hogy körvonalazzuk, milyen diszkurzív megoldások azok, amelyek a nyugat-európai hierarchia- és másságképzés megteremtését elősegítik.

Ezek alapján olyan hierarchikus-kép és belső másságképzési módozatok mutatkoznak meg, amelyek leképezik a nyugat-európai („centrum”, „gazdag”) országok világban elfoglalt diszkurzív terét. E vizsgálat a belső viszonyokról igyekszik megállapításokat tenni, amely – összevetve a rendelkezésre álló poszt-és dekoloniális szakirodalom legfontosabb szerzőivel – érzékletes hasonlóságokat mutat az Európai Unió külső viszonyaival. Mindazon narratív kulcsmozzanatok, amelyek megteremtik „a nyugat” hatalmi, valamint látszólagos és természetesnek ható objektív tudásformáit, birodalmi episztéméjét, és örök ellentétévé téve annullálják a globális „nemnyugatot”, belső binaritásban is jelentkeznek, kevésbé jónak, kevésbé elegendőnek állítva be a centrumon kívül eső (belső) országokat. Félperifériának, a centrum szélének vagy akár „bajba jutott” és „problémás” országoknak is lehet hívni azon a sávon belül lévő országokat, amelyek a kétezres évek pénzügyi-gazdasági válsága idején pénzügyi

„segítség” kaptak a trojka felügyelete alatt, s amelybe a négy dél-európai országon kívül Írország is beletartozott ebben az időben. A dolgot a négy dél-európai országot szem előtt tartva vizsgálta Mario Draghi akkori euró-zóna-jegybankelnök és a német sajtó két legnépszerűbb terméke alapján a német média viszonyát, valamint Draghi Európa-felfogását.

Nyugat-Európa belső Másika egy adott időszakban lehet, hogy keleti másával szemben, máskor – ahogyan azt a válság során is tapasztaltuk – Dél-Európa irányában hangsúlyos. Ez a másságképző gyakorlat, erőteljes diszkurzív nyomás hatására szimbolikus határvonalat húz az északi (elsősorban német) és a déli társadalmak között. A déli lusta, megbízhatatlan népség, nem végzi el a házifeladatát, ellenben jobban él, mint amit megérdemelne ahhoz képest, hogy milyen keveset dolgozik. A német azonban megérdemelten élne a jólét és biztonságos élete keretei között, ha a déliek nem veszélyeztetnék megérdemelt mintapolgári életüket. A bajba jutott országok pedig csakis maguk a felelősek a kialakult helyzetükért, s miközben ezt lépten-nyomon tudtukra adják az okos és szorgalmas németek, a tartós bevésődés érdekében meg is kell büntetni őket ezért a viselkedésükért, miközben a becsületes németek jutalmat és elismerést érdemelnek.

Az empirikus bizonyítékok ennek alátámasztására abban az esetben is elegendőek lennének, ha – Ginzburg nyomán – alig észrevehetően szivárognak be az emberek tudatába egy-egy sztereotíp történet elmesélésével az egzotikus spanyol táncosokról vagy az olaszok dolce vita életérzéséről, esetleg a görögök munkakerüléséről. A disszertáció empirikus vizsgálata azonban azt bizonyítja be, hogy a kiélezett gazdasági helyzetben ennél jóval tudatosabb sajtótámadás történt a déli országokkal szemben. Ez még úgy is kimutatható, hogy a vizsgálat során a fő fókusz egyetlen emberen, Mario Draghin volt.

A vizsgált sajtó alapján bemutatható, hogy a – gyakorta több évszázados – sztereotípiák hogyan aktivizálódnak, és a gyarmati-jellegű diskurzusok hogyan képesek a közéleti beszédmód alakítására. A koloniális diskurzus jellegzetességei e belső viszonyrendszerek között is érvényesülnek, s objektívnak tűnő tudásformái alkalmasak arra, hogy hosszú távon meghatározzák a beszédmódot akár a hierarchia csúcsán lévő társadalmak, akár az alávetett társadalmak kollektív tudatában.

E hierarchia csúcsán lévő társadalmak közös jellemzőjeként jelenik meg az univerzalizmusuk megkérdőjelezhetetlensége, amely kiegészül e felsőbbrendű nézőpont mindenhatóságával. Azaz nemcsak, hogy a hierarchia csúcsán állnak, e hatalmi

nézőpontból saját helyzetük az egyetlen elfogadható jövőképet és nézőpontot kínálja, amelyben a Másik, az alárendelt, alávetett, gyengébb egyetlen célja az lehet, hogy alulról megérintse, megközelítse, önmagát kissé hasonlónvá tegye e felső referenciaponthoz. E csúcsról letekintés összetett kognitív lépések sorozatát vonja maga után, amely a társadalmi élet minden szegletét meghatározza, akár életvitelbeli kérdésekről, akár ontológiai értelméről van szó.

A világban elfoglalt hely e nézőpontból eleve elrendeltséget jelent, amelyben kisebb mozgások képzelhetők el. E mozgások szerint határozható meg a határ a Mi és a Másik között, amelynek hangsúlyai (éppen melyik Másik az, amelyikkel szemben meg kell határoznom önmom társadalmam határait), illetve a Mi és a Másik közötti távolság dinamikusan változik, így a másságképzés sem statikus, hanem folyton változó, dinamikus másságképzés. A Mi tájékozódási pont két szempontból is: egyrészt a Másiknak – még ha nem is tudná, gyorsan felvilágosítást nyer azzal kapcsolatban, hogy hol van épp e mássághierarchiában – pontosan tudnia kell, hogy milyen távolságra van az optimumtól, a mindenkori tökéletestől, másrészt az egyetemlegesség és objektivitás látszatában a Mi nem vizsgálható, nem kérdezhető, nem megítélhető, hatalmi és episztemikus helye megkérdőjelezhetetlen.

E hatalmi pozíció egyben morális felsőbbrendűséggel is párosul, mely az ego sum bonitas pozíciójából, az emberiség tetejéről szemléli a világot. A megközelíthetősége az áldozatvállalás mértékétől függ, de az ehhez szükséges lépések geopolitikai pozíciók, hatalmi viszonyok, félperifériás létformák miatt elérhetetlen célokként lebegnek e társadalmak fölött. E csapdahelyzet maga a neoliberális létforma európai módozata, a 22-es csapdája: odatartozni akarásukban ezek a társadalmak önmagukat számolják fel – azonban ha ezt nem teszik, magukra maradva számolódnak fel. E társadalmak különbözőségontológiája az élet minden területére kiható létforma, amely folytonos társadalmi feszültségeket gerjeszt, egyúttal folytonos megerősítést nyer identitásában mint hiányos erkölcsű, hiányos tudású, hiányos igyekezetű globális társadalmi aktor, amely magasabb rendű útmutatást igényel.

A kutatás első felében arra kerestem a választ, hogy milyen beszédmód jellemezte a Bild és a Spiegel az Európai Központi Bank elnökével, Mario Draghival kapcsolatos cikkeit. Először a német sajtó önreprezentációját vizsgálva arra mutattam rá, hogy a sajtó a németeket a többi tagállam viszonyában úgy ábrázolja, hogy végletekig leszűkíti az „igazi” európai fogalmát Németországra. A többi tagállamhoz képest a németeket

ábrázolja az európai másság szabálya alapján az egyedüli jó, tisztességes és megbízható társadalomnak.

Draghi normatív Európa-képének konstrukciójához képest – amely szerint főként arra helyezi a hangsúlyt, hogy milyen Európai Uniót kellene létrehozni, és mi lenne a feladata az egyes tagországoknak, hogy ezt elérjék –, a német sajtó konkrét ábrázolását nyújtja mind a német társadalomnak, mind a német társadalmon kívülieknek. Ezáltal dekonstruálja a Draghi-féle Európát, lényegében aláássa az EKB-elnök utópikus-vizionális beszédmódját.

A saját társadalom hierarchia csúcsára emelésével és felsőbbrendűségének kifejezésével a hierarchia alsóbb részére száműzi az olasz Draghit és a problémás országokat. A határ mint társadalmi tény fogalmával mutatom be, hogy a német sajtó hogyan alkalmazza a feltételes társadalmi kizárás és beengedés mechanizmusát a nem német társadalommal szemben. Bemutatom, hogy a német sajtó azáltal, hogy teljesen leszűkíti Európa-fogalmát, és kizárja azokat a társadalmakat, amelyek nem a neki tetsző módon élnek, vagyis azokat, amelyek az általa kívánatosnak tartott identitás- és kulturális kritériumok szerint nem elég jók.

Míg Draghi hozzájárul ahhoz az „Európa”-konstrukcióhoz, amely az EU bürokratikus, de egyben romantikus „egység a sokféleségben” elvét követi, addig a német sajtó ezt a képet lebontva saját társadalmát a jóság nevében kiemeli ebből az egységből. Mindkét fél valóságghamisítást végez: Draghi az eurocentrizmus univerzalizmusát követve lebontja az EU-történetből a gyarmatosítás hagyatékát és jelenkori „külső kitérítőségű” konfliktusait (a béke hordozójaként tekintve „Európára”), miközben kizárja Európából Európa egy részét. Mondanivalója szerint hol az EU-tagállamok, hol az eurózóna-országok jelentik Európát, miközben a vizsgált négy év alatt egyetlen egyszer említi a „kontinentális Európát”. A német sajtó pedig az európai másság szabálya szerint önmagát mint a jó megtestesülését látva zár ki ebből a körből mindenki mást, így dekonstruálva az eurocentrikus Európa-képet és sajátítva ki az idealizált Európa-fogalmat.

12. ZÁRÓ GONDOLATOK

Nyílt és következetes kritikai vizsgálattal valamint a megfelelő fogalmi készlet segítségével olyan elemzés lehetősége tárul fel, amellyel az elemzői nézőpont kilép a bebetonozódott mainstream elméleti keretek közül, ezáltal lehetővé válik egy olyan tudományos diskurzushoz való csatlakozás, amely rávilágít a széleskörű, nyílt és vitaképes kommunikáció lehetőségét megakadályozó kommunikációs gátak, előítéletek és reduktív kategorizálások gyakorlataira. E disszertáció azzal az előfeltevéssel vizsgálja az eurózónán belüli viszonyok kommunikatív jellemzőit, hogy az euróválság idején tapasztalt régiós konfliktusok mögött globális-történeti hozzáállásokat és mozgatórugókat sejt. Azaz a belső Másik olyan tág geopolitikai-hatalmi viszonyrendszerbe ágyazódik, amely feltételezi, hogy az adott történelmi pillanatban uralkodó diszkurzív magatartás nem vizsgálható sem a földrajzi, sem az időbeli határok redukálásával.

A társadalmi mechanizmusok, amelyek a kutatás keretei közötti kommunikatív kategóriákon keresztül kerültek vizsgálatra, olyan másságképző folyamatokat és hierarchikus gondolkodást vázolnak fel, amelyek bár teljes képet nem adhatnak, csupán sejtetnek e belső viszonyrendszeréről, arra biztatnak, hogy elemzőként tegyem a képet még teljesebbé. Azaz a kutatás folytatásaként e másságképző diskurzus vizsgálatában a szerteágazó identitások hierarchikusságát szélesebb interakciók révén vizsgálva, a konstruálás és a konstruálódás összetett folyamatához illeszkedve a Másik a komplex valóság megragadhatósága érdekében aktívabb szerepben jelenne meg e diszkurzív térben (Melegh, 2006).

E kutatás egy konkrét személyen keresztül mutatott rá arra, hogy a másság- és hierarchiaképzés hogyan tud működni a belső észak-dél tengelyen. Ahogy Ginzburg (1989) rámutat, a bizonyíték néha apró részletek összeillesztésével áll rendelkezésre, és nem ér kevesebbet az ordító bizonyságoknál. Sőt, e tekintetben különösen fontossá válik azoknak az észrevehetetlenül beivódott, látszólag jelentéktelen diszkurzív részleteknek a feltárása, amelyek mellett úgy tud „elsétálni” az olvasó, hogy egyszerre veszi természetesnek (amely szerint a dolgok természetes folyásaként mindig is így volt a világ [Van Dijk, 1993]), és háborodik fel a Másik deviáns viselkedésén és fenyegető attribútumain.

A Másik azonban nemcsak társadalmi-régiós aktor, ahogyan a kutatásom egyik része implikálja, hanem olyan ideológiai-világnézeti differenciálonológiában is

értelmezhető, amelyben a fő aktorok (politikai, gazdasági szereplők) identitása olyan létformán alapul, amelyből akár hegemon szereplő, akár az alávetett Másik szerepében van, nem akar, illetve nem tud kilépni. Erre érzékletes példa a déli országok társadalmi elégedetlenségéből fakadó önvédelmi lépéseinek sorozata. Azonban hiába lett „eredménye” a társadalmi elégedetlenségnek mozgalmak, új pártok megjelenésével, a közvélemény helyi és uniós intézményrendszerével szembeni bizalomvesztés nem elegendő a prioritások megváltoztatására, vagyis a demokratikus jogok pénzügyi piaci prioritások elé helyezésére. A Másik e kérdéskörben ideológiai-világnézeti Másik.

A Másik mint alávetett társadalmi kirekesztettsége és gazdasági elnyomása nem lezárható témakör addig, amíg a hegemon diskurzus mást és másra enged következtetni. E tekintetben kutatásom része annak a törekvésnek, hogy elérhetővé váljon egy olyan fogalmi eszköztár és megközelítési mód, amely segít e hegemon diskurzus feltárásában – egyáltalán fennálljon a lehetőség, hogy a globális tudástermelés folyamatában újító, „hanggal rendelkező” résztvevő legyen.

A SZERZŐ TÉMÁBAN MEGJELENT PUBLIKÁCIÓI

Jele Ágnes (2017) A gazdasági válság kezelésének kommunikatív vetületei. In: András, Hanga (szerk.) Kommunikációs terek 2017, Budapest, Magyarország, Sepsiszentgyörgy, Románia: T3 Kiadó, Doktoranduszok Országos Szövetsége (DOSZ) pp. 99-109.

Jele Ágnes (2020) A monetáris politika mint közügy. JEL-KÉP: KOMMUNIKÁCIÓ KÖZVÉLEMÉNY MÉDIA 9: 2 pp. 52-63.

Jele Ágnes (2021) A határok szimbolikus mozgatása az eurózóna válsága idején: Két példa a német sajtóból. MÉDIAKUTATÓ: MÉDIAELMÉLETI FOLYÓIRAT 22: 3-4 pp. 137-147.

Konferenciamegjelenések a témában

The evolution of central bank communication (2017) Money talks? Communication as/and economy. International interdisciplinary conference, Corvinus University of Budapest, 4 May 2017.

A társadalmi kommunikáció új szereplői - a jegybankok (2017), XX. Tavaszi Szél Konferencia, Miskolc, 2017. március 31-április 2.

The Reflection of Central Bank Communication in the Media: (De)constructing a Common European Public Sphere (2018) 11th Central and Eastern European Communication and Media Conference "Communicative Space – Political Space", Szeged, 30th May – 1st June, 2018.

A monetáris politika mint közügy (2019) MKTT Nyilvánosságok: Részvétel, Hozzáférés, Társadalmi megosztottság. Budapesti Metropolitan Egyetem 2019. január 26.

FORRÁSJEGYZÉK

Cikkek

Merkels teures Ja zum Mister Euro, Der Spiegel, Yasmin El-Sharif, 2011.04.27.

<https://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/ezb-chefposten-merkels-teures-ja-zum-mister-euro-a-759225.html>

Zweifel an Super-Mario, Der Spiegel, 2011.05.02.

<https://www.spiegel.de/spiegel/print/d-78313648.html>

EZB senkt Leitzins, Bild, 2011.11.03.

<https://www.bild.de/geld/wirtschaft/wirtschaftsticker/wichtige-meldungen-aus-der-wirtschaft-20783668.bild.html>

Euro-Retter ringen um Plan C, Der Spiegel, Stefan Kaiser, 2011.11.07.

<https://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/schuldenkrise-euro-retter-ringen-um-plan-c-a-796352.html>

Der Unbeugsame, Der Spiegel, Dietmar Hawranek, Martin Hesse, Christoph Pauly, Christian Reiermann und Michael Sauga <https://www.spiegel.de/spiegel/print/d-81703442.html>

Franz nennt EZB-Anleihenkäufe "Todsünde", Der Spiegel, 2011.11.16.

<https://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/wirtschaftsweisen-chef-franz-nennt-ezb-anleihenkaeufe-todsuende-a-798292.html>

Top-EZB-Mann rät zu neuer Geldflut, Der Spiegel, 2011.12.23.

<https://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/euro-krise-top-ezb-mann-raet-zu-neuer-geldflut-a-805498.html>

Maßgeschneidertes Trostpflaster, Der Spiegel, 2012.01.03

<https://www.spiegel.de/wirtschaft/unternehmen/neuordnung-bei-der-ezb-massgeschneidertes-trostpflaster-a-807005.html>

Marios Mobile, Der Spiegel, Martin Hesse, Armin Mahler, Christian Reiermann, Anne Seith, 2012.01.16. <https://www.spiegel.de/spiegel/print/d-83588364.html>

Monti wirbt für den Billionen-Schirm, Der Spiegel, 2012.01.21.

<https://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/rettungspaket-plus-monti-wirbt-fuer-den-billionen-schirm-a-810589.html>

Romanisches Tandem, Der Spiegel, 2012.01.23.<https://www.spiegel.de/spiegel/print/d-83679124.html>

Lagarde verlangt mehr Geld von Deutschland, Der Spiegel, 2012.01.23.

<https://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/euro-krise-lagarde-verlangt-mehr-geld-von-deutschland-a-810809.html>

Weidmann zweifelt an Europas Fiskalpakt, Der Spiegel, 2012.02.01.

<https://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/spargeluebe-weidmann-zweifelt-an-europas-fiskalpakt-a-812811.html>

Genießen Sie den Konjunkturrausch! Henrik Müller, Der Spiegel, 2012.02.06.

<https://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/deutsche-wirtschaft-geniessen-sie-den-konjunkturrausch-a-813534.html>

Ordnungspolitik, was ist das? Wolfgang Münchau, Der Spiegel, 2012.02.15.

<https://www.spiegel.de/wirtschaft/s-p-o-n-die-spur-des-geldes-ordnungspolitik-was-ist-das-a-815405.html>

Der Riss, Sven Böll, Martin Hesse, Christian Reiermann, Michael Sauga, Anne Seith,

Der Spiegel, 2012.03.05.<https://www.spiegel.de/spiegel/print/d-84251195.html>

Euro-KriseDer neue Herr der Blasen, Michael Sauga, 2012.03.13.

<https://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/ezb-chef-draghis-gefaehrliche-geldpolitik-a-820973.html>

„Deutschland ist ein Vorbild“, Bild, 2012.03.22.

<https://www.bild.de/politik/ausland/mario-draghi/deutschland-ist-ein-vorbild-23270668.bild.html>

S.P.O.N. - Im Zweifel links. Comeback der Sozis, Jakob Augstein, 2012.04.23.

<https://www.spiegel.de/politik/ausland/wahl-in-frankreich-hollande-sieg-gegen-sarkozy-hilft-gabriel-und-der-spd-a-829135.html>

The World from Berlin' Europe Could Economize Itself to Death', 2012.04.26.

<https://www.spiegel.de/international/german-press-review-editorialists-argue-in-favor-of-austerity-measures-a-829936.html>

Draghi's 'Growth Pact' Austerity Backlash Unites European Leaders, Stefan Kaiser, Der

Spiegel, 2012.04.27. <https://www.spiegel.de/international/europe/european-austerity-backlash-leaders-back-draghi-s-growth-pact-a-830185.html>

Austerity Backlash - What Merkel's Isolation Means For the Euro Crisis,

2012.05.01. <https://www.spiegel.de/international/europe/merkel-isolated-as-austerity-backlash-continues-in-euro-crisis-a-830594.html>

Wahlen in Frankreich und Griechenland - Der Tag, der alles ändert, David Böcking – Stefan Kaiser, Der Spiegel, 2012.05.07.

<https://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/frankreich-und-griechenland-was-die-wahlen-fuer-den-euro-bedeutet-a-831780.html>

..und dieser Italiener auf gar keinen Fall. Bild, 2010.03.11.

<https://www.bild.de/politik/2010/mario-dieser-italiener-auf-gar-keinen-fall-11777706.bild.html>

“Alle sollten dem deutschen Beispiel folgen”, Frankfurter Allgemeine Zeitung,

2011.02.15. <https://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/konjunktur/mario-draghi-alle-sollten-dem-deutschen-beispiel-folgen-1590580.html>

Neustart im Rennen um die Trichet-Nachfolge, Werner Mussler, Stefan Ruhkamp,

2011.02.11. <https://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/wirtschaftspolitik/axel-webers-rueckzieher-und-die-ezb-neustart-im-rennen-um-die-trichet-nachfolge-1597616.html>

Superbanker aus Berlusconi, Hans-Jürgen Schlamp, Der Spiegel, 2011.02.21.

<https://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/mario-draghi-superbanker-aus-berlusconi-a-746185.html>

Sarkozy kürt Draghi zum Mr. Euro, Der Spiegel, 2011.04.26.

<https://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/kampf-um-ezb-chefposten-sarkozy-kuert-draghi-zum-mr-euro-a-759135.html>

So deutsch ist der neue EZB-Chef. Nikolaus Blome, 2011.04.29.

<http://www.bild.de/geld/wirtschaft/mario-draghi/ist-neuer-ezb-chef-17630794.bild.html>

Zweifel an Super-Mario, Der Spiegel, 2011.05.02.

<https://www.spiegel.de/spiegel/print/d-78313648.html>

Merkel Still Trying to Block an ECB President Draghi, Der Spiegel, 2011.05.06.

<https://www.spiegel.de/international/business/italian-doubts-merkel-still-trying-to-block-an-ecb-president-draghi-a-761078.html>

Merkel will Italiener als Notenbank-Chef verhindern, Der Spiegel, 2011.05.06.

<https://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/ezb-spitzenposten-merkel-will-italiener-als-notenbank-chef-verhindern-a-760925.html>

Merkel signalisiert nun doch Zustimmung für Draghi, Der Spiegel, 2011.05.11.

<https://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/neuer-ecb-chef-merkel-signalisiert-nun-doch-zustimmung-fuer-draghi-a-761882.html>

Draghi soll den Euro retten, Der Spiegel, 2011.06.24.

<https://www.spiegel.de/wirtschaft/neuer-ecb-chef-draghi-soll-den-euro-retten-a-770427.html>

DAS ist der neue Mister Euro. EU-Finanzminister schlagen den Italiener als neuen EZB-Chef vor, Das Bild, Nikolaus Blome, 2011.05.17.

<https://www.bild.de/geld/wirtschaft/mario-draghi/mario-draghi-so-deutsch-ist-der-neue-ecb-chef-17940556.bild.html>

Chancen für „Super Mario“ steigen. Italiener Mario Draghi gilt als Spitzenkandidat für EZB-Chefposten, Bild, 2011.05.11. <https://www.bild.de/politik/ausland/mario-draghi/mario-draghi-neuer-ecb-chef-17844972.bild.html>

Wie deutsch ist Super-Mario? BILD.de stellt den neuen Euro-Hüter vor, Bild, Nikolaus Blome, 2011.06.24. <https://www.bild.de/geld/wirtschaft/mario-draghi/draghi-wie-deutsch-ist-der-neue-ecb-chef-18513174.bild.html>

Super-Mario erbt Super-Probleme, Der Spiegel, Fabian Reinbold, Chris an Teevs, 2011.10.19. <https://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/wechsel-an-ecb-spitze-super-mario-erbt-super-probleme-a-792602.html>

Erster Tag für „Super-Mario“. Mario Draghi übernimmt die Amtsgeschäfte, Bild, 2011.11.01. <https://www.bild.de/geld/wirtschaft/mario-draghi/ezb-chef-mario-draghi-super-marios-erster-arbeitstag-20756316.bild.html>

Warum die EZB schon jetzt die Zinsen senkt, Spiegel Online, Florian Diekmann und Stefan Schultz, 2011.11.03.

<https://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/notenbank-warum-die-ezb-schon-jetzt-die-zinsen-senkt-a-795739.html>

Gelten für „Mr. Euro“ keine Verkehrsregeln, Bild, 2012.01.11.

<https://www.bild.de/politik/ausland/mario-draghi/mario-draghi-rast-ohne-gurt-aber-mit-telefon-durch-rom-mr-euro-verstoest-gegen-verkehrsregeln-22017390.bild.html>

Draghi's Pledge ECB Divided over Efforts to Save Euro, Spiegel Online, Sven Böll, Michael Sauga, Anne Seith, 2012.07.30.

<https://www.spiegel.de/international/business/mario-draghi-s-new-euro-rescue-plans-sow-strife-in-ecb-council-a-847129.html>

Ombudsmann prüft Draghis Lobby-Mitgliedschaft, Spiegel Online, Sven Becker, Andreas Macho, 2012.07.30. <https://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/mario-draghi-eu-ombudsmann-ermittelt-gegen-ezb-chef-a-847235.html>

Kein deutsches Geld mehr für Pleitestaaten, Herr Draghi!, Bild, 2012.08.02.

<https://www.bild.de/politik/inland/europaeische-zentralbank/entscheidet-heute-ueber-weitere-milliardenhilfen-25445194.bild.html>

Was bedeutet Draghis Euro-Wischi-Waschi für unser Geld?, Bild, 2012.08.03.

<https://www.bild.de/politik/inland/europaeische-zentralbank/draghis-euro-wischi-waschi-25464886.bild.html>

How the ECB Plans to Use Its Bazooka, Spiegel Online, 2012.08.06.

<https://www.spiegel.de/international/europe/how-the-ecb-plans-to-use-its-big-bazooka-a-848417.html>

CSU beleidigt Draghi als "Falschmünzer Europas", Spiegel Online, 2012.08.26.

<https://www.spiegel.de/politik/deutschland/csu-alexander-dobrindt-beleidigt-draghi-als-falschmuenzer-europas-a-852133.html>

Der Streit um den Kurs in der Griechen-Krise Eskaliert Euro-Radau!, Bild, 2012.08.27.

<https://www.bild.de/politik/inland/alexander-dobrindt/rueffel-fuer-euro-mobber-25885996.bild.html>

CSU wehrt sich gegen Dobrindt, Bild, 2012.08.27.

<https://www.spiegel.de/politik/deutschland/csu-generalsekretaer-dobrindt-zu-griechenland-kritik-aus-der-csu-a-852205.html>

Debatte über griechisches Euro-Aus "Zu dem Dobrindt fällt mir nichts mehr ein", Spiegel Online, 2012.08.27. <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/dobrindt-empoert-cdu-mit-griechenland-aeusserung-a-852261.html>

'Weigh Words Very Carefully' Merkel Says Aggressive Euro Rhetoric Must Stop, Spiegel Online, 2012.08.27. <https://www.spiegel.de/international/europe/angela-merkel-says-aggressive-rhetoric-in-euro-crisis-must-stop-a-852269.html>

Konvent und Chaos, Spiegel Online, Jakob Augstein, 2012.08.27.

<https://www.spiegel.de/politik/deutschland/jakob-augstein-kolumne-zur-krisenpolitik-von-angela-merkel-a-852259.html>

Euro-Kurs-Streit in CSUPartei außer Kontrolle, Spiegel Online, Philipp Wittrock, 2012.08.27. <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/empoeung-ueber-dobrindt-csu-chef-seehofer-versucht-wogen-zu-glaetten-a-852317.html>

Seehofer stützt Dobrindt, Spiegel Online, 2012.08.29.

<https://www.spiegel.de/politik/deutschland/seehofer-distanziert-sich-von-csu-generalsekretaer-dobrindt-a-852677.html>

Deutsche misstrauen Draghi, Spiegel Online, 2012.09.06.

<https://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/deutsche-halten-wenig-von-draghi-a-854218.html>

Auszeichnung für Euro-Banker Draghi, Bild. 2012.09.06.

<https://www.bild.de/geld/wirtschaft/mario-draghi/m100-medien-preis-fuer-ezb-chef-mario-draghi-26072908.bild.html>

Draghi Almighty. Why ECB Bond-Buying Plans Undermine Democracy, Spiegel Online, Armin Mahler, 2012.09.10.

<https://www.spiegel.de/international/europe/spiegel-commentary-on-ecb-bond-purchase-program-a-854851.html>

Umstrittener EZB-Chef Draghi will sich im Bundestag rechtfertigen, Spiegel Online, 2012.09.14. <https://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/ezb-chef-draghi-will-sich-vor-bundestag-rechtfertigen-a-855732.html>

Diese Fragen sollten ihm die Abgeordneten stellen, Bild, H. Jeimke-Karge, J.W. Schäfer, 2012.09.14. <https://www.bild.de/politik/inland/mario-draghi/ezb-chef-will-vor-deutschen-abgeordneten-sprechen-26206846.bild.html>

Guter Draghi, böser Draghi, Spiegel Online, Severin Weiland, 2012.10.24. <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/ezb-praesident-draghi-spricht-vor-abgeordneten-im-bundestag-a-863201.html>

„Wo ist die Pickelhaube“, Herr Eurobank-Chef?, Bild, 2012.10.25. <https://www.bild.de/politik/inland/euro-krise/draghi-zu-gast-im-bundestag-26862626.bild.html>

Draghi ist für die Amerikaner der Euro-Chef, Spiegel Online, 2012.11.06. <https://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/terminkalender-von-timothy-geithner-draghi-ist-mister-euro-a-865572.html>

SPD-Kanzlerkandidat im Interview "Merkel muss endlich die Wahrheit sagen", Spiegel Online, 2013.02.04. <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/spd-kanzlerkandidat-steinbrueck-im-interview-ueber-zypern-und-tv-duelle-a-881186.html>

Ende der Ruhe, Spiegel Online, 2013.03.04. <https://www.spiegel.de/spiegel/print/d-91346569.html>

Regierung knüpft Draghi-Kür an Spitzenjobs, Spiegel Online, 2011.04.30. <https://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/ezb-praesident-regierung-knuepft-draghi-kuer-an-spitzenjobs-a-759909.html>

Living 'La Vita Bella'. Italians Leave Fears of Debt Crisis to Others, Spiegel Online, 2011.10.19. <https://www.spiegel.de/international/europe/living-la-vita-bella-italians-leave-fears-of-debt-crisis-to-others-a-792385.html>

So sieht Europa in zehn Jahren aus, Spiegel Online, 2011.11.24. <https://www.spiegel.de/politik/ausland/eu-zukunftsszenario-so-sieht-europa-in-zehn-jahren-aus-a-799593.html>

Nordeuropäer wollen Spanier aus der EZB drängen, Spiegel Online, 2011.12.02.

<https://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/postengerangel-nordeuropaeer-wollen-spanier-aus-der-ezb-draengen-a-801255.html>

Debatte um Bundesbank-Risiken "Deutsches Sparkapital fließt in Mittelmeerländer",

Spiegel Online, 2012.03.13. <https://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/debatte-um-bundesbank-risiken-deutsches-sparkapital-fliesst-in-mittelmeerlaender-a-820706.html>

Uncertainty about Spain Worries Euro Zone, Spiegel Online, David Böcking,

2012.04.12. <https://www.spiegel.de/international/europe/do-rising-spanish-yields-indicate-a-return-of-the-euro-crisis-a-827099.html>

Euro's Fate Hinges on Austerity in Madrid, Spiegel Online, 2012.04.23.

<https://www.spiegel.de/international/business/the-euro-crisis-finds-a-new-protaganist-in-spain-a-828996.html>

The EU's Black Holes Saving the Euro Will Require Banking Sector Reform, Spiegel Online, Martin Hesse, Christoph Pauly, Anne Seith, 2012.05.07.

<https://www.spiegel.de/international/europe/europe-needs-to-reform-its-banking-sector-a-831712.html>

Greece Votes on Sunday Europe's Future Hangs in the Balance, Spiegel Online, Charles

Hawley, 2012.06.15. <https://www.spiegel.de/international/europe/outcome-of-greece-vote-may-determine-future-of-euro-a-839104.html>

Notfallpläne für Griechenland-Wahl Die Stunden der Retter, Spiegel Online, Stefan

Kaiser, 2012.06.15. <https://www.spiegel.de/wirtschaft/unternehmen/politik-und-notenbanken-machen-notfallplaene-fuer-wahl-in-griechenland-a-839171.html>

Draghi will doppelte Feuerkraft, Spiegel Online, 2012.07.29.

<https://www.spiegel.de/spiegel/vorab/ezb-chef-draghi-will-staatsanleihen-aufkaufen-a-846916.html>

Spain's Economic Arsonists Political Bankruptcy in Madrid Adds to Woes, Spiegel Online, Erich Follath, Helene Zuber, 2012.07.30.

<https://www.spiegel.de/international/europe/euro-crisis-series-spain-s-economic-arsonists-a-847121.html>

Deutschland-Bild in Italien "Seid ihr alle merkelisiert?", Spiegel Online, ,Hans-Jürgen Schlamp 2012.08.05. <https://www.spiegel.de/politik/ausland/mein-leben-als-auslaender-italiener-zweifeln-am-deutschen-euro-kurs-a-847393.html>

„Missverständnis“: Monti relativiert seine Aussagen, Bild, 2012.08.06. <https://www.bild.de/politik/inland/mario-monti/italien-premier-rudert-nach-westerwelle-rueffel-zurueck-25516754.bild.html>

Angst vor dem Euro-Zerfall. Deutsche Banken flüchten aus Krisenländern, 2012.08.30. <https://www.spiegel.de/wirtschaft/unternehmen/deutsche-banken-vergeben-weniger-kredite-in-krisenlaendern-a-852972.html>

Der Tabubruch, Spiegel Online, Sven Böll, Christian Reiermann, Michael Sauga, Christoph Schult, Anne Seith, Daniel Steinvorth, 2013.03.25. <https://www.spiegel.de/spiegel/print/d-91675469.html>

Spirale nach unten, Spiegel Online, 2013.07.01. <https://www.spiegel.de/spiegel/print/d-101368220.html>

Mini-Zins löst Probleme nicht!, Bild, J.W. Schäfer. 2013.11.08. <https://www.bild.de/news/standards/bild-kommentar/mini-zins-loest-probleme-nicht-33304190.bild.html>

„Diese perverse Angst“, Spiegel Online, Wolfgang Büchner, Martin Hesse, Nikolaus Blome, Michael Sauga 2013.12.30. <https://www.spiegel.de/spiegel/print/d-124188062.html>

„Deutsche sollen im Sparstrumpf sparen!“, Franz Solms-Laubach, Fritz Esser, 2014.10.12. <https://www.bild.de/geld/wirtschaft/sahra-wagenknecht/wagenknecht-deutsche-sollen-im-sparstrumpf-sparen-38101524.bild.html>

Jetzt kann nur noch die Euro-Zentralbank helfen, Spiegel Online, Sebastian Dullien, 2011.11.15. <https://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/schuldenkrise-jetzt-kann-nur-noch-die-euro-zentralbank-helfen-a-797588.html>

Bundesbanker Weidmann, Der Euro-Fighter, Spiegel Online, Stefan Kaiser, 2011.11.19. <https://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/bundesbanker-weidmann-der-euro-fighter-a-798705.html>

Der Scheinriese, Spiegel Online, Ralf Neukirch, Christian Reiermann, 2011.11.21.

<https://www.spiegel.de/spiegel/print/d-81933550.html>

Merkel Under Pressure to Say 'Ja' to Euro Bonds, Spiegel Online, 2011.11.21.

<https://www.spiegel.de/international/europe/pooling-risk-merkel-under-pressure-to-say-ja-to-euro-bonds-a-798994.html>

Germany's Finances Not as Sound as Believed, Spiegel Online, Ralf Neukirch,

Christian Reiermann, 2011.11.22. <https://www.spiegel.de/international/europe/flawed-role-model-germany-s-finances-not-as-sound-as-believed-a-799059.html>

Nordeuropäer wollen Spanier aus der EZB drängen, Spiegel Online, 2011.12.02.

<https://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/postengerangel-nordeuropaeer-wollen-spanier-aus-der-ezb-draengen-a-801255.html>

Obama drängt Euro-Länder zu großer Lösung, 2011.12.10.

<https://www.spiegel.de/politik/ausland/waehrungskrise-obama-draengt-euro-laender-zu-grosser-loesung-a-802883.html>

Schnaps für Alkoholiker, Spiegel Online, Martin Hesse, Christian Reiermann, Anne

Seith, 2011.12.17. <https://www.spiegel.de/spiegel/print/d-83180832.html>

Europas Musterknabe, Spiegel Online, Katrin Elger, Dietmar Hawranek, Martin Hesse,

Christian Reiermann, 2011.12.23. <https://www.spiegel.de/spiegel/print/d-83328878.html>

Spaniens Notenbank-Schulden steigen drastisch an, Spiegel Online, 2012.04.18.

<https://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/target2-in-spanien-und-italien-steigen-die-kredite-der-notenbanken-a-828284.html>

Deutsche Sparer sollen für Europas Pleite-Banken blechen, Bild, 2012.06.06.

<https://www.bild.de/geld/wirtschaft/spanien-krise/euro-krise-muessen-deutsche-mit-erspartem-banken-retten-24512322.bild.html>

Merkel zur Schuldenpolitik "Keine Euro-Bonds, solange ich lebe", Spiegel Online,

2012.06.26. <https://www.spiegel.de/politik/ausland/kanzlerin-merkel-schliesst-euro-bonds-aus-a-841115.html>

Die Welt wartet auf unsere..., Bild, 2012.06.27. <https://www.bild.de/politik/inland/euro-krise/kanzlerin-felsenfest-in-der-euro-krise-regierungserklaerung-24885684.bild.html>

Chancellor Faces Difficult Meeting with Monti, Spiegel Online, Hans-Jürgen Schlamp, 2012.07.04. <https://www.spiegel.de/international/europe/merkel-in-rome-chancellor-faces-tough-meeting-with-mario-monti-a-842535.html>

EZB-Politik trifft deutsche Sparer hart, Spiegel Online, 2012.07.27. <https://www.spiegel.de/wirtschaft/service/politik-der-ezb-niedrige-zinsen-belasten-die-sparer-a-846833.html>

Gemeinsame Schuldenpolitik Blair drängt Merkel in Euro-Krise zum Nachgeben, Spiegel Online, 2012.07.90. <https://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/tony-blair-ruft-deutschland-zur-euro-rettung-auf-a-847087.html>

Krisen-Gespräch in Schäubles Urlaubsdomizil , Bild, 2012.07.30. <https://www.bild.de/geld/wirtschaft/euro-krise/sorgen-um-europa-geithner-bei-schaeuble-auf-sylt-krisen-besuch-25399952.bild.html>

Die EZB wird zum Schuldenturm, Bild, 2012.07.31. <https://www.bild.de/politik/inland/europaeische-zentralbank/schuldenturm-ezb-25408376.bild.html>

Rescue Fund Controversy France and Italy Seek Ultimate Firepower for ESM, Spiegel Online, 2012.07.31. <https://www.spiegel.de/international/europe/euro-zone-states-discuss-plan-to-give-esm-unlimited-funding-from-ecb-a-847415.html>

Enttäuschende Ankündigung der EZB Draghi verschiebt die Euro-Rettung, Spiegel Online, Stefan Kaiser, 2012.08.02. <https://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/ezb-ankuendigung-von-draghi-zum-anleihenkauf-enttaeuscht-anleger-a-847943.html>

Klartext, Herr Draghi!, Bild, 2012.08.03. <https://www.bild.de/news/standards/bild-kommentar/kommentar-von-bela-anda-25465682.bild.html>

Streit um Euro-Schuldenländer Stunde der Scharfmacher, Spiegel Online, Philipp Wittrock, 2012.08.05. <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/wie-in-der-euro-krise-die-toene-immer-schriller-werden-a-848330.html>

Krisenurlaub der Kanzlerin Sommer, Sonne, Nervensägen, Spiegel Online, Philipp Wittrock, 2012.08.07. <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/euro-krise-wie-spd-csu-monti-und-co-merkel-den-urlaub-vermiesen-a-848691.html>

Bundesbank-Chef Jens Weidmann. Der Banker der Deutschen, Spiegel Online, Stefan Kaiser, 2012.09.05. <https://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/bundesbank-jens-weidmann-ist-beliebt-bei-buergern-a-853877.html>

Draghi geht im Bundestag auf Werbetour, Spiegel Online, 2012.09.27. <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/ezb-praesident-mario-draghi-besucht-im-oktober-den-bundestag-a-858371.html>

The Inflation Monster How Monetary Policy Threatens Savings, Spiegel Online, Martin Hesse, Alexander Jung, 2012.10.08. <https://www.spiegel.de/international/europe/how-central-banks-are-threatening-the-savings-of-normal-germans-a-860021.html>

Die Spur des Geldes-Michel vom Rechnungshof, Spiegel Online, Wolfgang Münchau, 2012.10.24. <https://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/zaehlung-der-deutschen-goldreserven-bringt-nichts-a-863062.html>

„Wir mussten handeln“, Spiegel Online, Anne Seith, Michael Sauga, 2012.10.29. <https://www.spiegel.de/spiegel/print/d-89343545.html>

Deutscher Sparkurs kann Währungskrieg auslösen, Bild, 2013.01.25. <https://www.bild.de/geld/wirtschaft/davos/soros-wettert-gegen-deutsche-sparpolitik-28251734.bild.html>

Der neue kranke Mann, Spiegel Online, 2013.03.25. <https://www.spiegel.de/spiegel/print/d-91675492.html>

„Die Luft ist eisenhaltig“, Spiegel Online, 2013.04.08. <https://www.spiegel.de/spiegel/print/d-91871128.html>

„Niemand sollte sich darauf verlassen, dass die Zinsen niedrig bleibe“, Bild, 2013.05.19. <https://www.bild.de/geld/wirtschaft/jens-weidmann/bundesbankpraesident-weidmann-im-interview-30459968.bild.html>

ECB President Surrounded by Critics, Spiegel Online, 2013.05.29. <https://www.spiegel.de/international/europe/ecb-president-draghi-takes-criticism-for-euro-policy-a-901952.html>

Der Druck-Knopf, Spiegel Online, 2013.06.10. <https://www.spiegel.de/spiegel/print/d-97110498.html>

Euro-Banker verspricht Sparern höhere Zinsen, Bild, 2013.06.10.

<https://www.bild.de/geld/wirtschaft/joerg-asmussen/ezb-direktor-asmussen-verteidigt-vor-gerichtsverfahren-anleihen-aufkaufprogramm-30766528.bild.html>

Euro-Rettungs-Schlacht vor Gericht, Bild, 2013.06.11.

<https://www.bild.de/geld/wirtschaft/bundesverfassungsgericht/showdown-vor-bundesverfassungsgericht-ezb-gegen-deutschland-30776752.bild.html>

Stoppt Karlsruhe die EZB?, Bild, 2013.06.11.

<https://www.bild.de/geld/wirtschaft/bundesverfassungsgericht/showdown-vor-bundesverfassungsgericht-ezb-gegen-deutschland-30795212.bild.html>

„Deutschland schafft das nicht“, Spiegel Online, 2013.10.14.

<https://www.spiegel.de/spiegel/print/d-116119661.html>

Neuer Rekord für deutschen Export, Bild, 2013.11.08.

<https://www.bild.de/geld/wirtschaft/export/streit-um-deutschen-export-ueberschuss-33315786.bild.html>

Draghi Defends Euro Rescue Policies, Spiegel Online, 2014.01.02.

<https://www.spiegel.de/international/europe/spiegel-interview-with-ecb-president-mario-draghi-a-941489.html>

Herr Nein, Spiegel Online, Ullrich Fichtner, 2014.01.20.

<https://www.spiegel.de/spiegel/print/d-124554490.html>

Wie schlimm wird die Alters-Armut?, Bild, 2014.06.06.

<https://www.bild.de/geld/wirtschaft/altersarmut/wie-schlimm-wird-die-alters-armut-36278702.bild.html>

Interview with Telegraaf, 2014.06.21.

<https://www.ecb.europa.eu/press/inter/date/2014/html/sp140621.en.html>

Merkel verärgert über Draghi, Spiegel Online, 2014.08.31.

<https://www.spiegel.de/spiegel/vorab/merkel-veraergert-ueber-draghi-a-988948.html>

Merkel Increasingly Isolated on Austerity, Spiegel Online, 2014.09.03.

<https://www.spiegel.de/international/europe/the-anti-austerity-camp-is-growing-as-merkel-becomes-more-isolated-a-989357.html>

Denken Sie um, Frau Merkel!, Spiegel Online, 2014.09.08.

<https://www.spiegel.de/spiegel/print/d-129095150.html>

Der gutmütige Deutsche, Spiegel Online, Jan Fleischhauer, 2014.09.09.

<https://www.spiegel.de/politik/deutschland/fleischhauer-kolumne-der-gutmuetige-deutsche-a-990589.html>

Mario Draghi enteignet die deutschen Sparer, Bild, 2015.01.19.

<https://www.bild.de/geld/wirtschaft/aussenhandel/interview-boerner-kritik-mario-draghi-39397516.bild.html>

Imagining the Unthinkable The Disastrous Consequences of a Euro Crash, Spiegel Online, 2012.06.25. <https://www.spiegel.de/international/europe/fears-grow-of-consequences-of-potential-euro-collapse-a-840634.html>

"Griechenland ist die Bewährungsprobe", Spiegel Online, 2010.03.25.

<https://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/eu-schuldenkrise-griechenland-ist-die-bewaehrungsprobe-a-685441.html>

Wer passt jetzt auf unseren EURO auf? Bild, Jan W. Schäfer, 2011.02.11.

<https://www.bild.de/politik/wirtschaft/banken-krise/wer-passt-jetzt-auf-euro-auf-15924766.bild.html>

BESZÉDEK

Continuity, consistency and credibility Introductory remarks by Mario Draghi, President of the ECB, at the 21st Frankfurt European Banking Congress “The Big Shift”, Frankfurt am Main, 18 November 2011

Hearing before the Plenary of the European Parliament on the occasion of the adoption of the Resolution on the ECB’s 2010 Annual Report Introductory statement by Mario Draghi, President of the ECB, Brussels, 1 December 2011

The euro, monetary policy and the design of a fiscal compact Speech by Mario Draghi, President of the ECB, Ludwig Erhard Lecture, Berlin, 15 December 2011

Hearing at the Committee on Economic and Monetary Affairs of the European Parliament Introductory statement Mario Draghi, President of the ECB, Brussels, 19 December 2011

Competitiveness of the euro area and within the euro area Speech by Mario Draghi, President of the ECB, at the colloquium “Les défis de la compétitivité”, organised by Le Monde and l’Association Française des Entreprises Privées (AFEP), Paris, 13 March 2012

Remarks at the Annual Reception of the Association of German Banks Speech by Mario Draghi, President of the ECB, Berlin, 26 March 2012

Statistics to deliver price stability and mitigate systemic risk Speech by Mario Draghi, President of the ECB at the Sixth ECB Statistics Conference, Frankfurt am Main, 17 April

Hearing at the Committee on Economic and Monetary Affairs of the European Parliament Introductory statement by Mario Draghi, President of the ECB Brussels, 25 April 2012

Welcome remarks at the ECB-EC conference on financial integration and stability Speech by Mario Draghi, President of the ECB, at the ECB-EC conference “Financial integration and stability: towards a more resilient single financial market” Frankfurt am Main, 26 April 2012

Address at the event marking the first signatures to the T2S Framework Agreement
Mario Draghi, President of the ECB, Frankfurt am Main, 8 May 2012

Monetary Policy in unconventional times Introductory remarks by Mario Draghi,
President of the ECB, at the ECB colloquium held in honour of José Manuel González-
Páramo, Frankfurt am Main, 16 May 2012

A route for Europe Address by Mario Draghi, President of the ECB at the day in
memory of Federico Caffè organised by the Faculty of Economics and the Department
of Economics and Law at the Sapienza University Rome, 24 May 2012

President's address at the 14th ECB and its Watchers Conference Mario Draghi,
President of the ECB, Frankfurt am Main, 15 June 2012

Hearing at the Committee on Economic and Monetary Affairs of the European
Parliament Introductory Statement by Mario Draghi, President of the ECB, Brussels, 9
July 2012

Verbatim of the remarks made by Mario Draghi Speech by Mario Draghi, President of
the European Central Bank at the Global Investment Conference in London 26 July
2012

The future of the euro: stability through change Contribution from Mario Draghi,
President of the ECB, Published in "Die Zeit", 29 August 2012

For a European Public Space Remarks by Mario Draghi, President of the ECB on
receiving the M100 Media Award 2012 Potsdam, 6 September 2012

Building the bridge to a stable European economy Speech by Mario Draghi, President
of the ECB, at the annual event "Day of the German Industries" organised by the
Federation of German Industries, Berlin, 25 September 2012

Hearing at the Committee on Economic and Monetary Affairs of the European
Parliament Introductory statement by Mario Draghi, President of the ECB, Brussels, 9
October 2012

Text of the video message given at the award ceremony for the second Luca Pacioli
Award Speech by Mario Draghi, President of the ECB, Ca' Foscari University of
Venice, 13 October 2012

Opening statement at Deutscher Bundestag Speech by Mario Draghi, President of the ECB, Discussion on ECB policies with Members of Parliament, Berlin, 24 October 2012

President's address at Wirtschaftstag Volksbanken Raiffeisenbanken Speech by Mario Draghi, President of the ECB, at Wirtschaftstag 2012 "Kapitalismus in der Krise? Die Zukunft der Marktwirtschaft" der Volksbanken Raiffeisenbanken organised by Genossenschaftsverband e.V., Frankfurt am Main, 7 November 2012

The monetary policy of the European Central Bank and its transmission in the euro area Speech by Mario Draghi, President of the ECB, Università Bocconi, Opening of the academic year 2012-2013, Milan, 15 November 2012

Rationale and principles for Financial Union Speech by Mario Draghi, President of the ECB, at the 22nd Frankfurt European Banking Congress, Frankfurt am Main, 23 November 2012

Competitiveness: the key to balanced growth in monetary union Remarks by Mario Draghi, President of the ECB, Treasury Talks 'A European strategy for growth and integration with solidarity', A conference organised by the Directorate General of the Treasury, Ministry of Economy and Finance – Ministry for Foreign Trade, Paris, 30 November 2012

A central banker's perspective on European economic convergence Speech by Mario Draghi, President of the ECB at the Anchor 2013 Conference organised by the Magyar Nemzeti Bank, Budapest, 7 December 2012

Introductory statement at the hearing of the Committee on Economic and Monetary Affairs of the European Parliament Mario Draghi, President of the ECB, Brussels, 17 December 2012

Unveiling of the 5 euro banknote of the new Europa series Short address by Mario Draghi, President of the ECB, at the Archaeological Museum in Frankfurt am Main, 10 January 2013

Address at the New Year's Reception of the Frankfurt Chamber of Commerce and Industry Speech by Mario Draghi, President of the ECB, Frankfurt am Main, 22 January 2013

Introductory Statement at the Congreso de los Diputados de España Speech by Mario Draghi, President of the ECB, Meeting with Members of Parliament, Madrid, 12 February 2013

G20 priorities under the Russian Speech by Mario Draghi, President of the ECB, at the G20 Ministers and Central Bank Governors meeting, Moscow, 15 February 2013

The policy and the role of the European Central Bank during the crisis in the euro area Speech by Mario Draghi, President of the ECB, at the Katholische Akademie in Bayern, Munich, 27 February 2013

Opening remarks at the conference ‘Post-trade harmonisation and the integration of financial markets: a joint effort’ Speech by Mario Draghi, President of the ECB, Frankfurt am Main, 19 March 2013

The role of monetary policy in addressing the crisis in the euro area Speech by Mario Draghi, President of the ECB, at the “Room for discussion” of the Study Association SEFA and the Faculty of Economics and Business, Amsterdam, 15 April 2013

Hearing before the Plenary of the European Parliament on the occasion of the adoption of the Resolution on the ECB Annual Report 2011 Introductory statement by Mario Draghi, President of the ECB, Strasbourg, 16 April 2013

Short address on the occasion of the launch of the Europa series €5 banknote Speech by Mario Draghi, President of the ECB Bratislava, 2 May 2013

The euro, monetary policy and reforms Speech by Mario Draghi, President of the ECB, on receiving an honorary degree in political science, LUISS “Guido Carli” University, Rome, 6 May 2013

Building stability and sustained prosperity in Europe Speech by Mario Draghi, President of the ECB, at the event entitled “The Future of Europe in the Global Economy” hosted by the City of London Corporation, London, 23 May 2013

Strengthening financial resilience Speech by Mario Draghi, President of the ECB, at the 2013 International Monetary Conference, Shanghai, 3 June 2013

Responsible leadership in times of crisis Address by Mario Draghi, President of the ECB, on the occasion of receiving the ESMT Leadership Award 2013, Berlin, 13 June 2013

Opening remarks at the session “Rethinking the Limitations of Monetary Policy”
Speech by Mario Draghi, President of the ECB, at the farewell conference honouring
Governor Stanley Fischer, The Israel Museum, Jerusalem 18 June 2013

Stable Euro, Strong Europe Speech by Mario Draghi, President of the ECB, at the
Wirtschaftstag 2013 Berlin, 25 June 2013

Introductory remarks at the French Assemblée Nationale Speech by Mario Draghi,
President of the ECB, Paris, 26 June 2013

Hearing at the Committee on Economic and Monetary Affairs of the European
Parliament Introductory statement by Mario Draghi, President of the ECB, Brussels, 8
July 2013

Euro Conference - Latvia Keynote Speech by Mario Draghi, President of the ECB,
Riga, 12 September 2013

Keynote speech at the conference “Europe and the Euro – A Family Affair” by Mario
Draghi, President of the ECB, at the conference organised by Bundesverband der
Deutschen Industrie and Bundesvereinigung der Deutschen Arbeitgeberverbände,
Berlin, 16 September 2013

Hearing at the Committee on Economic and Monetary Affairs of the European
Parliament Introductory statement by Mario Draghi, President of the ECB, Brussels, 23
September 2013

Europe’s pursuit of ‘a more perfect Union’ Lecture by Mario Draghi, President of the
ECB, at Harvard Kennedy School, Cambridge (USA), 9 October 2013

The euro area economy: current prospects and challenges ahead Speech by Mario
Draghi, President of the ECB at the Economic Club of New York New York, 10
October 2013

Euro area economic outlook, the ECB’s monetary policy and current policy challenges
Statement by Mario Draghi, President of the ECB, prepared for the Twenty-Eighth
Meeting of the International Monetary and Financial Committee, in Washington D.C.
on 12 October 2013

Keynote address at the Süddeutsche Zeitung Führungstreffen Wirtschaft 2013 Speech by Mario Draghi, President of the ECB, at Führungstreffen Wirtschaft “Strategies for more growth” organised by Süddeutsche Zeitung, Berlin, 21 November 2013

Opening speech at the European Banking Congress “The future of Europe” Speech by Mario Draghi, President of the ECB, Frankfurt am Main, 22 November 2013

Money and monetary institutions after the crisis Speech by Mario Draghi, President of the ECB, at the conference organised by Banca d’Italia in memory of Curzio Giannini, Rome, 10 December 2013

Hearing before the Plenary of the European Parliament on the occasion of the adoption of the Resolution on the ECB Annual Report 2012 statement by Mario Draghi, President of the ECB, Strasbourg, 12 December 2013

Hearing at the Committee on Economic and Monetary Affairs of the European Parliament Introductory statement by Mario Draghi, President of the ECB, Brussels, 16 December 2013

Financial Integration and Banking Union Speech by Mario Draghi, President of the ECB, at the conference for the 20th anniversary of the establishment of the European Monetary Institute, Brussels, 12 February 2014

The path to recovery and the ECB’s role Speech by Mario Draghi, President of the ECB, at the Symposium on Financial Stability and the Role of Central Banks organised by the Deutsche Bundesbank, Frankfurt am Main, 27 February 2014

Hearing at the Committee on Economic and Monetary Affairs of the European Parliament Introductory statement by Mario Draghi, President of the ECB, Brussels, 3 March 2014

A consistent strategy for a sustained recovery Lecture by Mario Draghi, President of the ECB, at Sciences Po, Paris, 25 March 2014

Euro area economic outlook, the ECB’s monetary policy and current policy challenges Statement by Mario Draghi, President of the ECB, prepared for the twenty-ninth meeting of the International Monetary and Financial Committee, Washington D.C., 10 April 2014

Monetary policy communication in turbulent times Speech by Mario Draghi, President of the ECB, at the Conference De Nederlandsche Bank 200 years: Central banking in the next two decades, Amsterdam, 24 April 2014

Monetary policy in a prolonged period of low inflation Speech by Mario Draghi, President of the ECB, at the ECB Forum on Central Banking, Sintra, 26 May 2014

Memorial lecture in honour of Tommaso Padoa-Schioppa Speech by Mario Draghi, President of the ECB, London, 9 July 2014

Hearing at the Committee on Economic and Monetary Affairs of the European Parliament Introductory statement by Mario Draghi, President of the ECB, Strasbourg, 14 July 2014

Unemployment in the euro area Speech by Mario Draghi, President of the ECB, Annual central bank symposium in Jackson Hole, 22 August 2014

Keynote speech at the Eurofi Financial Forum Keynote speech by Mario Draghi, President of the ECB, Eurofi Financial Forum, Milan, 11 September 2014

Introductory remarks at the EP's Economic and Monetary Affairs Committee Speech by Mario Draghi, President of the ECB, Brussels, 22 September 2014

Keynote speech at the Euro Conference – Lithuania Keynote speech by Mario Draghi, President of the ECB, Euro Conference – Lithuania, Vilnius, 25 September 2014

Recovery and Reform in the euro area Opening remarks by Mario Draghi, President of the ECB, Brookings Institution, Washington, 9 October 2014

Statement by Mario Draghi, President of the ECB, at the Thirtieth meeting of the IMFC Mario Draghi, President of the ECB, Washington, D.C., 10 October 2014

Towards the banking union – Opportunities and challenges for Introductory speech by Mario Draghi, President of the ECB, Seventh ECB Statistics Conference “Towards the banking Union. Opportunities and challenges for statistics”, Frankfurt am Main, 15 October 2014

The economic policy of Federico Caffè in our times Speech by Mario Draghi, President of the ECB, to mark the centenary of the birth of Federico Caffè at the Lecture room of

the School of Economics and Business Studies “Federico Caffè”, Rome, 12 November 2014

Introductory remarks at the EP’s Economic and Monetary Affairs Committee Speech by Mario Draghi, President of the ECB, 17 November 2014

Stronger together in Europe: the contribution of banking supervision Speech by Mario Draghi, President of the ECB, marking the inauguration of the ECB’s new supervisory responsibilities, Frankfurt, 20 November 2014

Monetary policy in the euro area Opening keynote speech by Mario Draghi, President of the ECB at the Frankfurt European Banking Congress Frankfurt am Main, 21 November 2014

Introductory remarks at the Finnish parliament Speech by Mario Draghi, President of the ECB, Helsinki, 27 November 2014

Stability and Prosperity in Monetary Union Speech by Mario Draghi, President of the European Central Bank, at the University of Helsinki, Helsinki, 27 November 2014

IRODALOMJEGYZÉK

Abolafia, M. Y. – Kilduff, M. (1988). Enacting Market Crisis: The Social Construction of a Speculative Bubble. *Administrative Science Quarterly*, 33(2), 177–193.

Alexander, J. C. (2011). Market as Narrative and Character. *Journal of Cultural Economy*, 4(4) 477–488.

Alonso, L.E. – Rodríguez, C.F. (2020). Crisis and Sacrifice in Spain. *International Karl Polanyi Society*, <https://www.karlpolanysociety.com/2020/06/29/crisis-and-sacrifice-in-spain/>

Alonso, L. E. – Rodríguez, C. J. – Rojo, R. I. (2015). From consumerism to guilt: economic crisis and discourses about consumption in Spain. *Journal of Consumer Culture*, 15 (1): 66-85.

Amin, S. (1989/2009). *Eurocentrism: Modernity, Religion, and Democracy: A Critique of Eurocentrism and Culturalism*. New York: Monthly Review Press.

Anderson, B. (2016 [1983]). *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso.

Andersson, M. – Hofmann, B. (2010). Gauging the Effectiveness of Central Bank Forward Guidance. In Cobham, D. – Eitheim, O., Gerlach, S. – Qvistad, J. (ed.) *Inflation Targeting Twenty Years On: Past Lessons and Future Prospects*. Cambridge University Press, New York, (pp. 368-397).

Arlt, H. J. – Storz, W. (2011). *Drucksache „Bild“ – Eine Marke und ihre Mägde. Die „Bild“ – Darstellung der Griechenland- und Eurokrise 2010*. Eine Studie der Otto Brenner Stiftung. Frankfurt/Main.

Arrighi, G. (1997). European Modernity and Beyond: The Trajectory of European Societies 1945-2000 by Göran Therborn. *Contemporary Sociology*, 26 (3): 344-345.

Arrighi, G. (2007). *Adam Smith in Beijing: lineages of the twenty-first century*. London: Verso. Kindle Edition.

Bajomi-Lázár Péter (2017). Manipulál-e a média? *Médiakutató*, XVIII., 4, 61—80.

- Bakić-Hayden, M. (1995). "Nesting Orientalisms. The Case of Former Yugoslavia." *Slavic Review*, 54, 4: 917-931.
- Bakić-Hayden, M. – Hayden, R. (1992). Orientalist Variations on the Theme "Balkans": Symbolic Geography in Recent Yugoslav Cultural Politics. *Slavic Review*, 51, 1—15.
- Balibar, É. (2002). *Politics and the other scene*. Verso.
- Balibar, É. (2003). *We, the People of Europe? Reflections n Transnational Citizenship*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Balibar, É. (2010). At the borders of citizenship: A democracy in translation? *European Journal of Social Theory*, 13(3), 315–322. <https://doi.org/10.1177/1368431010371751>
- Bandelj, N. – Elyachar, J. – Richardson, G. – Weatherall, J. O. (2016). Comprehending and Regulating Financial Crises: An Interdisciplinary Approach. *Perspectives on Science*, 24(4) 443–473.
- Bandelj, N. – Wherry, F. – Zelizer, V. (2017). Advancing Money Talks. In: Bandelj, N. – Wherry, F. F. – Zelizer, V. A. (eds.) *Money Talks. Explaining How Money Really Works*. Princeton University Press. Princeton & Oxford.
- Michael Banton (2016) Essentializing race. *Ethnic and Racial Studies*, 39:13, 2297-2302, DOI: 10.1080/01419870.2016.1202429
- Barni, C. (2019). The Spirit of the South: Mediterranean „Otherness” according to the Northerners. *Romance eReview* 22. Retrieved from <https://ejournals.bc.edu/index.php/romance/article/view/11283>.
- Bastasin, C. (2012). *Saving Europe. How National Politics Nearly Destroyed the Euro*. Brookings Institution Press, Washington, D.C.
- Bastasin, C. (2015) *Saving Europe: Anatomy of a Dream*. Brookings Institution Press.
- Bauman, Z. (1993). *Postmodern Ethics*. Oxford: Blackwell.
- Bauman, Z. (1998). *Globalization, The human consequences*. Columbia University Press.
- Beck, U. (2000). The cosmopolitan perspective: Sociology of the second age of modernity. *British Journal of Sociology*, 51, 1, 79—105.

- Beck, U. (2002). The cosmopolitan society and its enemies. *Theory, Culture & Society*, 19(1–2), 17–44. <https://doi.org/10.1177/026327640201900101>
- Beck, U. (2012). Redefining the sociological project: The cosmopolitan challenge. *Sociology*, 49, 1, 7—12. <https://doi.org/10.1177/0038038511425562>
- Berghahn, V. – Young, B. (2013). Reflections on Werner Bonefeld’s ‘Freedom and the strong state: On german ordoliberalism’ and the continuing importance of the ideas of ordoliberalism to understand germany’s (Contested) role in resolving the eurozone crisis. *New Political Economy*, 18(5), 768–778. <https://doi.org/10.1080/13563467.2013.736959>
- Behr, H., – Stivachtis, Y. A. (eds.) (2017). *Revisiting the european union as empire*. New York and Abingdon: Routledge.
- Bernanke, B. S. – Mishkin, F. S. (1997). Inflation Targeting: A New Framework for Monetary Policy? *Journal of Economic Perspectives*, 11,2, 97—116.
- Bernasconi, R. (1997): African Philosophy’s Challenge to Continental Philosophy. In: Eze, E. C. (Ed.): *Postcolonial African Philosophy*. John Wiley and Sons.
- Bhabha, H. (1994). *The Location of Culture*. Routledge. London, New York.
- Bhabra, G.K. (2007). ”Postcolonial Europe: Or, Understanding Europe in Times of the Postcolonial”. In Rumford, C. *Handbook of European Studies*. London: Sage. pp 1-22.
- Bhabra, G. K. (2009). Postcolonial Europe, or understanding Europe in times of the postcolonial. In *The SAGE Handbook of European Studies* (o. 69–86). SAGE Publications Ltd. <https://doi.org/10.4135/9780857021045>
- Bhabra, G. K. (2011). ‘Cosmopolitanism and Postcolonial Critique’ in Maria Rovisco and Magdalena Nowicka (eds.), *The Ashgate Research Companion to Cosmopolitanism*, Farnham: Ashgate, 313-328.
- Bhabra, G.K. (2016) Whiter Europe? Postcolonial versus Neocolonial Cosmopolitanism. *Interventions*, 18 (2): 187–202.
- Biebricher, T. (2013). Europe and the political philosophy of neoliberalism. *Contemporary Political Theory*, 12, 4, 338—372.
- Biebricher, T. (2014). The return of ordoliberalism in Europe – Notes on a research agenda. *Scienze Giuridiche, Scienze Cognitive e Intelligenza artificificale*, Maggio, 21

- Biebricher, T. – Vogelmann, F. (Eds.). (2017). *The birth of austerity: German ordoliberalism and contemporary neoliberalism*. Rowman & Littlefield International. Bild Online, 2016
- Bjelić, D. 2005. Introduction: Blowing Up the ‘Bridge’. In: Bjelić, D. – Savić, O. (eds.) *Balkan as Metaphor Between Globalization and Fragmentation*, Cambridge, MA: MIT Press, 1–22.
- Bjelić, D. – Cole, L. (2005). Sexualizing the Serb. In: Bjelić, D. – Savić, O. (eds.) *Balkan as Metaphor Between Globalization and Fragmentation*, Cambridge, MA: MIT Press, 279—311.
- Bjelić, D. – Savić, O. (eds.) (2005) *Balkan as Metaphor Between Globalization and Fragmentation*, Cambridge, MA: MIT Press, 1–22.
- Blaut, J. M. (1993). *The colonizer’s model of the world: Geographical diffusionism and Eurocentric history*. Guilford Press.
- Blaut, J. M. (2000): *Eight Eurocentric Historians*. New York, London: The Guilford Press. Blinder, A. S. (1998). *Central Banking in Theory and Practice*. Cambridge MA: MIT Press.
- Blinder, A.S. (2016). *The Evolving Political Economy of Central Banking*. [videó fájl] The Science Media Production Center at Cornell. Utoljára meglejtve: 2017.04.29. <https://www.youtube.com/watch?v=vqA1dyFZDSE>
- Blinder, A., Ehrmann, M., de Haan, J., & Jansen, D.-J. (2017). Necessity as the mother of invention: Monetary policy after the crisis. *Economic Policy*, 32(92), 707–755. <https://doi.org/10.1093/epolic/eix013>
- Blinder, A. S. – Ehrmann, M. – Fratzscher, M. – De Haan, J. – Jansen, D.-J. (2008). Central bank communication and monetary policy. A survey of theory and evidence. *Working Paper Series No. 898*. Utoljára letöltve: 2017. 02.27.
- Blyth, M. (2013). *Austerity: The history of a dangerous idea*. Oxford University Press.
- Boatcă, M. (2006). No race to the swift : negotiating racial identity in past and present Eastern Europe. *Human Architecture: Journal of Sociology of Self-Knowledge*, 5, 1, 91—104.

- Boatcă, M. (2010). Multiple Europes and the Politics of Difference Within. *Worlds & Knowledges Otherwise*, *Spring*, n.p.
https://globalstudies.trinity.duke.edu/sites/globalstudies.trinity.duke.edu/files/file-attachments/v3d3_Boatcă2.pdf
- Boatcă, M. (2013a). "From the Standpoint of Germanism". A Postcolonial Critique of Weber's Theory of Race and Ethnicity. *Political Power and Social Theory*. 24. 10.1108/S0198-8719(2013)0000024009.
- Boatcă, M. (2013b). Multiple Europes and the Politics of Difference Within. *Worlds and Knowledges Otherwise*. 3.
https://globalstudies.trinity.duke.edu/sites/globalstudies.trinity.duke.edu/files/file-attachments/v3d3_Boatca2.pdf.
- Boatcă, M. (2015). The Quasi-Europes: World Regions in Light of the Imperial Difference. In: Reifer, T. *Global Crises and the Challenges of the 21st Century*. Routledge.
- Boatcă, M. (2020). Wann war die Dekolonisierung? DenkZettel aus der Karibik. *PROKLA. Zeitschrift für kritische Sozialwissenschaft*, 50, 198, 111—124.
- Bonefeld, W. (2012). Freedom and the strong state: On german ordoliberalism. *New Political Economy*, 17(5), 633–656. <https://doi.org/10.1080/13563467.2012.656082>
- Bonefeld, W. (2015). Crisis, Free Economy and Strong State : On Ordoliberalism. *European Review of International Studies*. pp. 5-14.
- Borba, R, Lewis, ES, Fabricio, Bf, et al. (2014) Introduction: A queer postcolonial critique of (queer) knowledge production and activism. In: Lewis, ED, Borba, R, Fabricio, BF, De Souza Pinto, D, et al. (eds.) *South-North Dialogues on Queer Epistemologies, Embodiments and Activisms*. Bern: Peter Lang.
- Bossuet, J. B. (1681/1976). *Discours sur l'histoire universelle*. Paris: S. Mabre Cramoisy.
- Boukala, S. (2018). *European Identity and the Representation of Islam in the Mainstream. Argumentation and Discourse*. Palgrave MacMillan.
- Bourdieu, P. (1984). *A Social Critique of the Judgment of Taste*. Cambridge MA: Harvard University Press.

- Böröcz, J. (2000) The Fox and the Raven: The European Union and Hungary Renegotiate the Margins of "Europe". *Society for Comparative Study of Society and History*, 42, 4, 847—875.
- Böröcz József (2001). Bevezető. Birodalom, kolonialitás és az EU "keleti bővítése". In: Böröcz József és Kovács Melinda (szerk.) EU-birodalom. Tematikus blokk. *Replika*. 45-46 (November): 23—44.
- Böröcz József és Kovács Melinda (szerk.) (2001). EU-birodalom. Tematikus blokk. *Replika*. 45-46 (November): 23-151.
- Böröcz József (2002). "A határ: társadalmi tény," *Replika*, 47-48. sz. 133—142.
- Böröcz József – Mahua Sarkar (2005). Mi az Európai Unió? *Politikatudományi Szemle*, 3-4. 151—177.
- Böröcz József. (2006). „Goodness is elsewhere: The rule of European difference.” *Society for Comparative Study of Society and History*: 110-138.
- Böröcz József (2008). A nagy hálózati játszma. Adalékok a nyugat-európai államiság globális, történeti politikaszociológiájához. *Politikatudományi Szemle*, 17 (1): 41–63.
- Böröcz József (2009). *The European Union and Global Social Change. A Critical Geopolitical-Economic Analysis*. London, Routledge.
- Böröcz József (2018). *Az EU és a világ. Kritikai elemzés*. Kalligram.
- Böröcz József (2020). A jóság máshol van: Az Európán belüli másság szabálya. *Replika*, 115-116, 69—97.
- Böröcz, J – Sarkar, M. (2018). A lengyel vízszelű elviselhetetlen fehérsége és a magyar pávatánc a rassznótára. *Replika*. 106-107. 353—362. 10.32564/106-107.25.
- Braun, V. – Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3, 2, 77—101.
- Braunstein, P. (1982). Confins italiens de l'empire: Nations, frontieres et sensibilité europeenne dans la seconde moitié du xve siècle. *La conscience europeenne au xve et au xvre siècle: Actes du colloque international organise a l'Ecole Normale Supérieure de jeunes filles*, 30 septembre-3 octobre 1980. Paris: l'Ecole, 35–48.

- Brunner, K. (1981). The Art of Central Banking. In Göppl, H – Henn, R. (szerk.) *Geld, Banken und Versicherungen*, Vol. 1. Königstein.
- Brüggerman, M. (2014). Between Frame Setting and Frame Sending: How Journalists Contribute to News Frames. *Communication Theory*, 24: 61–82.
- Buck-Morss, S. (2000). “Hegel and Haiti.” *Critical Inquiry*, 28, (4, 2000): 821-865.
- Bulmer, S. (2014). Germany and the eurozone crisis: Between hegemony and domestic politics. *West European Politics*, 37(6), 1244–1263.
<https://doi.org/10.1080/01402382.2014.929333>
- Bulmer, S. – Paterson, W. (2013). Germany as the EU's Reluctant Hegemon? Of Economic Strength and Political Constraints. *Journal of European Public Policy*. 20. 10.1080/13501763.2013.822824.
- Burgess, J. P. (2002). ‘What’s so European about the European Union? Legitimacy between Institution and Identity’, *European Journal of Social Theory* 5(4): 467-81.
- Capucha, L., Estêvão, P., Calado, A., Capucha, A.R. (2014). “The Role of Stereotyping in Public Legitimation: the case of the PIGS label”. *Comparative Sociology*, 13(4): 482–502.
- Cavour, C. (1949). *La liberazione del Mezzogiorno e la Formazione del Regno D'Italia*. Bologna.
- CEC (1973) 'Declaration on the European Identity', Bulletin of the EC 12, Clause 2501.
- Chabod, F. (1961/1995). *Storia dell'idea d'europa*. Bari, Italy: Laterza.
- Chakrabarty, D. (2000). *Provincializing Europe: Postcolonial thought and historical difference*. Princeton University Press.
- Chakrabarty, J. (2014). *Postcolonialism: Canonicity and Culture: Essays in memory of Edward W. Said*. Booktango.
- Chang, M. (2016). The (Ever) Incomplete Story of Economic and Monetary Union. *Journal of Contemporary European Research*. 12. 486-501.

- Chari, S. – Verdery, K. (2009): Thinking Between the Posts: Postcolonialism, Postsocialism, and Ethnography After the Cold War. *Comparative Studies in Society and History*, 51, 1., 6–34
- Chatterjee, P. (1993). *The nation and its fragments: Colonial and postcolonial histories*. Princeton University Press.
- Chen, C. C. – Farh, J.-L. (2010). Developments in understanding Chinese leadership: Paternalism and its elaborations, moderations, and alternatives. In: M. H. Bond (Ed.), *Oxford library of psychology. The Oxford handbook of Chinese psychology* (p. 599–622). Oxford University Press.
- Chorev, N. (2018). Neoliberalism and Supra-National Institutions. In: Cahill, D. et al. (eds.) *The SAGE Handbook of Neoliberalism*. Sage Publications.
- Chomsky, N. – Barsamian, D. (2005). *Titkok, hazugságok, demokrácia. David Barsamian interjúkötete*. Független Média Kiadó.
- Coronil, F. (1996). Beyond Occidentalism: Toward Nonimperial Geohistorical Categories. *Cultural Anthropology*, 11(1), 51–87. <http://www.jstor.org/stable/656209>
- D’Angelo, P. – Koppers, J. A. (eds.) (2009). *Doing News Framing Analysis. Empirical and Theoretical Perspectives*. Routledge.
- Dainotto, R. M. (2006). Europe (in theory). Duke UP. 10.1215/9780822389620
- Dainotto, R. M. (2011). Does europe have a south? An essay on borders. (2011). *The Global South*, 5(1), 37. <https://doi.org/10.2979/globalsouth.5.1.37>
- Dancsi Katalin (2001). A haideri retorika. Az orsztrák Szabadság Párt koloniális beszédmódja az EU-bővítés összefüggésében. In: Böröcz József és Kovács Melinda (szerk.) EU-birodalom. Tematikus blokk. *Replika*. 45-46 (November): 131—149.
- Dardot, P. – Laval, C. (2018) Foucault, neoliberalism and Europe. In: Cahill, D. et al. (eds.) *The SAGE Handbook of Neoliberalism*. Sage Publications. 193—201.
- De Haan, J. – Eijffinger, S.C.W. – Rybinski, K. (2007). Central bank transparency and central bank communication: Editorial introduction. *European Journal of Political Economy*, 23, 1-8.

- Delanty, G. (2006). Borders in a Changing Europe: Dynamics of Openness and Closure. *Comparative European Politics*, 4 (2-3) : 183–202.
- Dietsch, P. – Claveau, F. – Fontan, C. (2018). *Do central banks serve the people?* Polity Press.
- Dodd, N. (2014). *The social life of money*. Princeton University Press.
- Draghi, M. (2012) *Verbatim of the remarks made by Mario Draghi*. <https://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2012/html/sp120726.en.html>.
- Dullien, S. – Guérot, U. (2012). The Long Shadow of Ordoliberalism: Germany's Approach to the Euro Crisis. *European Council on Foreign Relations*, ECFR/49.
- Dussel, E. (1993). Eurocentrism and modernity (Introduction to the frankfurt lectures). *boundary 2*, 20(3), 65. <https://doi.org/10.2307/303341>
- Dussel, E. (1996). *The Underside of Modernity*. Humanities Press, New Jersey.
- Ehrmann, M. – Fratzscher, M. (2007). Communication by Central Bank Committee Members: Different Strategies, Same Effectiveness? *Journal of Money, Credit, and Banking*, Vol. 39(2-3), 509-41.
- Engel-Di Mauro, S. (2001). A szívós nemzeti állam. NATO-EU kapcsolatok, EU-bővítés és a Balkán újrafelosztása. In: Böröcz József és Kovács Melinda (szerk.) EU-birodalom. Tematikus blokk. *Replika*. 45-46 (November): 45—59.
- Entman, R. M. (1993). Framing: Toward the clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication* 43 (4): 51–8.
- Ervedosa, C. (2017). The Calibanisation of the South in the German public ‘Euro crisis’ discourse. *Postcolonial Studies*, 20:2, 137-162.
- Escobar, A. (1995). *Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World*. PRINCETON; OXFORD: Princeton University Press. doi:10.2307/j.ctt7rtgw
- Estanque, E. (2020). Commodification and countermovements: Portugal against the trend. *International Karl Polanyi Society*, <https://www.karlpolanysociety.com/2020/06/21/commodification-and-countermovements-portugal-against-the-trend/>.

- EU-Observer (2011). *Merkel under fire for 'lazy Greeks' comment*.
<https://euobserver.com/eu-political/32363>
- Eusepi, S. – Preston, B. (2010). Central Bank Communication and Expectations Stabilization. *American Economic Journal: Macroeconomics*, 2, 235–71.
- Eze, E. C. (1997). The Color of Reason: The Idea of „Race” in Kant’s Anthropology. In: Emmanuel Chukwudi Eze (ed.), *Postcolonial African Philosophy: A Critical Reader*. Blackwell. 103—131.
- Eze, E. C. (1997). *Postcolonial African Philosophy. A Critical Reader*. Blackwell.
- Fairclough, N. (1989). *Language and power*. Harlow: Longman Group UK Limited.
- Fairclough, N. (1992). *Discourse and social change*. Polity Press.
- Fairclough, N. (1995). *Critical discourse analysis: The critical study of language*. Longman.
- Fairclough, N. (2010). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. Prentice Hall, Upper Saddle River. <https://doi.org/10.4324/9780203809068.ch1>
- Feld, L. P. – Schmidt, C. M. – Schnabel, I. – Wieland, V. (2015). Divergence of liability and control as the source of over-indebtedness and moral hazard in the EMU. The Eurozone crisis: A consensus view of the causes and a few possible solutions. *A VoxEU*. <https://cepr.org/voxeu/columns/divergence-liability-and-control-source-over-indebtedness-and-moral-hazard-european>.
- Filipescu, C. D. (2015). A postcolonial critique of the production of unequal power relations by the European Union. *PhD. dissertation*. University of Birmingham.
- Fontan, C. (2013). Frankenstein in Europe: The impact of the European Central Bank on the management of the eurozone crisis. *Politique européenne*, no 42(4), 22-45.
- Fontelle, B. (1825). *Digression sur les Anciens et les Modernes*. Paris.
- Foucault, M. (1987). ‘The Order of Discourse’, In: Robert Young (ed.) *Untying the Text: A lost structuralist reader*, Routledge & Kegan Paul, London.
- Fox, J. – Moroşanu, L. – Szilassy, E. (2012). The Racialization of the New European Migration to the UK, *Sociology*, 46, 4, 680—695.

- Frank, A. G. (1998). *ReOrient: Global economy in the Asian Age*. University of California Press.
- Franzosi, R. (2008). Historical Knowledge and Evidence. In: Goodin - Tilly (eds.) *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*. Oxford University Press.
- Friedman, M. (1997). *The Euro: Monetary Unity To Political Disunity?* Utoljára letöltve 2017. 02.27. <https://www.project-syndicate.org/commentary/the-euro--monetary-unity-to-political-disunity>.
- Gagy Ágnes (2014). Az antipopulizmus mint a rendszerváltás szimbolikus eleme. *Fordulat*, 6, 21, 298—316.
- Galpin, C. (2017). *The Euro Crisis and European Identities: Political and Media Discourse in Germany, Ireland and Poland* (New Perspectives in German Political Studies), Palgrave Macmillan.
- Gamson, W. A. – Modigliani, A. (1989). Media discourse and public opinion on nuclear power: A constructionist approach. *American Journal of Sociology*, 95(1), 1–37. <https://doi.org/10.1086/229213>
- Gandhi, L. (1998). *Postcolonial Theory: A Critical Introduction*. Columbia University Press.
- Gandhi, L. (2007). Postcolonial theory and the crisis of European man. *Postcolonial Studies*, 10 (1), 93–110. <https://doi.org/10.1080/13688790601153180>
- Garner, S. (2007). *Whiteness: an introduction*. Routledge.
- Giddens, A. (1990) *The Consequences of Modernity*. Stanford University Press.
- Gill, S. (2017). Transnational Class Formations, European Crisis and the Silent Revolution. *Critical Sociology*, 43, 4-5, 635—651.
- Ginelli, Z. (2017). A Nyugaton, és csakis a Nyugaton: A kapitalizmus szellemének földrajza. *Replika*, 103: 115–140.
- Ginzburg, C. (1985). *The Enigma of Piero: Piero Delia Francesca: The Baptism, The Arezzo Cycle. The Flagellation*. London: Verso.

- Ginzburg, C. (1989). *Clues, Myths and the Historical Method*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Ginzburg, C. (2011). *A sajt és a kukacok: Egy XVI. századi molnár világképe*. Európa.
- Go, J. (2016). *Postcolonial thought and social theory*. Oxford University Press.
- Go, J. (2018). Postcolonial possibilities for the sociology of race. *Sociology of Race and Ethnicity*, 4(4), 439–451. <https://doi.org/10.1177/2332649218793982>
- Goethe, J. W. von (1816.) *Italienische Reise – Band 1*. Project Gutenberg. <https://www.gutenberg.org/cache/epub/2404/pg2404.html>
- Goldsworthy, V. (1998). *Inventing Ruritania: The Imperialism of the Imagination*. New Haven and London: Yale University Press.
- Gourinchas, P. O. – Martin, P. – Messer, T. (2020). The Economics of Sovereign Debt, Bailouts and the Eurozone Crisis. *CEPR Discussion Paper No. DP14891*. Available at SSRN: <https://ssrn.com/3628214>.
- Greider, W. (1989). *Secrets of the Temple: How the Federal Reserve Runs the Country*. New York, Touchstone.
- Grosfoguel, R. (2011). Decolonizing Post-Colonial Studies and Paradigms of Political Economy: Transmodernity, Decolonial Thinking, and Global Coloniality. *Transmodernity: Journal of Peripheral Cultural Production of the Luso-Hispanic World*, 1(1). <http://dx.doi.org/10.5070/T411000004>
- Guha, R. (1997). *Dominance without hegemony: History and power in colonial India*. Harvard University Press.
- Gürkaynak, S.G. – Sack, B. – Swanson, E. (2005). Do Actions Speak Louder Than Words? The Response of Asset Prices to Monetary Policy Actions and Statements. *International Journal of Central Banking*, May, 55-93. Utoljára letöltve 2017.02.27. www.ijcb.org/journal/ijcb05q2a2.pdf.
- Habermas, J. (2001). *The Postnational Constellation: Political Essays*. Cambridge: MIT Press.
- Habermas, J. (2003). ‘Making Sense of the EU: Toward a Cosmopolitan Europe’, *Journal of Democracy*, 14(4): 86-100.

- Hale, G. – Obstfeld, M. (2014). The Euro and the Geography of International Debt Flows. *Journal of the European Economic Association*, 14(1), 115-144.
- Hall, S. (1980/2007). Kódolás–dekódolás. In: Angelusz Róbert, Tardos Róbert, Terestyéni Tamás (szerk.): *Média–nyilvánosság–közvélemény. Szöveggyűjtemény*, 131–142. Budapest: Gondolat.
- Hall, S. (1992). "The question of cultural identity", in Hall, Stuart; Held, David; McGrew, Anthony (eds.), *Modernity and its futures, Cambridge: Polity Press in association with the Open University*, 274–316, Cambridge Polity Press.
- Hall, S. (2002/2003). In but Not of Europe: Europe and Its Myths. In. Stuart Hall *Selected Writings on Race and Difference*. Duke University Press. <https://doi.org/10.1515/9781478021223-023>
- Hall, S. (2005). Encoding, Decoding. In: Hall et al. *Culture, Media, Language. Working Papers in Cultural Studies, 1972–79*. Routledge.
- Hall, S. (2011). "The neo-liberal revolution". *Cultural Studies*. 25 (6): 705–728. doi:10.1080/09502386.2011.619886
- Hall, S. (2021). *Selected Writings on Race and Difference*. Duke University Press. <https://doi.org/10.1515/9781478021223-023>.
- Hansen, P. – Jonsson, S. (2012). Imperial Origins of European Integration and the Case of Eurafrica: A Reply to Gary Marks' 'Europe and Its Empires'. *Journal of Common Market Studies*, 50, 6, 1028—1041.
- Hansen, P. – Jonsson S. (2013). "A Statue to Nasser? Eurafrica, the Colonial Roots of European Integration, and the 2012 Nobel Peace Prize." *Mediterranean Quarterly* 24 (4): 5–18.
- Hansen, P. – Jonsson S. (2014). *Eurafrica: The Untold History of European Integration and Colonialism*. London: Bloomsbury Academic.
- Havel, V. (2000). *Address by Vaclav Havel President of the Czech Republic before the Members of the European Parliament*, 16 February. (http://www.hrad.cz/president/Havel/speeches/2000/1602_uk.html).

- Hazard, P. (1953). *The European Mind: The Critical Years, 1680-1715*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Hegel, G. W. F. (1892). *Lectures on the History of Philosophy*, trans. P. Trench. London: Trübner.
- Helleiner, E. (2017). The Macro-Social Meaning of Money. In: Bandelj, N. – Wherry, F. F. – Zelizer, V. A. (eds.) *Money Talks. Explaining How Money Really Works*. Princeton University Press. Princeton & Oxford.
- Herfeld, M. (2005). Foreword. In: Bjelić, D. – Savić, O. (eds.) *Balkan as Metaphor Between Globalization and Fragmentation*, Cambridge, MA: MIT Press, 1–22.
- Hiddlestone, J. (2009). *Understanding Postcolonialism*, Routledge.
- Himmel, R. – Baptista, M. (2018). “Do Your Homework”: Hegemonic discourses on work, in the tabloid media, during the Eurozone crisis, pp. 1047-1056. In: Baptista, M.; Pereira, M. & Almeida, A (eds.) *Ócios e Resistências: Crescer e Envelhecer em Contextos Culturais Diversos*. Coimbra: Grácio Editor. ISBN: 978-989-54215-9-6
- Hobbes, T. (1651/1985). *Leviathan*. London: Penguin Books.
- Holmes, D. R. (2014). *Economy of Words. Communicative Imperatives in Central Banks*. The University of Chicago Press. Chicago, London.
- Holmwood, J. – Stewart, A. (1991). *Explanation and Social Theory*. London: MacMillan.
- Hooper, B. – Kramsch, O. (2007). Post-colonising Europe: The Geopolitics of Globalisation, Empire, and Borders: Here and There, Now and Then. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*. 98. 526-534. 10.1111/j.1467-9663.2007.00420.x.
- Howarth, D. J. – Loedel, P. H. (2003). *The European Central Bank: The new European leviathan?* Palgrave Macmillan.
- Huckin, T. N. (1997). Critical Discourse Analysis. In: Miller, T. (eds.). *Functional approaches to written texts: classroom applications*, 78–131, Washington, D. C.: English Language Programs.
- Hudabiunigg, I. (2004). The Otherness of Eastern Europe. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 25, 5, 369-388. 10.1080/01434630408668913.

- Huntington, S. P. (1993). The Clash of Civilizations? *Foreign Affairs*, 72(3), 22–49.
<https://doi.org/10.2307/20045621>
- Ifversen, J. (2002). ‘Europe and European Culture – A Conceptual Analysis’, *European Societies*, 4(1): 1-26.
- Issing, O. (2005). Communication, Transparency, Accountability – Monetary Policy in the Twenty-First Century. *Federal Reserve Bank of St. Louis Review*, 87(2): 65-83.
- Figel, J. (2004). *Hearing of Mr. Jan Figel (education, culture, multilingualism). European Parliament.*
https://www.europarl.europa.eu/press/audicom2004/resume/040927_figel_EN.pdf
- Jele Ágnes (2017). A gazdasági válság kezelésének kommunikatív vetületei. In: András Hanga (szerk.) *Kommunikációs terek*. DOSZ-T3 Kiadó. 99—109.
- Jele Ágnes (2020). A monetáris politika mint közügy. *JEL-KÉP: KOMMUNIKÁCIÓ KÖZVÉLEMÉNY MÉDIA*, 9, 2, 52—63.
- Jele Ágnes (2021). A határok szimbolikus mozgatása az eurózóna válsága idején: Két példa a német sajtóból. *MÉDIAKUTATÓ: MÉDIAELMÉLETI FOLYÓIRAT*, 22, 3-4, 137—147.
- Johnson, J. (2017). *Priests of Prosperity. How Central Bankers Transformed the Postcommunist World*. Cornell University Press, Ithaca & London.
- Jones, E. (2019) Do central bankers dream of political union? From epistemic community to common identity. *Comparative European Politics*, 17: 530-547.
- Jørgensen, M. – Phillips, L. (2002). *Discourse analysis as theory and method*. SAGE Publications Ltd. <https://doi.org/10.4135/9781849208871>.
- Joyce, M. – Miles, D. – Scott, A. – Vayanos, D. (2012). Quantitative Easing and Unconventional Monetary Policy – An Introduction. *The Economic Journal*, 122 (pp. 271-288). Utoljára letöltve 2017.02.27.
http://personal.lse.ac.uk/vayanos/Papers/QEUMCI_EJ12.pdf.
- Kant, I. (1784/2004). Was ist Aufklärung? *UTOPIE kreativ*, H. 159, S. 5—10.

- Keita, M. (2000). Africa and the construction of a grand narrative in world history. In: Fuchs, E. – Stuchtey, B. (eds.) *Across Cultural Borders: Historiography in Global Perspective*. New York: Rowman & Littlefield Publishers.
- King, M. (2005). *Monetary Policy: Practice Ahead of Theory*. [lecture]. 17 May 2005, Cass Business School, City University, London. Utoljára letöltve: 2017.02.27. www.bankofengland.co.uk/publications/speeches/2005/speech245.pdf.
- Kipling, R. (1890). “The White Man’s Burden,” *Literature* (February 4, 1890), 115.
- Kirshner, J. (2000). The Study of Money. *World Politics*, 52, 407–436.
- Kirshner, J. (2003). *Monetary Orders: Ambiguous Economics, Ubiquitous Politics*. Cornell University, Ithaca.
- Klapper, J.T. (1960). *The effects of mass communication*. Free Press.
- Knezevic, V. (2015). Europe is dead on the philosophy of liberation of Enrique Dussel. *Zbornik Radova Filozofskog Fakulteta u Pristini*, 45(3), 107–116. <https://doi.org/10.5937/zrffp45-9246>
- Knütter, R. – Mohr, B. – Wagner, H. (2011). *The Effects of Central Bank Communication on Financial Stability: A Systematization of the Empirical Evidence*. Discussion Paper, No. 463. Utoljára letöltve 2017.02.27. <https://www.fernuni-hagen.de/wirtschaftswissenschaft/download/beitraege/db463.pdf>
- Kovács Melinda – Peter Kabachnik (2001). A kvantitatív másság felfedezése. Az EU diskurzusa az 1997-es országvéleményekben. In: Böröcz József és Kovács Melinda (szerk.) EU-birodalom. Tematikus blokk. *Replika*. 45-46 (November): 61—88.
- Kovács Melinda (2001). Elmarasztalni és elhalasztani. Az EU diszkurzív stratégiái az 1998-as és 1999-es országvéleményekben. In: Böröcz József és Kovács Melinda (szerk.) EU-birodalom. Tematikus blokk. *Replika*. 45-46 (November): 89—110.
- Kundnani, H. (2015). *Neoliberalism and ordoliberalism*. <https://hanskundnani.com/2015/02/14/neoliberalism-and-ordoliberalism/>
- Lamont, M. – Fournier, M. (Eds.). (1992). *Cultivating differences: Symbolic boundaries and the making of inequality*. University of Chicago Press.

- Lasswell, H. (1938/2013). *Propaganda Technique in the World War*. Martino Fine Books.
- Lazar, M. M. (2020). Politics of the ‘South’: Discourses and praxis. *Discourse & Society*, 31, 1. 5—18. <https://doi.org/10.1177/0957926519886126>
- Lazarsfeld, P. (1988). *The People's Choice: How the Voter Makes Up His Mind in a Presidential Campaign*. Columbia University Press.
- Legrain, P. (2014) Euro-zone fiscal colonialism. *Nytimes.com*. https://www.nytimes.com/2014/04/22/opinion/euro-zone-fiscal-colonialism.html?_r=0
- LiPuma, E. (2017). *The Social Life of Financial Derivatives: Markets, Risk, and Time*. Duke University Press. Durham & London.
- Lokdam, H. (2020). ‘We serve the people of europe’: Reimagining the ecb’s political master in the wake of its emergency politics. *Journal of Common Market Studies*, jcms.13014. <https://doi.org/10.1111/jcms.13014>
- Lynn, M. (2015). Opinion: It’ll take more than ‘whatever it takes’ to fix the eurozone. *MarketWatch*, <https://www.marketwatch.com/story/itll-take-more-than-whatever-it-takes-to-fix-the-eurozone-2015-07-22>
- Mahbubani, K. (1998) *Can Asians think?* Times Books International.
- Maldonado-Torres, N. (2007). On the coloniality of being: Contributions to the development of a concept, *Cultural Studies*, 21, 2-3, 240—270. <https://doi.org/10.1080/09502380601162548>
- Marcussen, M. (2009). The Scientization of Central Banking. The Politics of Apoliticization. In: Dyson, K. é Marcussen, M. (eds.) *Central Banks in the Age of the euro: Europeanization, Convergence, and Power*, 373-390. Oxford University Press.
- Markantonatou, M. (2020). Authoritarian interventionism in Greece. *International Karl Polanyi Society*, <https://www.karlpolanyisociety.com/2020/06/21/authoritarian-interventionism-in-greece/>.
- Marks, G. (2012). Europe and its empires: From Rome to the European Union*. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 50(1), 1–20. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.2011.02218.x>

- Marramao, G. (2003). *Passaggio a Occidente: Filosofia e globalizzazione*. Turin: Bollati Boringhieri.
- Mate, R. (2004). *Memory of the West: The Contemporaneity of Forgotten Jewish Thinkers*. Amsterdam and New York: Rodopi.
- McNamara, K. (2012). The ECB is hampered by a lack of democratic legitimacy, despite being responsible for policies hugely consequential for the lives of European citizens. *LSE* [blog] Elérhető: <http://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2012/08/03/ecb-democratic-reform/>. Utoljára letöltve: 2018. 05. 06.
- McNamara, K. (2015). *The Politics of Everyday Europe: Constructing Authority in the European Union*. Oxford University Press.
- Meier, S. – Rodriguez-Gonzales, M. – Kunze, F. (2021). The global financial crisis, the EMU sovereign debt crisis and international financial regulation: lessons from a systematic literature review. *International Review of Law and Economics*, 65, 105945.
- Melegh Attila (2003). A kelet/nyugat lejtő. *Élet és Irodalom*, XLVII. évf. 17.
- Melegh, A. (2006). *On the East-West Slope: Globalization, Nationalism, Racism and Discourses on Central and Eastern Europe*. Budapest: Central European University Press.
- Merkel, A. (2011). „If the euro fails Europe fails”. [videófájl] Utoljára megtekintve: 2017.02.27. https://www.youtube.com/watch?v=_nwbHuP91gc.
- Merkel-Davies, D. M. – Koller, V. (2012). ‘Metaphoring’ people out of this world: A Critical Discourse Analysis of a chairman’s statement of a UK defence firm. *Accounting Forum*, 36(3), 178–193. <https://doi.org/10.1016/j.accfor.2012.02.005>
- Merritt, J. E. (1960). The Triangular Trade. *Business History*. III, 1–7.
- Mignolo, W. D. (1995). *The Darker Side of the Renaissance: Literacy, Territoriality, and Colonization*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Mignolo, W. D. (2009). Coloniality: The darker side of modernity, *Modernologies. Contemporary artists researching modernity and modernism*, 39-49.

- Mignolo, W. D. (2002). Rethinking the colonial model. Rethinking literary history: a dialogue on theory. In: Hutcheon, L. – Valdes, M. *Rethinking Literary History: A Dialogue on Theory*. Oxford University Press.
- Mignolo, W. D. (2011). Border Thinking, Decolonial Cosmopolitanism and Dialogues Among Civilizations. In: M. Rovisco & M. Nowicka (Szerk.), *The Ashgate Research Companion to Cosmopolitanism* (o. 329). Ashgate.
- Mikelis, K. (2016). Neocolonial power Europe? Postcolonial thought and the Eurozone crisis. *French Journal For Media Research*, 5, 1—18.
- Mikelis, K. – Stoikos, D. (2017). Hierarchies, civilization, and the Eurozone crisis: the Greek financial crisis. In: Marangos, J. (eds.) *The Internal Impact and External Influence of the Greek Financial Crisis*. Palgrave Macmillan, Cham 125—142. https://doi.org/10.1007/978-3-319-60201-1_8.
- Milliken, D. – Zaharina, M. (2012). Draghi sends strong signal that ECB will act. *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/us-eurozone-ecb-draghi-idUSBRE86P0HM20120726>.
- Mishkin, F. S. (2004). *Can central bank transparency go too far?* Utoljára letöltve 2017.02.27. <https://www.rba.gov.au/publications/confs/2004/pdf/mishkin.pdf>.
- Miskimmon, A. (2017). Finding a Unified Voice. In: Miskimmon (szerk.) *Forging the World: Strategic Narratives and International Relations*, University of Michigan Press
- Moe, N. (2002). *The View from Vesuvius: Italian Culture and the Southern Question*. Berkeley: University of California Press.
- Molek-Kozakowska, K. – Chovanec, J. (2017). Media representations of the “other” Europeans. In: Chovanec, J. – Molek – Kozakowska, K. *Representing the Other in European Media Discourses*. John Benjamin Publishing Company.
- Montesquieu, Charles de Secondat Baron de (1748/2001). *The Spirit of Law*. Batoche Books. Kitchener.
- Morris, S. – Shin, H. S. (2007). Optimal Communication. *Journal of the European Economic Association*, 5, 2/3, 594-602
- Muchlinski, E. (2011). *Central Banks and Coded Language. Risks and Benefits*. Palgrave MacMillan.

- Mudge, S. L. – Vauchez, A. (2018). Too Embedded to Fail: the ECB and the Necessity of Calculating Europe. *Historical Social Research*, 43(3), 248-273. <https://doi.org/10.12759/hsr.43.2018.3.248-273>
- Musliu, V. (2015). The EU and the Balkans: Shifting Meanings after the Crisis. *Croatian Political Science Review*, 52(4-5), 32—42.
- Mylonas, Y. (2012). Media and the Economic Crisis of the EU: The ‘Culturalization’ of a Systemic Crisis and Bild-Zeitung’s Framing of Greece. *tripleC: Communication, Capitalism & Critique*. 10. 10.31269/vol10iss2pp646-671.
- Mylonas, Y. (2014). Crisis, austerity and opposition in mainstream media discourses of Greece. *Critical Discourse Studies*, 11(3), 305–321. <https://doi.org/10.1080/17405904.2014.915862>
- Mylonas, Y. (2015). Austerity discourses in “der spiegel” journal, 2009-2014. *TripleC*. 13. 248-269. 10.31269/vol13iss2pp248-269.
- Ojala, M. – Harjuniemi, T. (2016). Mediating the German ideology: Ordoliberal framing in European press coverage of the eurozone crisis. *Journal of Contemporary European Studies*, 24(3), 414–430. <https://doi.org/10.1080/14782804.2015.1135109>
- Olson, G. A. (1998). Encountering the Other: Postcolonial Theory and Composition Scholarship. *JAC*, 18(1), 45–55. <http://www.jstor.org/stable/20866170>
- Osamu, N. (2006). "Anthropos and Humanitas: Two Western Concepts of "Human Being", In: N. Sakai y J. Solomon (eds.): *Translation, Biopolitics, Colonial Difference*. 259-274. Hong Kong: Hong Kong University Press.
- Palumbo, A. (2020). Italy: Polanyi in the deep South. *International Karl Polanyi Society*, <https://www.karlpolanyisociety.com/2020/06/21/polanyi-in-the-deep-south-italy/>
- Papadopoulos, T. (2020). EU’s ordoliberalization and the crisis in Southern Europe. *International Karl Polanyi Society*, <https://www.karlpolanyisociety.com/2020/06/29/theodoros-papadopoulos/>
- Papadopoulos T. – Roumpakis A. (2018). Rattling Europe’s ordoliberal ‘iron cage’: the contestation of austerity in Southern Europe. *Critical Social Policy*, 38, 3, 505-526. doi:10.1177/0261018318766987

- Perniola, M. (2000). La differenza europea. *Ágalma*, 1, 100—118.
- Petmesidou, M. – Guillén, A. M. – Pavolini, E. (2020). Healthcare in post-crisis South Europe: Inequalities in access and reform trajectories. *Social Policy and Administration*, 54, 5, 666—683.
- Petrarca, Francesco: *CXXVIII (Itáliám) (Canzoniere - CXXVIII (Italia mia)* ford. Rónai Mihály András, https://www.magyarulbabelben.net/works/it/Petrarca%2C_Francesco-1304/Canzoniere_-_CXXVIII_%28Italia_mia%29/hu/23288-CXXVIII_%28It%C3%A1li%C3%A1m%29
- Petry, J. (2013). From PIIGS and the Drive Towards Austerity: The Discursive Construction of the Eurozone Crisis & Its Impact on European Welfare States (September 22, 2013). *DVPW, ÖGPW, SVPW Joint Conference “3-Länder-Tagung: Politik der Vielfalt”*, 19-21 September 2013, University of Innsbruck, Austria.
- Polanyi, K. (1944/2001). *The Great Transformation. The Political and Economic Origins of Our Time*. Beacon Press, Boston.
- Ponzanesi, S. – Blaagaard, B. B. (2011). In the name of Europe. *Social Identities*, 17(1), 1–10. <https://doi.org/10.1080/13504630.2011.531901>
- Pulay Gergely (2021). [bírálat] *Értekezéstervezet-védés*.
- Quijano, A. (2007). Coloniality and modernity/rationality. *Cultural Studies*, 21:2-3, 168-178, DOI: 10.1080/09502380601164353.
- Quijano, Anibal (2008). Coloniality of power, Eurocentrism, and social classification. In Mabel Morana, Enrique Dussel & Carlos A. Jauregui (Eds.), *Coloniality at large: Latin America and the postcolonial debate*. Durham, NC: Duke University Press
- Rathbun, B. C., Powers, K. E., & Anders, T. (2019). Moral hazard: German public opinion on the Greek debt crisis. *Political Psychology*, 40(3), 523–541. <https://doi.org/10.1111/pops.12522>
- Reese, S. D. (2001). Prologue. Framing Public Life: A Bridging Model for Media Research. In: Reese, S. D. – Gandy Jr, O. H. – Grant, A. E. (eds.) *Framing Public Life. Perspectives on Media and Our Understanding of the Social World*. Lawrence Erlbaum. London. 7-33.

- Rehn, O. (2006). Europe's Next Frontiers. *The Finnish Institute of International Affairs*, 27 October 2006, http://www.upi-fiia.fi/assets/doc/upi_next_frontiers_27-10-2006.pdf.
- Renduelez, C. (2020). The Spanish double movement. *International Karl Polanyi Society*, <https://www.karlpolanyisociety.com/2020/06/21/the-spanish-double-movement/>.
- Everett R. M. – Dearing, J. W. (1988). Agenda-setting research: Where has it been? Where is it going? In: Anderson, J. A. (ed.) *Communication yearbook* 11, pp. 555–594. Newbury Park, CA: SAGE.
- Rodriguez, J. (2020). Karl Polanyi for Portugal. *International Karl Polanyi Society*, <https://www.karlpolanyisociety.com/2020/06/21/karl-polanyi-for-portugal/>.
- Rosa, C. – Verga, G. (2007). On the consistency and effectiveness of central bank communication: Evidence from the ECB. *European Journal of Political Economy*, 23, 146-175.
- Ryner, M. (2015). Europe's ordoliberal iron cage: critical political economy, the euro area crisis and its management, *Journal of European Public Policy*, 22, 2, 275-294, DOI: 10.1080/13501763.2014.995119.
- Saad-Filho, A. (2018). Monetary Policy and Neoliberalism. In: Cahill, D. et al. (eds.) *The SAGE Handbook of Neoliberalism*. Sage Publications. 335—346.
- Said, E. W. (1978). *Orientalism: Western Conceptions of the Orient*. London: Routledge and Kegan Paul Ltd.
- Said, E. W. (1993). *Culture and Imperialism*. London: Chatto & Windus.
- Said, E. W. (1994). *Orientalism: Western Conceptions of the Orient*. New York: Pantheon Books.
- Said, E. W. (1994). *Representations of the intellectual: The 1993 Reith lectures* (1. American ed). Pantheon Books.
- Sassatelli, M. (2002). Imagined Europe. The shaping of a european cultural identity through EU cultural policy *European Journal of Social Theory*, 5, 4, 435–451.
- Scheufele, D. A. (2006). Framing as a Theory of Media Effects. *Journal of Communication*, 49(1) 103-122.

- Schneider, E. – Sandbeck, S. (2019). Monetary integration in the Eurozone and the rise of transnational authoritarian statism. *Competition & Change*, 23(2), 138–164. <https://doi.org/10.1177/1024529418800013>
- Schuman (1950): *A Schuman-nyilatkozat – 1950. május 9.* Utoljára letöltve: 2020.06.30. https://europa.eu/european-union/about-eu/symbols/europe-day/schuman-declaration_hu
- Shamir, B. - House, R. J. . Arthur, M. B. (1993). The Motivational Effects of Charismatic Leadership: A Self-Concept Based Theory. *Organizational Science*, 4(4): 577-594.
- Shamir, B. – Arthur, M. B. – House, R. J. (1994). The rhetoric of charismatic leadership: A theoretical extension, a case study, and implications for research. *The Leadership Quarterly*, 5(1), 25–42. [https://doi.org/10.1016/1048-9843\(94\)90004-3](https://doi.org/10.1016/1048-9843(94)90004-3)
- Sher A. (2001). Európa „di-víziója”: az Európai Unió bővítése. In: Böröcz József és Kovács Melinda (szerk.) EU-birodalom. Tematikus blokk. *Replika*. 45-46 (November): 111—130.
- Siklos, P. L. (2013). The Global Financial Crisis and the Language of Central Banking: Central Bank Guidance in Good Times and in Bad. *CAMA Working Paper* 58/2013.
- Simmel, G. (1908). Exkurs über den Fremden. *Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung*. Berlin: Duncker & Humblot, S. 509-512.
- Simmel, G. (1991). Money in modern culture. *Theory, Culture & Society*, 8(3), 17–31. <https://doi.org/10.1177/026327691008003002>
- Smart, G. (1999). Storytelling in a Central Bank. The Role of Narrative in the Creation and Use of Specialized Economic Knowledge. *Journal of Business and Technical Communication*, 13(3) 249–273.
- Smedley, A., & Smedley, B. D. (2005). Race as biology is fiction, racism as a social problem is real: Anthropological and historical perspectives on the social construction of race. *American Psychologist*, 60 (1), 16–26. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.60.1.16>
- Sørensen, A. R. (2014). Superstar technocrats: the celebrity central banker, *Celebrity Studies*, 5:3, 364-367, DOI: 10.1080/19392397.2014.935635

- Stäuber, P. (2018). *Sackgasse Brexit: Reportagen aus einem gespaltenen Land. Reportagen aus einem gespaltenen Land*. Rotpunktverlag.
- Steinbock, D. (2012). The Eurozone Debt Crisis: Prospects for Europe, China, and the United States. *American Foreign Policy Interests*, 34:1, 34-42, DOI: 10.1080/10803920.2012.653719.
- Stråth, B. (2002). A European Identity: to the Historical Limits of a Concept. *European Journal of Social Theory*, 5(4).
- Stråth, B. – Wodak, R. (2009). Europe – Discourse – Media – History: Constructing 'Crises'? In: Triandafyllidou, A. – Wodak, R. – Krzyżanowski, M. *The European Public Sphere and the Media. Europe in Crisis*. Palgrave – Macmillan. 15—34.
- Tesche, T. (2018). 'The Troika Is Dead, Long Live the Domestic Troikas?': Varieties of Technocracy and the Diffusion of National Fiscal Councils in the European Union: Agents, Trustees or Orchestrators of Fiscal Discipline? (June 25, 2018). *TARN Working Paper* No. 3/2018. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3202232>
- Tesche, T. (2020). Supranational agency and indirect governance after the Euro crisis: ESM, ECB, EMEF and EFB. *Journal of Contemporary European Studies*, 28(1), 114–127. <https://doi.org/10.1080/14782804.2019.1677575>
- Todorova, M. (1997). *Imagining the Balkans*. New York & Oxford: Oxford University Press.
- Torres, F. (2013). The EMU's legitimacy and the ECB as a strategic political player in the crisis context. *Journal of European Integration*, 35(3), 287–300. <https://doi.org/10.1080/07036337.2013.774784>
- Tortola, P. D. – Pansardi, P. (2019). The charismatic leadership of the ECB presidency: A language-based analysis. *European Journal of Political Research*, 58(1), 96–116. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12272>Tseligka, 2016;
- Tseligka, E. D. (2016). Becoming the Other – stereotyping of Greeks by the German press, *Continuum*, 30:6, 627-635, DOI: 10.1080/10304312.2016.1186604
- Van Dijk, T. A. (1993). Principles of Critical Discourse Analysis. *Discourse&Society*, 4(2) 249—283.

- Van Dijk, T. A. (2000): A kritikai diskurzuselemzés elvei. In Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt szerk.: *Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus: Szövegváltozatok a politikára*. 442–477. Budapest: Tankönyvkiadó-Universitas.
- Van Esch, F. A.W.J. (2014). Exploring the Keynesian–Ordoliberal Divide. Flexibility and Convergence in French and German Leaders’ Economic Ideas During the Euro-Crisis, *Journal of Contemporary European Studies*, 22:3, 288-302, DOI: 10.1080/14782804.2014.937679
- Van Vossole, J. (2014). *Framing PIGS to clean their own stable*. Presented at the 7th ECPR General Conference.
- Van Vossole, J. (2016). Framing PIGS: patterns of racism and neocolonialism in the Euro crisis, *Patterns of Prejudice*, 50:1, 1-20, DOI: 10.1080/0031322X.2015.1128056.
- Vayid, I. (2013). Central Bank Communication Before, During and After the Crisis: From Open-Market Operations to Open-Mouth Policy. *Bank of Canada Working Paper* 2013-41. Utoljára letöltve 2017.02.27. <http://www.bankofcanada.ca/wp-content/uploads/2013/11/wp2013-41.pdf>.
- Veliu L. (2018). ‘Balkanization’ from Knowing to Questioning. In: *#Balkanization: A Critical Study of Otherness through Twitter*. Masters of Peace. Springer, Wiesbaden.
- Verdun, A. (2017). Political leadership of the European Central Bank. *Journal of European Integration*, 39(2), 207–221. <https://doi.org/10.1080/07036337.2016.1277715>.
- Wallerstein, I. (1979). *The Capitalist World-Economy: Essays by Immanuel Wallerstein*. New York and London: Cambridge University Press.
- Weber, M. (1995). A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. In: Csató Tamás (szerk.) *Bevezetés a gazdaságtörténet irodalmába*. Budapest.
- Weiss, G. – Wodak, R. (Eds.). (2003). *Critical discourse analysis: Theory and interdisciplinarity*. Palgrave Macmillan.
- White, H. (2000). ‘The Discourse of Europe and the Search for a European Identity’. In Bo Stråth (ed.) *Europe and the Other and Europe as the Other*. Oxford: P.I.E., Peter Lang.

- Wishart, I. (2012). ECB ‘will do whatever it takes’ to save the euro. *Politico.eu*, <https://www.politico.eu/article/ecb-will-do-whatever-it-takes-to-save-the-euro/>.
- Wodak, R. (1995). “Critical linguistics and critical discourse analysis”. In Verschueren, J., Östman, J-O. and Blommaert, *Journal of Handbook of Pragmatics Manual*. pp 204-210.
- Wodak, R. (2001). What CDU is about - a summary of its history, important concepts and its developments. In: Wodak, R. - Meyer, M. (eds.) *Methods of Critical Discourse Analysis*. Sage.
- Wodak, R. (2007). “What CDA is about – a summary of its history, important concepts and its developments”. In Wodak, R. and Meyer, M. *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: Sage Publications Ltd. pp 1-13.
- Wolff, L. (1994). *Inventing Eastern Europe. The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*. Stanford UP.
- Woodford, M. (2005). “Central bank communication and policy effectiveness.” *The Greenspan Era: Lessons for the Future*. Utoljára letöltve 2017.02.27. <http://www.columbia.edu/~mw2230/JHole05.pdf>.
- Woodruff, D. (2016). Governing by Panic: The Politics of the Eurozone Crisis. *Politics & Society*, 44, 1, 81–116.
- Worth, O. (2018). The battle for hegemony: Resistance and neoliberal restructuring in post-crisis Europe. *Comparative European Politics*, 16, 126–142. <https://doi.org/10.1057/s41295-016-0077-3>
- Yellen, J. L. (2013). *Communication in Monetary Policy*. Speech at the Society of American Business Editors and Writers 50th Anniversary Conference, Washington. Utoljára letöltve 2017-02-27. <http://www.federalreserve.gov/newsevents/speech/yellen20130404a.pdf>.
- Young, R.J.C. (2001). *Postcolonialism. An Historical Introduction*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Young, B. (2014). German ordoliberalism as agenda setter for the euro crisis: Myth trumps reality. *Journal of Contemporary European Studies*, 22(3), 276–287. <https://doi.org/10.1080/14782804.2014.937408>

- Young, B. (2015). Introduction: The highjacking of german ordoliberalism. *ERIS – European Review of International Studies*, 2(3), 7–15. <https://doi.org/10.3224/eris.v2i3.23444>
- Zerubavel, E. (2015). *Hidden in plain sight: The social structure of irrelevance*. Oxford University Press.
- Zerubavel, E. (2018). *Taken for granted: The remarkable power of the unremarkable*. Princeton University Press.
- Zielonka, J. (2006). *Europe as empire: The nature of the enlarged European Union*. Oxford University Press.
- Zimmerman, A. (2006). Decolonizing weber. *Postcolonial Studies*, 9(1), 53–79. <https://doi.org/10.1080/13668250500488827>
- Žižek, S. (2012). Save us from the saviours. Slavoj on Europe and the Greeks. *London Review of Books*, 34, 11. <https://www.lrb.co.uk/the-paper/v34/n11/slavoj-zizek/save-us-from-the-saviours>.